Partileşmede Yeni Bir Aşama

SAÇAK

Bugünün Türkiye'sinde Devlet ve Din

Melih Cevdet Anday
Coşkun Kırca
Doğu Perinçek

***

Doğu Perinçek
12 Eylül ve Laiklik

Yavuz Alogan
Troçkizm Üzerine Bir Tartışma Denemesi

Salih Ural
"Duvardaki Kan", Kemalistler ve Ermeni Sorunu

***

Sunay Akın, Selçuk Baran, Ali Cem, Erdal Çamlı, Murat Doğan, Mustafa Şefik Onaran, Naim Tirali, Hasan Yalçın

SAYI: 36 **OCAK 1987** **400 Lira** (KDV Dahil)

SAÇAK

SİYASET KÜLTÜR EKONOMİ FORUMU

V. Ciltte Sosyalist Parti Tartışmaları

25. SAYI

Uğur Mumcu Dünya'da ve Türkiye'de Solun Sorunları
Mehmet Gündüz Sosyalist Akım ile Sosyalist Demokrasi
Doğu Perinçek Sol ve Sağ

26. SAYI

Arslan Başer kafaoğlu Azgelişmişliğin Kırılması İçin Sosyalist Planlama

27. SAYI

Başyazı Birleşik Sosyalist Parti
Asaf Savaş Akat Türkiye'de Gerekli Ütopya: Anti-Sovyet Bir Sosyalizm

28. SAYI

Aziz Nesin Bütün Sol Kendi Özeleştirisini Yapmalıdır
Ali Kalan Siyasi Partiler Yasasındaki Değişiklikler ve Sosyalist Parti Sorunu

29. SAYI

Murat Belge **Arslan Başer Kafaoğlu** **Yalçın Küçük** **Uğur Mumcu** **Doğu Perinçek**
Demokrasi ve Sosyalist Parti

30. SAYI

Kemal Sülker Sosyalist Parti Bir İhtiyaç Bugün ise Sosyal Demokrasiyi Destekleyelim

- *Bir cilt 3000 TL*
- *Beş cildi birlikte isteyenlere % 25 indirim uygulanır.*
- *İsteklerinizin tutarını Kamil Arslantürkoğlu 149322 nolu posta çekine yatırabilirsiniz.*

- *Yurtdışı istekleri için cilt fiyatı 20 DM'dir. Takım halinde isteklerde yurtdışı içinde % 25 indirim uygulanır. Tutarını İlhan Kırıt, İş Bankası Türbe Şubesi. 6511-55624-u nolu hesaba yatırabilirsiniz.*

İsteme Adresi: Başmusahip Sok. Talas Han No: 16/4 Cağaloğlu/İstanbul Tel: 526 42 93

SAÇAK
SİYASET KÜLTÜR EKONOMİ FORUMU

Aylık Dergi, Ocak 1987
Sayı: 36

Sahibi:
KÂMİL ARSLANTÜRKOĞLU

Yazışleri Müdürü:
İLHAN KIRIT

Sanat ve Edebiyat Yönetmeni
CEMAL SÜREYA

Yönetim Yeri:
Baş Musahip Sok.
Talas Han No: 16 Kat: 4
Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 526 42 93

Yazışma Adresi:
İLHAN KIRIT
P.K. 574 Sirkeci-İstanbul

Posta Çeki No:
KÂMİL ARSLANTÜRKOĞLU
149322

Yurtdışı Gönderileri İçin:
İLHAN KIRIT
İş Bankası Türbe Şubesi
6511-55624-U

Abone Koşulları:

1 Yıllık	4500
6 Aylık	2250
Yurtdışı Yıllık	45 DM
Yurtdışı Fiyatı	3 DM

İlanlar:

İç Sayfalar	100.000
İç Kapak	150.000
Arka Kapak Renkli	200.000

Dizgi ve Ofset Hazırlık: Sistem Ofset 520 66 27

Baskı: Yeni Doğuş Veb Ofset 575 39 09

Kapak Baskı: Matbaa 70

Dağıtım: GAMEDA

İÇİNDEKİLER

Bu Sayıda
Dördüncü Yıla Giriyoruz 2

Başyazı
Partileşmede Yeni Bir Adım 3

Doğu Perinçek
12 Eylül ve Laiklik 6

Panel
Melih Cevdet Anday, Coşkun Kırca, Doğu Perinçek
Bugünün Türkiye'sinde Devlet ve Din 17

Atatürk'ün Halifelik ve Panislamizm Konusunda Raymond Colrat'a Söyledikleri 33

Salih Ural
"Duvardaki Kan"
Kemalistler ve Ermeni Sorunu 34

Hasan Yalçın
Hapis Yatmak "Devlet Kuşu" 38

Tartışma
Yavuz Alogan
Troçkizm Üzerine
Bir Tartışma Denemesi 40

Ali Cem
Klasik Burjuva Düşüncesinde
"Sivil Toplum" Yazısı Üzerine 47

Sanat/Edebiyat

Sunay Akın
Kuştüyü-Şehit 49

Naim Tirali'ye 3 Soru 50

Hasan Yalçın
Yabancılaşmanın Resmi 51

Murat Doğan
Sahi Nasıl Kurtulacak Şu Serap! 52

Erdal Çamlı
Deli Dumrul 54

Muzaffer Buyrukçu Mustafa Şerif Onaran'la Görüştü
Unutulmamış Bir Şairin
Unutulmuş Şiirler'ine İlişkin Sorular 58

Yayın Dünyası
Selçuk Baran 62
Gülün Adı

Mektuplar 64

BU SAYIDA

Dördüncü Yıla Giriyoruz

Türkiye yeni bir yükselişin eşiğinde. Kitle hareketlerinin 1980'lerde dibe vurmasının arkasından bir kıpırtı, bir canlanma yaşanıyor. Artık Türkiye 1980'lere sığamıyor; 2000'li yıllara sığabilecek bir Türkiye'ye doğru ilerliyoruz. Keskinleşen çelişmeler ve geçmişimizdeki yüzyıllık demokrasi birikimi, toplumumuzun önümüzdeki dönemde bir atılıma gebe olduğunu gösteriyor. İşte 2000'li yıllara ufku açılan bir Türkiye'de, kamuoyu sosyalist parti kuruluşunu tartışıyor.

Ülkemizde 1960'lardan bu yana olağan dönemlerde sosyalist parti kuruluyor ve faaliyette bulunuyorlar. Fakat askeri müdahaleler döneminde hukuk da olağanüstüleştirilerek bu partiler yasadışı ilan edilip, parti yöneticileri ağır hapis cezalarına çarptırılıyorlar. 12 Eylül'ün Türkiye'ye biçmek istediği otoriter kurumlaşma ve ilişkiler; toplumumuzu yirmi yıldır alıştığı sosyalist partilerle birlikte geleceği aramaktan uzaklaştırmaya yönelik. Partilerin ancak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabileceği esasının, ceza yargısı yoluyla ortadan kaldırılmasına ve sekiz-on beş yıl ceza verilmesine rağmen, toplum sosyalist partilerin kurulmasını yasal sayıyor ve siyasal hayatın vazgeçilmez parçası olarak kabul ediyor. Kuruculuk, tüzük ve program komisyonlarında görev almak için 200'e yakın kişinin başvurması toplum vicdanında yaşayan hukuk ile olağanüstü dönemlerdeki uygulamaların ne kadar çeliştiğini göstermektedir. 14 Aralık toplantısı, birikimi toparlamak, safları düzene sokmak ve geleceğin emekçi Türkiye'sini yaratmak amacına yönelik partili mücadelede direnmenin bir ifadesiydi.

Bu sayımızın ağırlık konusu "Devlet ve Din", "12 Eylül ve Laiklik." Bugüne kadar sık sık belirttiğimiz gibi, 12 Eylül gelecek üzerinde koyu bir gölge bıraktı, bir otoriter kurumlaşma getirdi. Kitlelerin politikadan uzaklaştırılmasını tamamlayan çok önemli bir devlet politikası ve uygulaması da, toplumun örülen dinci ideolojik ağ içinde düzene bağlanması çabasıydı. Bunun sonucu "irtica" kamuoyunun ve basının da ortaya koyduğu boyutlara erişti. "İrtica hortladı" diye çağrı yapan irtica sorumlularının dinsel ideolojiye karşı koyacak bir ideolojileri yoktur. Çağdaşlaşma çabası, ikna dışı yöntemleri reddetmek, herkesin düşünce ve inancını açıklamasına saygı anlamında bir hoşgörüyü ve dinle mücadele edebilecek, modern ve tutarlı bir ideolojiyi gerekli kılar. "Bugünün Türkiye'sinde Devlet ve Din" panelinin konuşma metinlerinde ve Doğu Perinçek'in "12 Eylül ve Laiklik" başlıklı yazısında konunun ayrıntılı tartışmasını bulacaksınız.

Salih Ural, Mim Kemal Öke'nin yarattığı Ali İhsan Bey tipiyle Mustafa Kemal'i ve Anadolu Hükümeti'ni Ermeni olaylarının içine katmasının belgelere dayanarak eleştiriyor ve Kemalistlerin Ermeni sorununa bakışlarını inceliyor.

"Tartışma" köşesinde Yavuz Alogan, geçen sayımızda yayınladığımız, Doğu Perinçek'in "Bir İktidarsızlık Doktrini: Troçkizm" yayın notundaki görüşlerini tartışarak dergimize katkıda bulunuyor.

*Sanat bölümünde Naim Tirali "3 Soru"ya çok ilginç karşılıklar veriyor. Erdal Çamlı'nın tiyatro üzerine başka çalışmalarını da yayımlayacağız. Selçuk Baran Umberto Eco'nun ünlü yapıtının güncelliğini yitirmeyen yönleriyle ele alıyor. Murat Doğan ve Hasan Yalçın tartışma konularına yaklaştılar. Muzaffer Buyrukçu, **Saçak**'ta yeni açılan **Anılar, Görüşmeler, Notlar** bölümü için Mustafa Şerif Onaran'la bir görüşme yaptı. Sunay Akın umut uyandıran genç şairlerden biri.*

***

***Saçak**, Ocak 1986 tarihinden bu yana GAMEDA tarafından dağıtıldı. Okuyucular dergimizi Türkiye çapında bütün bayilerde bulabildiler. Geçen yıl ortalama satışımız 5200'dü. Çevrenizde bulunan herkese **Saçak**'ı bütün bayilerde bulabileceklerini duyurmanızı ve bulunduğumuz yerlerde bayi satışını izleyerek, yeni dergi isteklerini bildirmenizi rica ediyoruz. Ekonomik sıkıntılarımızı dergi fiyatına zam yaparak değil, satışı artırarak aşmayı hedefliyoruz.*

Yeni yılda aydınlıklar, güzellikler diliyoruz.

SAÇAK

Partileşmede Yeni Bir Aşama

Partileşme, kendiliğinden gerçekleşecek bir olay değildir. Bu yolda bilinçli çabalarla ilerleniyor. Nitekim 14 Aralık toplantısına bir süreç yaşanarak gelindi. 12 Eylül'den çıkarken sosyalistlerin yasal örgütlenme ihtiyaçlarını gündeme getirmeleri kaçınılmazdı. Mehmet Ali Aybar 6 Nisan 1984 tarihinde *Somut* dergisine verdiği demeçte:"Yeni anayasa sosyalizme açıktır... Solda kocaman bir boşluk var. Bu boşluğu ancak sosyalist olan ve sosyalist olduğunu onur ve kıvançla söyleyen bir parti dolduracaktır" demişti.

Daha sonra *Saçak* dergisinin başyazısında şu tespit yapılıyordu "Türkiye'de esen sağ rüzgârın sonuçlarından biri de, sosyal demokrasi ile sosyalizm arasındaki sınırın bulunmasıdır." Devamla; Solu sadece sosyal demokrasi ile sınırlayan bu anlayışların aşılması ve 2000'lerin Türkiye'sinin yaratılması için, "emekçilerin kendi örgütleri ile siyaset sahnesinde yer alabilmeleri" gerektiği savunulmuştu. "Kimlik ve Birlik Sorunu" başlıklı bu yazıda solun birleşme ihtiyacı vurgulanıyordu. (Saçak, sayı 19, Ağustos 1986.)

15 Aralık 1985'te *Nokta* dergisinin sorusu üzerine, Doğu Perinçek, bazı seçkin sosyalistlerin adını vererek birleşik bir sosyalist parti sorununun tartışılması gereğini belirtiyordu. Bunun üzerine açılan tartışmalar konuyu daha sıcak olarak gündeme getirdi.

Saçak böyle bir ortamda Birleşik Sosyalist Parti konusundaki önerilerini açıkladı ve farklı fikirden insanlarla yaptığı söyleşilerle tartışmalara aktif olarak katıldı. 10 Mayıs 1986 günü büyük bir dinleyici kitlesinin izlediği "Demokrasi ve Sosyalist Parti" paneli yapıldı. Murat Belge, Aslan Başer Kafaoğlu, Yalçın Küçük, Uğur Mumcu ve Doğu Perinçek'in katıldığı bu toplantı 12 Eylül'den sonra sosyalistlerin yaptığı ve sosyalizmi tartıştığı ilk büyük toplantı oldu. (Konuşma metinleri: Saçak, sayı: 29, Haziran 1986)

Arkasından 15 Haziran 1986 tarihinde gerçekleştirilen Etap toplantısı, Sosyalist Parti yolunda somut bir adım oldu. Gelişme içinde parti konusunda ortaya atılan fikirler şu başlıklar altında toplanabilir: 1- Birleşik bir Sosyalist Parti inşa etmek için çaba sarfedenler, 2- Bugün sosyalist bir partiye gerek yoktur, görevimiz demokrasiyi ilerletmektir, bunu da sosyal demokrasi için de çalışarak yapmalıyız diyenler, 3- "Geçici" bir örgütlenme önererek "işçi kitle partisi" savunanlar, 4- Sol bloğun örgütlenerek "demokratik bir parti" kurulmasını benimseyenler.

Sosyalist parti kurma çalışmaları yukarıda özetlediğimiz gibi bugüne, çeşitli aşamalardan geçerek geldi. Her aşamada belli bir konunun çözüme bağlanması öncelik kazandı. Etap toplantısına kadar süren birinci aşamada esas mesele, sosyalist kamuoyunda, bugün yasal bir sosyalist partinin mümkün olup olmadığını tartışmaktı. Haziran ayına kadar süren tartışmalar sonunda yasal sosyalist partinin kurulabileceği konusunda geniş bir fikir birliği oluştu.

İkinci adım, böyle bir sosyalist parti için yeterli birikimin olup olmadığının tespitiydi. Nitekim Etap toplantısına katılanlardan bazıları, katılımın az olmasından ve emekçilerin bulunmamasından yakınarak şüphelerini belirtmişlerdi. Dolayısıyla İrtibat Komitesi'nin de belirlediği üzere bu potansiyelin varlığını kanıtlamak esas sorun haline gelmişti. Haziran ayından sonra yürütülen çalışmalar bu doğrultudaydı. 14 Aralık toplantısının anlamı, bu çalışmaların sonuçlanmasında, birleşik bir sosyalist parti için yeterli emekçi birikiminin varolduğunu belirlemekti.

15 Haziran Etap toplantısının ardından belirlenen İrtibat Komitesi'nin önüne, geniş bir emekçi katılımının sağlandığı daha geniş bir toplantı gerçekleştirmek hedefi konmuştu. İşte bu toplantı 14 Aralık'ta, İstanbul'da İnci Sineması'nda yapıldı. Toplantıya altı saat boyunca 2700 kişi katıldı. İki yüze ya-

kın kişi kuruculuğa, tüzük ve program komisyonlarına katılmaya başvuru yaptı. Bunların yüzde altmışbeşi emekçi, yüzde otuz biri serbest meslek sahibi ve yüzde dördü ise diğerleriydi. Cinsiyetlerine göre ise, yüzde seksendördü erkek, yüzde on altısı kadındır. Türkiye'nin çeşitli yerlerinden başvuranların dağılımı ise, yüzde yetmiş üçü İstanbul, yüzde onu Ankara, yüzde yedi İzmir ve yüzde onu Anadolu'dan gelenler oluşturmaktaydı. Bu tablo Haziran ayında belirlenen hedefe ulaşıldığını gösteriyordu.

14 Aralık, bir sürecin sonu, yeni bir sürecin ise başlangıç noktasıdır. Şimdi üçüncü aşamaya gelinmiştir. Bu aşamanın gündeminde mümkün olduğu kadar değişik görüşün aktif katılımını sağlayarak partinin tüzük ve programının hazırlanması var. Sonraki adım ise, partinin kuruluşunun gerçekleştirilmesi olacaktır.

Çoğunluğu emekçi olan büyük bir kitle, sosyalist partinin kuruluşuna karar vermek için toplandı. Türkiye tarihinde, bir sosyalist partinin kuruluşu ilk kez bu kadar büyük bir katılımla konuşuluyordu. Beş saatle sınırlı süre içinde, değişik görüşler kendini ifade imkânı buldu. Salonun ezici çoğunluğu, kendi görüşlerine aykırı düşünceleri büyük bir olgunlukla dinledi. Türkiye solunun 1980 öncesi yıllar içinde alışık olmadığı bu manzara, ulaşılan düzeyi göstermesi bakımından umut vericidir. Farklı görüş sahibi olmak ve azınlık durumunda bulunmak geçmişte sıkça rastlandığı gibi susturulma gerekçesi yapılmadı ama bu durum elbette bir imtiyaz da olamazdı.

Toplantının amacı ve gündemi daha önce Sayın Aybar ve İrtibat Komitesi tarafından belirlenmişti. Gerek Sayın Aybar ve gerekse Divan Başkanı bu gündemi salonda da açıkladılar. Amaç, Türkiye'nin dört bir yanından gelmiş sosyalistlerin parti kurma iradelerini kamuoyuna açıklamalarıydı. Bir başka yönüyle amaç sosyalist parti kurma girişiminin emekçi önderleri birikimiyle birleşmesiydi. Tüzük ve program tartışması, toplantının yapacağı işler arasında değildi.

Öte yandan tüzük-program tartışmaları binlerce kişinin katıldığı toplantılarda olgunlaştırılıp çözüme hazırlanamaz. Program, elbette kapalı kapılar ardında değil, kamuoyu önündeki tartışmalarla oluşacaktır. Ama bu tartışmalar farklı görüşleri ve eğilimleri temsil eden seçkinlerin aktif katılımlarıyla verimli bir sonuca ulaşabilir.

Bugüne kadar dergimiz, sosyalist seçkinlerle yaptığı görüşmeler ve düzenlediği panellerle, program tartışmalarına girdi ve özellikle de farklı görüşlerin dile gelmesinde özen gösterdi. 14 Aralık toplantısında da, söz alan bütün konuşmacılar, sınırlı konuşma süreleri içinde kurulacak partiden neler beklediklerini açıklamışlardır. Bu konuşmalar, aynı zamanda parti programına ilişkin görüşlerin genel hatlarıyla ortaya konulmasıydı.

Çeşitli yerlerden gelen sosyalistler, parti kurma iradelerini açıklamak için toplandılar. Bundan sonra 'siz konuşmayın, oturup bizi dinleyin demek' sürekli vurgulanan kitle insiyatifiyle ne kadar bağdaşır. Zonguldak'tan, Diyarbakır'dan, Muğla'dan veya Van'dan gelen sosyalistlerin, orada sınırsız konuşmak isteyenler kadar söz hakkı vardı ve bunun engellenmesinin bir açıklaması olamazdı.

14 Aralık toplantısı bir başlangıçtır. Sosyalist Parti'nin kurulmasının zorunlu olduğu ve bu partinin emekçi omurgasına oturması gerektiği konuları dışında belirlenmiş bir şey henüz yoktur. Sosyalist bir partinin kuruculuğu, davanın gerçek hizmetkârları için, bir ikbal kapısı değil, çeşitli zorlukları sessizce göğüslemek neticesidir. Bu sorumluluğu paylaşmak ise herkese açıktı ve açıktır. Bir anket formu katılan *herkese* dağıtılmış, tüzük ve programın hazırlanmasına katılacaklar ile partinin kuruluşuna katılmak isteyenler saptanmıştır. Belirlenen dört kişilik komisyonun görevi, yalnız ve yalnız partinin kurucular kurulunu toplantıya çağırmaktır. Partinin kuruluş çalışmalarının bundan sonra kurucular ve onların seçeceği kurullar tarafından yürütülmesi doğaldır. Sayın Aybar'ın da belirttiği gibi kapılar bundan sonra da her sosyalistin katılımına açıktır. Kaldı ki, açık olması bir ihtiyaçtır, zorunluluktur.

Sosyalizm sözcüğünün telaffuz edilmesinin bile yasaklanmaya çalışıldığı bir dönemi geride bırakmaya çalışıyoruz. Ankara'da üç arkadaşımız sosyalist parti kurmaktan bahsettikleri için tutuklandılar. İşte böyle bir ülkede altı yıl aradan sonra büyük bir sosyalist kitle, örgütlü olarak varlığını sürdürmeye kararlı olduğunu bütün kamuoyuna duyurmak için toplandı. Burada coşku olacaktır. Sosyalistler, bu altı yılın kendilerini eğip bükemediğini ve mücadele kararlarını açıklamışlardır. "Türkiye'de biz de varız ve 2000'lerin yaratılmasında söz sahibiyiz" demişlerdir. Bunlar bugünün ihtiyaçlarıdır. 14 Aralık toplantısının mesajı, bütün Türkiye halkınaydı. Bu mesaj ancak kararlı bir tutuma sahip olunduğunun ortaya konulması ve bir güce dayandırıldığının gösterilmesiyle olabilirdi.

Bugün ayakta kalan, diri bir gücün bulunması, kuşkusuz mücadele etmek kararında olan her sosyaliste güven ve umut vermiştir.

Oysa toplantıdan sonraki bazı yakınmalara bakılacak olursa, toplantıya büyük bir kitleyle katılmak, bir emekçi alternatifinin yaratılması için her göreve ve özveriye hazır olmak bir kabahat oluyor. Toplantının güçlü bir emekçi katılımı ile gerçekleşmesi istenmiyor muydu? Emekçi önderleri konuşmak yerine suskun bir "kalabalık" görüntüsü mü verseler-

di? Bu durumda herhalde bir sosyalist partinin kurulacağı değil, yeterli birikimin olmadığı ispatlanacaktı.

Etap toplantısı önemli bir ilk adımdı. Bunu göstermek gerekirdi. Oysa toplantıda, "Hani işçiler?", "Yeterli potansiyel var mı?" soruları ortaya atıldı. 14 Aralık'ta işçiler vardı. Yeterli potansiyelin olduğu da görülmüştü. Bu sefer de "Hani teorik tartışma?" deniyor. Teorik tartışma da oldu ve olacaktır. *Saçak* dergisi bugüne kadar yayınladığı farklı görüşler ve düzenlediği panellerle böyle bir tartışmaya hizmet etmiştir. Bundan sonra en önemli mesele, partinin tüzük ve programını belirleyecek teorik temelin açıklığa kavuşturulması olduğu için, bu çabalarımızı daha sistemli ve ürün verici bir tarzda yürütmek düşüncesindeyiz.

Birleşik Sosyalist Parti, bütün sosyalistlerin aktif katılımı ile ve eski yapılanmaları aşarak kurulacaktır. Binlerce kişiye "siz konuşmayın, sizden birkaç kişi konuşsun yeter" demek, gerçekten *birleşik bir parti* isteği ile bağdaşmaz. Burada eski yapılanmalar peşinen kabul edilmektedir. Aynı anlayış bir başka şekilde, tamı tamına kendi görüşünde olmayanları "kalabalık" olarak görmek şeklinde tezahür etmektedir. Kendi görüşünden oldu mu "değerli sosyalistler", kendi görüşünden olmadı mı "kalabalık" oluyor insanlar. İşte bu anlayış aşılmalıdır.

14 Aralık toplantısı amacına ulaşmıştır. Bir sosyalist parti kurmak amacı ile toplananlar bunun için gerekli azim ve karara sahip olduklarını göstermişlerdir. Toplantının çoğunluğunun emekçilerden oluşması, sınıf içinde başlangıç için gerekli potansiyelin varlığının işaretidir. 14 Aralık toplantısından çıkarılacak birinci sonuç budur.

İkinci sonuç, değişik sosyalist çevrelerden katılımın istenilen kapsamda ve seviyede olmadığıdır. Daha çok "bekle-gör" tutumu içinde olan çevrelerin aktif katılımlarının sağlanması için çalışılmalıdır. Sosyalist parti oluşturma çağrısı, kendisini sosyalist olarak gören herkesedir. 12 Eylül öncesi varolan çeşitli sol gruplar bugün örgütlü değil, küçük küçük çevrelere ve bireylere bölünmüş durumdadır. Önemli bir kesimi ise düzen içi konumlara geçmiş bulunuyorlar. Bu durumda katılmalar merkezlerden alınan kararlar sonucu toplu ve büyük gruplar halinde değil, küçük gruplar halinde ve tek tek gerçekleşiyor. Bugün partileşmek isteyenler Türkiye'nin sosyalist birikiminin henüz bir parçasıdır. Bunlar sosyalistlerin yasal örgütlenme ihtiyacına öncülük eden, ayakta kalan diri kesimidir. Bu kesimin en büyük özelliği emekçi karakterde olmasıdır. Henüz girişime katılmamış olanların ise kulağı toplantıdaydı, birçoğu da umutla ne olacağını bekliyordu. Bundan sonra da kapı sonuna kadar açık tutulmalı ve özellikle seçkin sosyalistlerin katılımı için özel bir çaba sarfedilmelidir.

Kurucular kurulu ilk toplantısında, teori ve tecrübe birikimi olan sosyalist şahsiyetlerden oluşan, partinin tüzük program ve kuruluş hazırlıklarını yürütecek bir kurul belirlemelidir.

Aceleyi gerektiren bir durumda değiliz. Program çalışmaları ve kuruluş hazırlıkları olgunlaşmayı amaçlamalı ve bunun için gerekli zaman iyi değerlendirilmelidir.

Program çalışmalarına katılmak, partiye katılmak anlamını taşımaz. Bir programda anlaşıldıktan ve bu platform topluma ilan edildikten sonra herkes örgütlü mücadeleye katılma veya katılmama hakkını korumakta ve bir angajmana girmemektedir.

Saçak dergisi olarak bundan sonra, partinin tüzük ve programının oluşturulmasına katkıda bulunmaya çalışacağız. Gerek dergimizin sayfalarında, gerekse düzenleyeceğimiz panellerle tartışmalara katılacağız. Bütün sosyalistleri, partinin tüzük ve programına ilişkin görüşlerini yazmaya çağırıyoruz. Dergimiz sayfalarında farklı önerilere sahip arkadaşların görüşlerine yer vereceğiz.

14 Aralık toplantısı, partinin kuruluşu yolunda önemli bir adım oldu. Artık herkes sosyalist bir partinin, Türkiye'nin gündeminde olduğunu görüyor. Sosyalist Parti kurulacaktır ve gelecek on yılların emekçi on yılları olmasında belirleyici bir rol oynayacaktır.

SAÇAK

12 Eylül ve Laiklik

Doğu Perinçek

Kuran süreleri Muhammed'e açık semada peyda olmuş bir şimşek gibi günün birinde birdenbire bir taraftan inmiş değillerdir. Muhammed'in beyan ettiği sureler uzun bir devirde dini tefekkürlerinin mahsülü olmuştur. Muhammed bu sûrelere birçok çalıştıktan ve tedkikler yaptıktan sonra edebî bir şekil vermiştir.
Mustafa Kemal Atatürk

I
Kritik Bir Durum Değerlendirmesi

Laikliğin önemi ve yaşatılması, Türkiye'nin yazıla yazıla bitmeyen konularındandır. Çünkü hâlâ çağdaşlaşma sürecini yaşıyoruz. Bu yüzyılın ilk çeyreğinde toplumumuz büyük bir devrimci atılım gerçekleştirdi. Ve şimdi aynı yüzyılın son çeyreğinde "çağdaşlaşmanın neresindeyiz" sorununu tartışıyoruz. Mesele, *1980'lerin Türkiye'sinde* laiklik açısından anlamlı olanı belirlemek ve tahlil etmektir. Kritik nokta şudur: *Artık devlet, "Türkiye'de din birleştirici ve gereklidir" diye özetlenecek net bir tavır almıştır ve politikalarını da buna göre beliriemektedir.*

Aslında Türkiye'nin hakim güçleri daha 1940'larda böyle bir eğilim içine girmişler ve "bu kadar laikleşmek yeter" demişlerdi; 1980'lerde ise "laiklikte çok ileri gitmişiz" saptamasını yaptılar. Cumhuriyet devrimiyle yaratılan statüko üzerine kurulan toplumsal güçler, şimdi toplumu bu statükoya bağlamanın ideolojik-kültürel güvencesini dinde görüyorlar. 1981'ler cumhuriyetinin ideolojik hegemonyasında din önemli bir ağırlık.

1940'lardan bu yana yaşanan sürecin kökleri, aslında Türk Devrimi'nin dinamizmini yitirdiği, donmaya ve taşlaşmaya başladığı 1930'lara kadar uzatılabilir. Özellikle 1940'larda esen rüzgârın etkisiyle, uygulamada ilk geri adımları atan, bir zamanlar devrime önderlik eden CHP olmuştur. 1950'lerin Bayar-Menderes rejiminin daha ileri ödünleri dinci akımlarla siyasal-ideolojik bir denge, bir consensus yaratmıştı. Dikkate değer olan, CHP'nin de böyle bir consensusu "demokrasinin gereği"(!) olarak kabul etmesi olmuştur. Bu parti, 1960'ların toplumu canlandıran ve yenileştiren ortamı içinde ortanın solu çizgisini benimserken, "redd-i miras"ı tartıştığı sırada, laiklik alanındaki köktenci ve sağlıklı mirastan da belli ölçülerde vazgeçmiş ve kendi laik zeminini aşındırmıştır. Son yıllarda kuvvetle esen İslam rüzgarı, sosyal demokrat güçleri, popülist karakterleri nedeniyle laiklik konumundan biraz daha uzaklaştırdı. Ecevit'in Osmanlıcılık cereyanı karşısına "daha sağlıklı bir din anlayışı" ve "Osmanlıdan daha içten bir dine bağlılık" tezleriyle çıkması, erozyonun sürdüğünü gösteriyor.[1]

Yakın geçmişin bu çok kısa özeti, az çok kabul görecektir. Ne var ki, laikliğin yaşatılması açısından çok anlamlı bir olguyu saptamada, kamuoyunun yeterince cesur davranmadığı gözleniyor. 1980'lerin askeri hiyerarşisinin 12 Eylül döneminde laiklik mevziini terkettiği apaçık saptanmalıdır. "Laikliğin bekçisi" olarak nitelenen askeri bürokrasinin böyle bir eğilime 1970'lerden itibaren girdiği söylenebilir. Bunu özellikle silahlı kuvvetlerin yayınlarına ve uygulamalara bakarak saptıyoruz. Ama dönüm noktası 1980'lerdir.

Askeri hiyerarşinin doruğundaki Milli Güvenlik Konseyi'nin son şeklini verdiği 1982 Anayasası'nda din dersinin zorunlu kılınması, bu açıdan bir dönemeç olarak görülebilir. Dinin "birleştirici ve gerekli" görülmesi resmi ifadeye de kavuşturuldu ve anayasada kurumlaştırıldı. Böylece 1945 sonrasından bu yana izlenen süreç, 1980'lerde bir sıçrama noktasına vardı.

1 *Ecevit*'in açıklamaları için bkz. *Nokta* dergisi, 13 Ekim 1985, s. 20-22.

Gelişmenin hızı ve çarpıcılığını görmek için bir olayı hatırlatalım: Devlet, 1971 yılında "Din derslerinin zorunlu" olmasını istedi diye parti kapatmıştır.[2] Aynı devlet, 1982 yılında din derslerini zorunlu kılmıştır, hem de anayasa hükmüyle. Demek ki, *devletin 1971 yılındaki anlayışı açısından,* 1982 Anayasası laikliğe aykırıdır, Türk devriminden geri dönüştür ve yasadışıdır. Devlet, 1971 yılında, bırakalım uygulanmasını, siyasal platformda ifade edilmesini bile yasakladığı bir anlayışı, 1982 yılında anayasalaştırmıştır. Bunun askeri hiyerarşi eliyle gerçekleştirilmesi ise, dikkate değer ikinci önemli noktadır. Arkada kalan dönemde tasarlanan güdümlü parlamenter rejim projesinde, hükümet partisi rolü verilmiş MDP'nin "Allahüekber" nidalarıyla genel kongre yapması, dine yaslanan siyasetin vardığı ve varabileceği yer hakkında epeyi fikir veriyor. Hükümet başkanlığı emanet edilecek emekli organeraller in ve birçok emekli generalin bu tabloda hoşnut çehrelerle yer almaları dikkatlerden kaçmadı. Cesaretle saptanması gereken olgu, bu manzarada resimleniyor.

Cumhuriyet bugün bir dönemece gelmiştir. Devlet, Doğu Bölgesinde dağıttığı bildirilerde toplumu Allah uğruna savaşa, yani cihada çağırmaktadır. Cumhuriyet tarihinin yeni bir olayıdır bu. Kemalist iktidar 1925 yılında Şeyh Said'i din uğruna savaşa kalkmakla suçlamıştı. Bugünkü cumhuriyet ise, Doğu Bölgesinde topluma, Kuran ayetleri ve hadislere dayanarak sesleniyor. Roller değişiyor ve cumhuriyet aslında cumhuriyet olduğunu inkâr ediyor. Resmi ideolojiyi biçimlendiren doruklarda, Doğu Bölgesinde birliğin ancak İslami ideoloji temelinde sağlanabileceği tahlil ediliyor. Kanıt mı isteniyor? Resmi ideolojiyi imal etmek üzere kurulan *Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu* (AYK) belgeleri incelenince artık kimse kanıt sormayacaktır. Dağıtılan bildiriler, 12 Eylül döneminde saptanan bir doğu bölgesi stratejisinin ifadesidir.

Dahası, son zamanlarda geçmişte Nurculuğa karşı alınan tavrın hatalı olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Meğerse Nurculuktan Doğu Bölgesinde birleştirici bir akım olarak yararlanılabilirmiş.

Devleti yöneten sivil ve askeri güçler, Kemalist Devrim'in çok temel bir tutumundan dönüşte artık resmileşen bir mutabakata varmış bulunuyorlar. Dahası, devletin laikleşme süreci karşısındaki bu yeni mevzilenmesi, başka olgularda da kendini gösteriyor. Din dersleri, birçok okulda dini uygulamaya dönüşmüştür. Milli Eğitim yurtlarında ve üniversitelerde bile mescitler açılıyor. Dinsel ideoloji, yalnız din dersleri sınırları içinde kalmayıp, bütün Milli Eğitim sistemine yayılmaktadır. Tarih, sosyoloji, felsefe, edebiyat vb. dersler doğa üstü fikirlerin istilasına uğramakta ve adım adım bilimsel içeriklerini yitirmektedirler. Aynı gelişme, biyoloji ve tabiat bilgisi için de geçerlidir. Jeolojinin akıbeti ise daha hazindir. Bu bilim dalı, evrenin oluşması konusunda kutsal kitapların açıklamalarını çürüten içeriği nedeniyle liselerden kaldırılmıştır. Ayrıca ülke, bir Kuran kursları ve imam hatip okulları ağıyla örülüyor. Yalnız kasabalarda ve kırsal alanlarda değil, büyük şehirlerde bile, yeni kuşakların ciddiye alınması gereken bir bölümü, bilimsel düşünce ve sistemle değil, Ortaçağ ideolojisi ve yöntemleriyle eğitilmektedir. Böylece Cumhuriyet Devrimi'nin Tevhid-i Tedrisat (eğitimin birliği) ilkesi, pratikte ortadan kalkmıştır. Radyo ve televizyon, milyonların düşüncesini imal eden güçlü iletişim araçları olarak, dini ideolojinin propagandasına özel önem veriyor. Evrenin oluşmasından insanlık tarihine kadar bütün bilim dalları dini sansürün pençesindedir, dünyaya din penceresinden bakan bir Türk insanı yetiştirilmek isteniyor. Doğal sonuç: Tarikatlar canlanmıştır ve toplumu sarmaktadır. Bu uygulamalar doğrudan doğruya 12 Eylül'ün devlet politikasının ürünüdür. Fabrikaların bahçelerinde, yollardaki konaklama yerlerinde, hatta vapurlarda ve askeri birliklerin içinde açılan cami ve mescitler de öyle. Dahası, Alevi bölgelerinde halkın talebi olmadığı halde cami yaptırmalar, camiye gitme zorlamaları gene resmi yetkililerce yönlendiriliyor.

"Din birleştirici ve lazım" görüşü, devletin doruğundan sık sık ifade ediliyor. Bizzat Devlet Başkanı, "irtica" diye adlandırılan güçlerle, cumhuriyetin demokratik ve laik felsefesine dayanarak değil, gene dini görüş ve akidelerle, Kuran, sünnet ve hadislere gönderme yaparak, yani dini ideoloji zemininde polemikler yapmıştır. İdam cezaları bile şer'i esaslara göre savunulmuştur. Günümüzde resmi ideoloji, laikliğin ne olduğunu değil, ne olmadığını vurgulamaktadır: "Laiklik dinsizlik değildir." Kuşkusuz bu sözlerle laiklik tanımı yapılmış olmuyor, daha doğrusu laiklik tanımından kaçınılıyor. Milli Eğitim Bakanlığı'nın öğretmenler için düzenlediği zorunlu konferanslarda ise, bir adım daha atılarak, laikliğin "dinin vecibelerini yerine getirmek" anlamına geldiği anlatılıyor.[3] Bugün artık Türk devriminin yükseliş yıllarının tersine, dinsel inançlar bireylerin vicdanındaki kuytu köşelerinden çıkmış, *devletçe* desteklenen büyük bir toplumsal örgütlenme ile ideolojik alandaki ağını örmektedir.

Türk Devrimi, Ortaçağ'dan oldukça kararlı bir kopma girişimiydi. Oysa "Atatürkçülüğü" içi boşalmış bir kabuk haline getiren ve "Türk İnkilabını" yalnız müzelerde koruyan 1980'lerin yönelişi, top-

2 Milli Nizam Partisi (MNP)'nin "din derslerinin mecburi" olmasını istemesi, Anayasa Mahkemesi kararında, kapatma gerekçeleri arasında sayılmıştır. (Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 9, s. 67) Yüksek Mahkeme'nin bu kararındaki Türk Devrimi ve laiklik anlayışına göre, 1982 Anayasası, cumhuriyetin temellerine ters düşüyor.

3 *Cumhuriyet*, 7 Mart 1976, s. 1.,

lumsal değişme ve yenileşmeye karşı Ortaçağla olan ideolojik bağları pekiştiriyor, payandalarını Türk Devrimi'nin tasfiye etmeyi amaçladığı geçmişte arıyor.

"Din lazım" tavrı, 1960'larda yükselişe geçen demokrasi hareketine, statükonun tepkisini ifade ediyor. Hakim güçler, dinsel ideolojiyi Türkiye'nin yenileşmesi akımına karşı bir *dalgakıran* olarak değerlendirmişlerdir. Büyük burjuvazinin ve devletin merkezi güçlerinin ideolojisi, kuşkusuz İslam değildir. Fakat onlar, bin yıllık kökleri olan İslami ideolojiyi, geniş halk kitlelerini statükonun denetiminde tutmanın aracı olarak görmektedirler. En yetkili resmi ağızlar, sık sık "'Atatürkçülük çevresinde millet olarak birleşme" fikrini telaffuz ediyorlar. Evet terimi özellikle seçiyoruz, çünkü bu fikir yalnızca telaffuz ediliyor, fakat savunulmuyor. Demek ki bir örtü olarak kullanılıyor. Aslında resmi kabule göre, birleştirici olan "Atatürkçülük" falan değil, doğrudan doğruya dinsel ideolojidir. Burada, çoğulcu bir toplumda resmi bir ideolojik "birleştirici" kabul etmenin anlamı ya da anlamsızlığı üzerinde durmuyoruz. Ancak şunu belirtmeliyiz: "Atatürkçülük" Türkiye'deki demokratik devrimin, çağdaşlaşma atılımının ideolojisi olarak, tarihi tavrı bakımından statüko için elverişli bir araç değildir. Atatürkçülüğü kalkan olarak kullanma çabaları, tutuculuğun doğasına ters düştüğü için başarılı olamıyor. Tutuculuğun esas dayanağı olan güçler, dinci ideolojileri nedeniyle zaten "Atatürkçülüğe" iyi gözle bakmıyorlar. Bu nedenle, statükocu güçler, İslamiyet'i kitleler üzerindeki ideolojik hegemonya aracı olarak daha kullanışlı buluyorlar. Türk Devrimi'nin güçlü prestijinden yararlanmak amacıyla ve göreli modern güçleri etkilemek için "Atatürkçülük" demagojisi (aslı değil) imal ediliyor; Ortaçağ'ın ideolojik etkilerinden kurtulamamış kesimler için ise, Din!

Apaçık saptanması gereken bu gerçek yanında bir de görüntü var: Yakın tarihte kendisinde "laikliğin bekçisi" misyonunu gören devletin merkezi güçleri "irtica tehlikesine" değiniyorlar. Eğer sorun, laikliği yaşatmak ve çağdaşlaşmaksa, bu değinmenin ciddi olmadığı net olarak saptanmalıdır. Kendisini sınıflarüstü bir konumda gösteren, fakat aslında statükonun bütünsel çıkarlarını koruma adına iktidara el koyma misyonunu ifade eden Bonapartizm, "dinimiz birleştirici ve gereklidir" görüşünü benimsemekle aslında dinci güçlerle stratejik bir ittifak içine girmiştir. Bonapartizm'in dayandığı toplumsal temelle dinsel ideolojinin dayanakları kuşkusuz farklıdır. Birincisi, büyük burjuvazinin merkezi bürokrasisine yaslanırken; ikincisinin sosyal temeli, toprak ağalığı, şeyhlik gibi Ortaçağ kalıntısı zümreler yanında, kasabaların ve kentlerin Ortaçağ'la bağlarını bütünüyle koparamamış burjuvazisidir. Merkezi güçler, kendisinde her zaman hakim sınıfların genel çıkarlarını ve düzeni koruma misyonunu görmüş, özel grup çıkarlarının karşısına hep "devletin ali menfaatleri"nin temsilcisi olarak çıkmış ve "son çare" olmayı adeta Türkiye Anayasası'nın yazılı olmayan bir maddesi haline getirmiştir. İşte bu "genel çıkarların" kollanması misyonu ve kurtarıcılık, merkezi bürokrasinin dinsel ideolojiyi bir dalgakıran olarak görmesini de belirlemiştir.

Kemalist Devrim, geçmişle hesaplaşmıştı ve bir çağdaşlaşma programıyla gözlerini geleceğin ufuklarına dikmişti. Günümüzün resmi "Atatürkçüleri" ise, gelecekle hesaplaşıyorlar ve bu hesaplaşmada geçmişten buldukları *bütün* ideolojik ve kültürel mirasa sarılıyorlar. Osmanlı Devleti'nin bile en sonunda TV'den "laik" olarak ilan edilmesi, işte böyle bir ortamda mümkün olabiliyor. Statükocu bir ittifakın oluştuğu, her olayda kendini gösteriyor. Ancak bu ittifak, siyasal çelişmelerin bütünüyle ortadan kalktığı anlamına gelmiyor. Bonapartizm, "dini ideolojiyi yenileşmeye karşı dalgakıran olarak kullanayım, fakat siyasetin dizginleri bende veya genel olarak büyük burjuvazide olsun" diyor. Dinci akım ise, "madem kitleler içinde ideolojik olarak bana yaslanılıyor, öyleyse siyaset mevzileri de benim hakkımdır" yanıtını veriyor. Hakim sınıflar ittifakının siyaset mihrakı ile ideoloji mihrakı arasındaki çelişmedir bu! Seyfiyye ile ilmiyye çelişmesini hatırlamamak mümkün değil. İdeolojik mihrak, aynı zamanda siyasal mihrak haline gelmek istemektedir. Aslında Bayar-Menderes ikilisi ve Demirel'in temsil ettiği iktidarlar, belli dengeler ve uzlaşmalarla bu sorunu kendilerine göre çözmüşlerdi. Fakat 12 Eylül'den sonra "terörü altetme" parolası arkasında aslında yenileşme isteyen tüm güçlere ve genel olarak özgürlüklere karşı öyle bir bastırma harekatı yürütülmüştür ki, Türkiye'nin terazisi bozulmuş ve solun ezildiği bir ortamda topraktan dinci gericilik fışkırmıştır. İşte terazisi bozulan bir Türkiye'de dinci akımlar, bugün hakkettiklerini düşündükleri daha büyük siyasal etki istiyorlar. Hükümetin ağır basan kanadını oluşturmak bile onlar için yetmiyor. Dinci akımlar, İslami siyasal nizamın hakimi haline getirmek, "Hakimiyet Allahın'dır" düsturunu hayata geçirmek istiyorlar. Bu talep, siyasal mevzilerin belli oranlarda paylaşılmasının da ötesinde bir siyaset tekeli kurma, yani bir İslam devleti talebidir. İşte "İrtica tehlikesi hortluyor" kampanyası bu noktada kendini gösteriyor. Bu kampanyanın Ortaçağ'la olan bağları canlandırma ve pekiştirme programının uygulayıcısı ve nezaretçisi olan Bonapartizm kaynaklı olması, bir çelişme gibi görülebiliyor. Ama açıktır ki, "hortluyor" denen "irticanın" başlıca sorumlusu, kendisi bir "irtica" olan, özgürlükleri lüks sayma, solu ezme, dini dalgakıran kabul etme, Türkiye'nin dengesini bozma hareketidir. Din dersi zorunlu hale getirildikten sonra bu zorunluluğun siyaset alanındaki sonuçlarından niçin şikâyet edilmektedir? Anayasa ile laiklikte açılan gedikten şimdi geçmesi

gereken güçler geçerek huruç ediyorlar. Hem ideolojik yönden bu kuvvetten yarar ummak, hem de onlara siyasette istedikleri kadarını vermemek bir iç bunalım yaratıyor.

Bu bunalıma ceza yoluyla çözüm getirme eğilimleri de zaman zaman kendini gösteriyor. Dini inançları gerçekten "bütün" olan, bu nedenle kafaları kompartımanlara bölünmeyip bütünüyle dinle kaplı insanların, bu inançlarından kaynaklanan, fakat düşünce açıklaması ve örgütlenmesinin ötesine geçmeyen, yani şiddet boyutlarına ulaşmayan faaliyetleri cezayla tehdit ediliyor. Hem dinin birleştirici ilan edilmesi, hem de bu birleştirici ideolojinin gereğini açıklayanların cezalandırılması bir paradoks olmanın ötesinde, toplumsal vicdanda rahatsızlık da yaratıyor. İdeolojik alanda "irticaya" karşı dini kaynaklardan kanıtlar getiren tutum, zaten "irtica"nın haklı çıkacağı bir zemine girmiştir. Bunu savcı, polis, mahkeme önlemleriyle, yani ceza yoluyla dengeleme çabaları ise, biraz gösteriş, biraz da açmaza düşenin çaresizliğidir.

II
Türk Devriminde Laikliğin Anlam ve İşlevi

Laiklik çok söylendiği gibi, dinle siyaseti birbirinden ayırmakla sınırlı görülemez. Laiklik, toplumumuzun yüzyıllık milletleşme, çağdaşlaşma, demokratlaşma ve yurtta barış sürecinin, ideolojik-kültürel düzlemdeki motorudur. Ortaçağ'dan kalma bağımlılıklardan kurtulmuş, "fikri ve vicdanı hür" bireylerden oluşan bir sanayi toplumu olmak için, laikleşmek zorundayız. "Bu kadar laiklik yeter, artık dini bağları pekiştirelim" tutumu, aslında gelişmiş bir sanayi toplumu amacından, Türk Devrimi'nin çağdaşlaşma kararından vazgeçmek anlamına geliyor.

İdeolojik çağdaşlaşma

Türk Devrimi, dini yalnız siyaset dışına değil, toplumsal hayata yön veren ideolojik-kültürel alanın dışına çıkarmaya yönelmişti. Bir bütün olarak çağdaş yaşama biçimi ve bilimsel düşünce seçilmiştir. İktisadi, sosyal, kültürel hayata yön veren etken, artık dini ideoloji olamazdı. Ortaçağ düşüncesinin çağdaş bir toplumda yalnız siyasal karar mekanizmalarında değil, bütün toplumsal birimler ve bireyler üzerindeki yönlendirici etkisi kırılmalıydı. Kemalist Devrim'in yönelişi, dini müminlerin vicdanlarına kapatmak ve oradan toplum hayatına taşmasına olanak vermemekti. Bu amaçla ideolojik-kültürel düzlemde olağanüstü cesur adımlar atıldı ve dünya ölçüsünde büyük başarılar kazanıldı.

Laiklik, bilindiği üzere Hıristiyanlığın yaygın olduğu batı dünyasında doğdu. Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu sınırları içinde, ezilen kitlelerin dini olarak sahneye çıkmış ve gelişmişti; bu nedenle kaynağında devlet dışı bir karaktere sahipti. Hatta İsa'ya inananlar uzun süre devletin ağır baskılarını göğüslemişlerdi. Ancak daha sonra Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nca da kabul edilmiş, Ortaçağ da feodal hakim sınıfın dini olmuştur. Bununla birlikte Hıristiyan dünyasında Sezar ve Papa, yani dünyevi iktidar ile dini otorite birleşememiş, ikisi arasındaki rekabet ve çekişme yüzyıllar boyu sürmüştü. Avrupa'da krallıklar, ticaretin ve buna bağlı olarak şehirlerin ve merkeziyetçiliğin gelişmesinden aldıkları güçle papalığın hakimiyet iddialarını XIV. yüzyıldan başlayarak yenilgiye uğratmışlardı. Din ve devlet arasındaki ayrılık bunun sonucu daha belirginleşmiş, kapitalizmin gelişmesi ve demokratik devrimlerle birlikte bu ayrım kesinleşmiş ve kilisenin iktidar olma ve dünyayı nizama sokma iddiaları batıdaki tepelerin arkasında kaybolup gitmiştir.

Buna karşılık, İslamiyet Araplarda olsun, Türklerde olsun, kabile toplumundan devlete sıçramasının ideolojisidir.[4] Bu nedenle İslamiyet'te Sezarlık ve Papalık (sultan ve imam) başından itibaren birleşiktir. Bütün dinler kuşkusuz dünyayı düzenlemek iddiasıyla ortaya çıkmışlardır; ancak İslamiyet daha peygamber döneminden başlayarak bu iddiasını gerçekleştirmiş, bir devletin ideolojisi olmuş, siyasete ve tüm toplumsal ilişkilere yön vermiştir. Kendisi dışında bir iktidar odağı, bir rakip oluşmasını her zaman şiddetle ezmiştir. İslamiyet, politik, ideolojik ve kültürel bütün toplumsal alanı kaplamış, sosyal ve ekonomik ilişkileri de düzenlemiştir. Müslümanlık, tarihin hiçbir döneminde "Tanrı ile kul arasındaki bir ilişki" düzleminde kalmamıştır.

Bu nedenlerle, Türk Devrimi'nin önderi, dini ideolojinin hegemonyası altındaki bir toplumun çağdaş bir sanayi toplumu olamayacağının bilincindeydi. Laiklik bugün resmi ağızlarda, nerdeyse "dini bütün bir Müslüman olmak" ya da "gerçek ve samimi dindarlık" olarak yorumlanıyor. Oysa Cumhuriyet Devrimi, eğitimi birleştirerek (Tevhid-i Tedrisat) ve hayatı doğa üstü kavramlarla açıklayan dogmalara karşı kesin ve kapsamlı bir ideolojik mücadele yürüterek, çağdaş bir sanayi toplumunu yaratacak kuşakları yetiştirmeye yönelmiştir. Cumhuriyet ideolojisi, kendisi ile dinsel ideoloji arasındaki sınırı net bir şekilde çizmiştir. Daha doğru bir deyişle, cumhuriyetin laik ideolojisi, dinsel ideoloji ile cepheye gelmiş, dinsel ideolojinin devlet eliyle ya-

4 Bkz. Doğu Perinçek, *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek*, 3. Baskı, Aydınlık Yayınları, Istanbul 1980, s. 58 vd.

yılmasına son vermenin ötesinde, bu ideolojiyi yayacak toplumsal örgüt ve topluluklara hayat hakkı tanımamayı benimsemiştir. Atatürk'e göre, *"Dinin gereklerini öğrenmek için şundan bundan derse ve akıl hocalığına ihtiyacımız yoktur. Analarımızın, babalarımızın kucaklarında verdikleri dersler yeterlidir."*[5]. Bunun anlamı, aile dışında bir dinsel öğretim ve propaganda örgütlenmesinin yersiz görülmesidir. Çünkü laiklik bir ideolojik-kültürel devrimdir. Cumhuriyetin devrimci ideolojisi, kendisini dinsel dogmaların tam karşısında tanımlamaktadır. Atatürk, devrimin kılavuzu kabul edilen CHP programı için Meclis kürsüsünden aynen şöyle der: *"Bu prensipler gökten indirildiği sanılan kitapların dogmalarıyla asla bir tutulmamalıdır. Biz ilhamlarımızı gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz."*[6] Şükrü Kaya, TBMM'de "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun"un görüşmelerinde, hükümet adına, *"Dinler işlerini bitirmiş, vazifeleri tükenmiş, yeniden uzviyet ve hayatiyet bulamayan müesseselerdir"* sözleriyle Türk Devrimi'nin dinleri tarihi yerine oturtan felsefesini açıklamıştır.[7].

Bir sanayi toplumu, yeni iktisadi ilişkiler, ancak rasyonal ve bilime dayanan bir düşünce ile kurulabilir ve gelişebilir. Bu nedenle Türk Devrimi döneminde eğitim sistemi, bilimselliği esas alır. Devrimin önderi, tarih, yurttaşlık bilgisi gibi kitapların hazırlanmasına bizzat önderlik eder, hatta dinle ilgili bölümleri bizzat kaleme alır. Buralarda İslamiyet'e ve peygambere, nesnel tarihi gerçeklikler olarak bakılır. İslam dini, kendi kaynakları dışından, Büyük Fransız Devrimi'nin demokratik felsefesiyle ele alınır ve tarihteki yerine konur. İslamiyet, bizzat Atatürk'ün el yazılarıyla yaptığı tahlile göre, ticaretin filizlendiği kabile toplumundan bir din imparatorluğuna geçişe denk düşmekteydi. Böylece kabileler arası anarşinin yerini devlet alıyordu. Atatürk, liselerde okunan tarih kitabı ve medeni bilgiler kitabı için yazdıklarında, İslamiyet'i kutsallıklardan ve hurafelerden arındırarak inceler. Cumhuriyet önderinde, dinin perspektifi değil, bilimsel bakış hakimdir. Hz. Muhammed'in peygamber oluşu, *"senelerce mücadele ettikten ve fikirlerini neşreyledikten sonra kendisinde hasıl olan"* bir *"düşünce"*dir.[9] Kutsal kitabın sureleri, *"Muhammed'e açık semada peyda olmuş bir şimşek gibi günün birinde, birdenbire bir taraftan inmiş değillerdir. Muhammed'in beyan ettiği sureler uzun bir devirde dini tefekkürlerinin mahsulü olmuştur. Muhammed bu surelerde birçok çalıştıktan ve tedkikler yaptıktan sonra edebi bir şekil vermiştir."*[10] Öte yandan, Atatürk'e göre, peygamberin melek ve Allah'la konuştuğu yolundaki *"faraziyeleri bir tarafa bırakmak ve meseleyi ilim ve mantık çerçevesi içinde mütalaa etmek daha doğru olur."*[11]. Atatürk , İslam'ın ve peygamberin başarı nedenlerini de, ilahi teorilerle açıklamaz, bunun nesnel koşullarını ve sebeplerini araştırır ve tahlil eder.[12].

Türk Devrimi'nin önderi, çağdaş bir sanayi toplumunun kültürel-ideolojik yapısını oluşturmak için, evren ve insanın yaradılışı konularında dinin yaptığı açıklamalara karşı açık bir tavır almıştır. Bir kez, *"Tabiat, her şeyden büyük ve her şeydir"*[13] Yani, cumhuriyetin ders kitapları doğadışı ve doğaüstü bir varlık tanımaz.

Kutsal kitaba göre, Allah "gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratmıştır.[14]; arzı ise iki günde. Ve dünya evrenin merkezindedir.[15] Batlamyus teorisini benimseyen Kuran, evrenin yedi kat olduğunu belirtir.[16] Atatürk ise, tanrısal yaradılış teorisi ile açıkça polemik yaparak, *"dünyanın beş altı bin değil, ancak milyonlarca sene zarfında meydana gelebildiğini"* açıklar. Bu ideolojik çürütme, 1930'ların tarih kitaplarında da yer alır: *"Bundan 200 sene evveline kadar dünyanın 5-6 bin sene önce yaratıldığı ve insanın Basra'ya iki günlük yolda, Fırat Nehri üzerinde bulunan 'cennet'te yaratıldığı zannolunmakta idi. Bu kanaatler hep din kitaplarındaki hikâyelerin, olduğu gibi hakikat sanılmasından doğuyordu. Artık hayatın 6 bin senelik değil, milyonlarca senelik olduğu anlaşılmıştır."*[18]

Gelelim insanın oluşumuna. Bilindiği üzere din kitapları, tüm canlıların bugün oldukları gibi yaratıldığını ileri sürer.[19] İnsan ise, bir "ol" emri ile doğaüstü kuvvetlerce yaratılmıştır. Atatürk, ilahi doktrinin bu açıklamasını özlü bir cümle ile tahlil eder: *"Natür [doğa] insanları türetti, onları kendine taptırdı da."*[20] Gene Türk Devrimi'nin önderi, hayatın ve insanın oluşumunu "Medeni Bilgiler" kitabı için bilimin verilerine göre kendi eliyle yazar:

5 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* II, 2. baskı, Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1959, s. 127.

6 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* 1. 2. baskı, Ankara, 1961, s. 405.

7 *TBMM Zabıt Ceridesi,* Oturum: 23 Mayıs 1928, c. 4, s. 77.

8 *Atatürk'ün el yazısıyla Hz. Muhammet ve İslamiyet, Saçak dergisi, sayı 26 Mart, 1986, s. 21,44.* Aynı şekilde 1930'larda Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından liseler için hazırlanan *Tarih* kitabının II. cildinin 1931 yılında yayınlanan ilk baskısına bakınız.s. 91 vd.

9 *Atatürk'ün el yazısıyla...*, s.

10 Aynı yerde, s. 31,32.

11 Aynı yerde, s. 26,27.

12 Aynı yerde.

13 Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1969, s. 51 ve 454.

14 A'raf Sûresi, 54. ayet.

15 Fussilet Sûresi, 9-12 ayet.

16 Bakara Sûresi, 29. ayet. Dini görüşlerle bilimin karşılaştırılması konusunda şu aydınlatıcı yazıya bkz. Ender Helvacıoğlu, "Kuran ve Bilim", *Saçak* dergisi, Ağustos 1985, s. 19 vd.

17 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* II, s.261.

18 *Tarih,* I, Istanbul 1932, 3. baskı, s. 3.

19 Nisa Sûresi, 1. ayet.

20 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* II, s. 279.

"Hayat herhangi bir doğa dışı etkenin müdahalesi olmaksızın dünya üzerinde doğal ve zorunlu, bir kimyasal ve fiziksel olaylar dizisi sonucudur. Hayat sıcak, güneşli ve sığ bir bataklıkta başladı. Ordan sahillere ve denizlere yayıldı; denizlerden tekrar karalara geçti. İlk hayvan denizlerde balık ve karalarda muhtelif kemikli yaratıklar oldu; bunlar uzun devirlerde şekilden şekile tekamül ettiler. İnsanlar sularda kaynaşıp çırpınan bir varlıktan bugünkü şekline geldi."[21]

Tarih kitabının I. cildi ise, "Kâinat ve Tabiat"ın oluşumunu açıklayarak başlar. Ve bu bölüm, net bir tutumla Ortaçağ'ın ilahi yaradılış efsanelerini çürütmeyi esas alır.[22]

Çağdaş sanayi toplumunun insanını yaratma çabası, yalnız eğitim alanında değil, genel olarak bütün kültürel alanda görülür. Aydınlanma döneminin materyalist felsefesi ve bilim eserleri, özel bir çaba gösterilerek Türkçe'ye kazandırılır. Örneğin Baron D'Holbach'ın ünlü "Le Bon Sens" (Sağduyu) adlı kitabı, doğaüstü görüşleri çürüttüğü için Milli Eğitim Bakanlığı'nca 1929 yılında basılır.[23] 1980'lerin Kültür Bakanlığı ise, din konusundaki bir başka burjuva klasiği olan David Hume'un kitabını topluca SEKA'ya yollayıp kâğıt hamuru haline getirmiştir. Yakmaktan daha kârlı!

Türk Devrimi'nin kutsal kitabı Türkçe'ye çevirme, ezan ve namazı Türkçeleştirme çabaları da, dinin anlaşılmazlık zırhına bürünmesine karşı bir aydınlanma hareketidir. Amaç, halkın dini bir gerçeklik olarak kavramasına yardımcı olmaktır. Atatürk, Kuran ve Hz. Muhammed'in hayatı hakkında bir kitabın Türkçe'ye çevrilmesi için niçin emir verdiğini şöyle açıklar: *"Halk, tekerrür etmekte bulunan bir şey mevcut olduğunu ve din ricalinin derdi ancak kendi karınlarını doyurup, başka bir işleri olmadığını bilsinler."*[24]

Nihayet laikliğin, çağdaş bir toplumda kadının özgür ve eşit bir birey olarak yerini alması için de büyük önemi vardır. Kutsal kitap, "Erkekler kadınlardan üstündür" yargısını verdikten sonra, "Serkeşliğinden yıldığınız kadınlara (önce) öğüt verin, sonra yataklarında yalnız bırakın (yine fayda etmezse) dövün" diye emir buyuruyor.[25] Bakara Suresi de erkeğin üstünlüğünü vurgular.[26] Kadın kutsal kitapta bir cinsel doyum aracıdır. Onun için yegane fazilet, erkeğine haz vermek ve itaat etmektir.[27] Türk Devrimi ise, kadının ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel hayattaki yerini almasına, cinslerin eşitliğine özel bir önem verir, kadını mutluluk ve hak öznesi düzeyine çıkarır. Mustafa Kemal'in bu konudaki radikal tutuma daha Kurtuluş Savaşı öncesinde ulaştığını Karlsbad'ta tuttuğu hatıralardan öğreniyoruz.[28] Aslında bu notlar, Türk Devrimi'nin kadın konusundaki dünya ölçüsünde cesur ve radikal uygulamalarının düşünsel kökenlerinden biri değerindedir. Laiklik konusunda atılan geri adımlar, kadının köleleşmesi, toplum hayatının kenarlarına sürülmesi ve çocukların cahil ve çağın gerisinde kalmış anaların elinde büyümesi anlamına da geliyor. Bu olayı bugün ne yazık ki toplumsal pratikte görüyoruz.

Milletleşme

Türk Devrimi, bizzat önderinin sık sık belirttiği ve pratiğin de kanıtladığı üzere, ümmetten millete geçişin devrimidir. Atatürk, İzmir İktisat Kongresi'nde 1923 yılı başında yaptığı konuşmada, Türklerin o zamana kadar *"gerçek, bilimsel olumlu anlamıyla milli bir devir yaşamadıklarını"* ve *"milli bir tarihe malik olmadıklarını"* *"kesinlikle"* dile getirir. Bu görüşünü konuşmanın üç ayrı yerinde yineler.[29]

Kuşkusuz laiklik, ümmet toplumundan millete geçişin ideolojik harcını yaratır. Din ümmetçidir ve bir Ortaçağ ideolojisi olarak doğası gereği millet öncesini, feodal rejimi meşrulaştırır, işlevi budur. Atatürk'ün kesin bir dille yönelttiği şu soru, burada tam yerine oturur: *"Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve alınyazılarını ve canlarını, falcıların, büyücülerin, üfürükçülerin, muskacıların ellerine bırakan insanlardan meydana gelmiş bir topluluğa, uygar bir ulus gözüyle bakılabilir mi?"*[30] Türk Devri-

21 Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, ikinci baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1968, s. 277.

22 *Tarih*, I, 1932, 3. baskı.

23 Aslında *Baron d'Holbach*'a ait olan bu eser Abdullah Cevdet tarafından rahip "J. Meslier'den Çeviri" diye eski harflerle 1928 yılında basılmış. "Aklı Selim" başlıklı bu kitap, Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilgisini çekiyor ve Latin harfleriyle yeniden basılıyor. Dünyaca ünlü bu eserin en önemli özelliği, tanrı tanımazlığın çürütülmesi güç bir belgesi olmasıdır. Bkz. "Şu Tercüme "Mesele'si", *Gösteri* dergisi, Kasım 1983, sayı 36, s. 78. Gürbüz D. Tüfekçi, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983, s. l'den bu kitabın eski harflerle baskısının Atatürk'ün kitüphanesinde bulunduğunu ve onun tarafından okunduğunu öğreniyoruz. Eserin J. Meslier'ye değil, fakat Baron d'Holbach'a ait olduğunu Kerim Sadi saptamış. Bkz. *Doğa ve Bilim*, 1983, sayı 15, s. 65.

24 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III,s. 85.

25 Nisa Sûresi, 34. ayet.

26 Bakara Sûresi, 228. ayet.

27 İslamiyet'te kadın konusuna bkz. Reşat Erdem, "Kuran'da Kadın", *Saçak* dergisi, sayı 13, Şubat 1984, s. 19 vd; Sara Ongun-Birol Şenkal, "İslam'da Cinsellik" *Saçak* dergisi, sayı 25, Şubat 1986, s. 41 vd.

28 Bkz. Afet İnan, M. Kemal *Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983, s. 43, vd. Hatıraların kadınlarla ilgili bazı bölümlerinin kitapta yer almadığını üzüntüyle öğrendim. Belgeleri kasalara kapatarak böyle sansürlü yayınlayanların buna hakları olmadığı kanısındayım.

29 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s. 101, 105, 106.

30 Atatürk, *Söylev* (Nutuk), II, Türk Dil Kurumu Yayınları, altıncı baskı, Ankara 1978, s. 655.

mi'nin demokratik felsefesine göre, bakılamaz elbette. Zaten amaç, feodal parçalanmanın ifadesi olan ve kulları, müritleri, bendeleri bölük bölük arkasından "sürükleyen" bu bağımlılıklara ve kurumlara son vermektir. Tekkeler ve tarikatlar, Ortaçağ ilişkilerinden kurtulmak ve milletleşmek için kapatılmıştır. Efendi, Bey, Paşa gibi feodal dönemin lakap ve ünvanları, gene aynı amaçla, yasanın gerekçesinde belirtildiği gibi, "içtimai inkilabın zarureti" [Sosyal devrimin zorunluluğu] olarak *"Türk camiasının vasıflarından"* kaldırılmıştır.[31] Bütün bunlar, laikleşme hareketinin köktenci atılımlarıdır ve milletleşme kararının belirimleridir.

Bugün "laik" bir devletin en yüksek makamlarını işgal eden şahsiyetlerin ifade ettikleri gibi, din birleştirici olabilir mi? Atatürk, "Medeni Bilgiler" kitabına kendi eliyle yazdığı bölümde, işte bu soruya net ve kararlı bir hayır cevabı vermiş ve din birliğinin milletin oluşmasında etkili olamayacağını açıklamıştır. Tersine Atatürk'e göre, din "milli rabıtaları gevşeten" bir rol oynar.[32]

Dinin birleştiriciliği ve gerekliliği, ümmet toplumu için geçerlidir. Milletleşmiş modern bir toplumda ise, toplumsal bağları din oluşturamaz. Dahası din, feodal bir ideoloji olarak milletleşme sürecinin ayak bağıdır. Bu nedenledir ki, ümmetten millete geçişin devrimci uygulayıcıları olan Kemalistler, dini ideolojiye karşı dünyada eşi az görülmüş bir hesaplaşma içine girmişlerdir. Bunun en özlü ifadesi, halen Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi'nde bulunması gereken Ruşeni'nin kitabına koyduğu *"Din Yok, Milliyet Var"* başlığıdır. Atatürk, radikal burjuva felsefesinin bu özlü ifadesinin yanına *"aferin", "alkışlar"* sözcüklerini kendi eliyle yazmıştır.[33] Atatürk'ün devrim yıllarındaki birçok konuşmasında ısrarla işlediği ve burada da kenarına "alkışlar" yazarak onayladığı üzere, Türk Devrimi'nin felsefesi, dini birleştirici değil, bölücü olarak kabul eder.

Laiklik, mezhep ayrımcılığını ve ayrılıkçılığını ortadan kaldıran yönüyle de milletleşme sürecini ilerleten bir rol oynar. Türk Devrimi'nin laiklik ilkesi, devletin din ve mezhepler karşısında ayrım gözetmeyen bir uygulama içinde bulunmasını öngörür. Ne var ki, laiklik ilkesinden verilen ödünlerle birlikte, mezhepler karşısında tarafsız ve eşitlikçi tutum büyük ölçüde sarsılmıştır. Mezhep ayrılıkları ve çatışmalarının, çevremizde, Lübnan'da, Suriye'de, İran'da, Irak'ta ve genel olarak Ortadoğu'da nasıl gerici ve bölücü bir rol oynadıkları gözler önündedir. Kaldı ki, kendi ülkemizde yaşadığımız Maraş, Çorum, Sivas, Malatya olayları da uzak geçmişte değil.

Bugün mezhep ayrımcılığını bizzat devletin kendisi yapmaktadır. Nüfusunun önemli bir kısmı Alevi olan bir ülkede, zorunlu din dersleri, bütünüyle sünni mezheplerinin anlayış ve doktrinine göre okutulmaktadır. Bu nedenle milyonlarca Alevi kitlesini oluşturan her aile, okuldaki çocukları dolayısıyla mezhep ayrımcılığını hergün hissetmekte ve yaşamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı ise, mezhep ayrımının bir başka merkezidir. Bu örgütte yalnız "Ehli Sünnet" mezhepler için bölümler vardır ve Alevilik dışlanmaktadır.

Zorunlu din dersinin Hıristiyan, Musevi ve ateist ailelerin inanç ve vicdanları üzerinde ifade ettiği baskı ise zaten kaale bile alınmıyor.

1980'li yıllarda özgürlüklerin sonuçlanması ve yenileşmeye tepki ile birlikte, dini ideolojinin statüko için bir payanda olarak görülmesi, Ortadoğu'da esen din ve mezhep rüzgârlarıyla da birleşmiş ve ülkemizde Ortaçağ'dan kalma bölünmeleri güçlendirmiştir. Bugün özellikle sünnî bağnazlığı bir yükseliş içinde. Bu bağnazlığın kaçınılmaz olarak Aleviler arasındaki dayanışmayı ve sağlıksız tepkileri güçlendirdiğini görmemek mümkün değil. Dinin payandalanması, kaçınılmaz olarak Süleymancılık, Nakşibendicilik, Nurculuk gibi büyük tarikatları da güçlendiriyor. Hatta bu tarikatlar, siyasal örgütlenmeler halinde, politika düzlemine de çıkıyorlar. Bugün bazı muhafazakâr ve "mukaddesatçı" siyasal parti ve hiziplerin toplum içinde Nakşibendilerin, Nurcuların ve Süleymancıların parti ya da hizipleri diye adlandırıldığı biliniyor.

Üstelik Dünya ve Ortadoğu çalkantılı bir dönemi yaşamaktadır. Süper devletlerin Ortadoğu'da özellikle geleneksel ilişkilerden yararlanarak yürüttükleri, rekabetin önümüzdeki yıllarda dineceğini hiç kimse umut etmiyor. Bu durumda laiklik, Türkiye açısından çağdaşlaşma ve milletleşmenin ideolojik itici gücü olmanın ötesinde, önümüzdeki fırtınalara göğüs gerebilmek ve bağımsız varlığımızı korumak açısından da büyük değer taşıyor. Laiklik, demokrasiyle birlikte Türkiye'nin bağımsızlık ve bütünlüğünün güvencesidir.

Demokratlaşma

Laiklik ile demokrasi arasında kopmaz bir bağ vardır. Hatta laikliğin köken olarak "demokratlaşma" anlamına geldiği bile söylenebilir. Yunanca'da "laos" *halk* ve "laikos" *halkın* (halka ait) anlamındadır. Bu sözcük, Hıristiyanlıkta klerikal (ruh-

31 *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 24, s. 42.

32 *Medeni Bilgiler*, s. 21, s. 263 vd. Afet İnan'ın Atatürk'ün orijinal el yazıları bölümünde yer alan bazı kısımları kitaba almadığını veya değiştirerek aldığını görüyoruz. Bu nedenle 363. sayfada başlayan fotokopilere bkz. Aynı fotokopi el yazıları Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınladığı Atatürkçülük, I. kitapta da ekli olarak verilmiş, Ankara 1983, s. 542-547.

33 Ruşeni'nin Din Yok Millet Var başlıklı "18 Teşrinievvel 1926" tarihli eski Türkçe yazılı eserinin, Çankaya Kütüphanesi'nde bulunduğunu Gürbüz Tüfekçi'nin Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar başlıklı kitabında öğreniyoruz. Bkz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1983, s. 170-171.

ban) sınıf dışındaki kitleyi ifade ediyordu. Bu nedenle laicisme (lasizm), köken olarak kilise sınıfına karşı halklaşmak, başka bir deyişle demokratlaşmak anlamını taşımakta."[34]

Laikliğin, Türk Devrimi'nde de, sözcük anlamına uygun olarak demokratlaşmayı ifade ettiğini açıkça görebiliriz. Cumhuriyet Devrimi, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan halife-padişahın saltanatını yıkmış, iktidarın kaynağının halkta olduğunu kabul etmiştir. Atatürk, bu bağlamda dini yerli yerine oturtmuştur:

"Kralların ve padişahların istibdadında dinler mesnet olmuştur. Krallar, halifeler, padişahlar, etraflarını alan papazlar, hocalar tarafından yapılmış teşviklerle ilahi hukuka istinat etmişlerdir. Hakimiyetin, bu hükümdarlara Allah tarafından verilmiş olduğu nazariyesi uydurulmuştur. Buna göre, hükümdar, ancak Allah'a karşı sorumludur."[35]

Dinin feodal devlet ve feodal sınıf çıkarına gördüğü ideolojik-siyasal işlev, 1930'ların İnkilap Tarihi derslerinde işlenmiştir: *"Gerek feodal devlette, gerek onu takip eden hanedan devletinde, din bizzat işbaşında bulunmamışsa da, baştakilerle bir ve beraber olarak insanlık haklarına karşı, insanlık haklarını istismar ve tahrip edici yolda yürümüştür. Din, sarayların ve hükümdarların müttefiki idi, saraylar din şeflerinden kuvvet ve nüfuz alırlar ve kendi kuvvetlerini de onların hizmetlerine arzederlerdi. Her iki taraf da kâr ve menfaatte birbirinin ortağı vaziyetinde idi.*[36]

Bu tarih bilinci, laikliği toplumsal-siyasal devrimin ideolojik cephesi olarak kavramıştır. Cumhuriyeti kuranlar, yıktıkları saltanat ve hilafetin ideolojisine karşı kararlı bir mücadele yürüttüler. Bu, onlar açısından bir iktidar sorunu, bir rejim sorunuydu, başka deyişle demokrasi sorununun ayrılmaz parçası.

İktidarın kaynağını halkta ve millette bulan cumhuriyet ve özgürlükler, ancak laik bir toplumda gerçekleşebilir ve güvenceye kavuşabilirdi. Türk Devrimi, laiklik ile bireyin hak ve özgürlükleri arasındaki bağı çok açık bir şekilde kurmuştur; çünkü demokratik topluma yönelirken dini ideoloji ve kurumlarla cephe cepheye geldi. Laiklikten yana olmak, demokratik bir yönelişi gerektirir. Tarihi gerçek, Türk Devrimi'nin önderi için apaçıktır:

"Biliyoruz ki bir devletin temeli, üluhiyet fikrine, ilahi iradeye dayandıkça, o devlette her hak, Allah'ın vekilinde ve peygamberin halifesindedir; ferdin hakkı mevzubahis değilidir."[37] Atatürk, *"insanların kafalarında ve hareketlerinde", "Allah korkusu"* ile yaratılan *"hesapsız memnuların"* [yasakların], bireysel düşünce ve hareket özgürlüğü kavramının doğuşunu önlediğini belirtir. Bütün hak ve yetkiler, "cemaati Allah namına idare edenlerde"-'dir. Üstelik Allah'a dayandırılan hak, "hudutsuz, kayıtsız, şartsız, mutlak"tır. Bireyin hakkı "hükümdarın menfaatine olarak, ilahi hak içinde" erimiştir. "Bu hakka istinat ederek hükümdar, tebaasının hürriyetine istediği gibi tasarruf edebilirdi; bu, ferdin hakkına tecavüz sayılmazdı."[38]

Görüldüğü gibi, Türk Devrimi açısından laiklik, özgür yurttaşın, özgür bireyin ideolojik-kültürel olarak yaratılmasıdır. Bunun sosyo ekonomik cephesi ise, Ortaçağ ilişkilerinin temizlenmesi ve sanayi toplumunun inşasıdır.

Siyasal iradenin özgür olarak oluşması da, ideolojik ve toplumsal anlamda laikleşmeyi gerektirir. Ancak kafaları Ortaçağ düşüncesinden arınmış olan özgür bireyler, kendi menfaat ve geleceklerini bilinçli olarak kararlaştırabilirler. Bir ağanın marabası, yanaşması, bir şeyhin ya da bir dedenin müridi, siyaset sahnesine özgür yurttaş olarak çıkamaz.

Dinsel ideolojinin tekçi karakteri, monolitik bir toplumu öngörür. Tanrı'nın iradesi mutlaktır ve biricik doğrudur. İslam, siyasal rekabeti ve çoğulculuğu, sonuç olarak "Allah'a şirk koşmak" [ortak koşmak] ve rafızilik [sapıklık] olarak gördüğü için, her türlü muhalefeti ezmeyi meşru sayar. Bu nedenle, laiklik muhalefetin özgürce örgütlenebildiği ve siyasal faaliyette bulunduğu, bütün toplumsal güçlerin siyaset platformuna çıkabildiği, çoğulcu demokratik bir toplum yaratmanın ideolojik-kültürel iklimini oluşturur.

12 Eylül'ün "Din birleştirici ve gereklidir" tezi, sonuç olarak din-siyaset ayrımını ortadan kaldırır. Laikliğin ideolojik-kültürel değişme anlamına gelen içeriğini boşaltsak ve ona yalnız biçimsel olarak dinin siyasetten ayrılması anlamını versek, acaba bu mevzide tutunabilmek mümkün müdür?

Cumhuriyet devrimcileri, dinci dogmaları cumhuriyet yurttaşının zihninden temizlemeyi esas aldılar. Çünkü toplumda yaşayan dinci düşüncenin, kaçınılmaz olarak siyaset alanına doğru huruç edeceğini çok iyi biliyorlardı. Çünkü *".... din daima vasıtai siyaset, vasıtai menfaat, vasıtai istibdat"* yapılmıştı.[39] Atatürk ve Cumhuriyet ideolojisine göre, bu nitelik dinin doğasında vardı, dinin ideolojik ve toplumsal işlevi buydu. Din, topluma nizam vermek için doğmuştu ve elbette kendi nizamını dayatacaktı.

İslam, dünyaya nizam verme iddiasını 1300 yılı

34 Bu konuda bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, I. baskı, s. 15-22; Melih Cevdet Anday, "Sulh Mektebi", Cumhuriyet, 18 Ocak 1985.

35 *Medeni Bilgiler*, s. 30.

36 Recep Peker, İnkilap Dersleri, *Toplum ve Bilim* dergisi, Yaz. 1983 s. 66. Ayrıca bkz. s. 71,72,74.

37 *Medeni Bilgiler*, s. 65.

38 Aynı eser, s. 50,51.

39 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s. 146.

aşan bir süre gerçekleştirmiştir. Bu nedenle 12 Eylül'ün 'din güçlü olsun, bizi birleştirsin, fakat siyaset alanına girmesin' düşüncesi gerçeklerden hiç kuvvet almıyor. Bu görüşü dile getiren 12 Eylül sorumluları, aslında dini pekala bir siyaset aracı olarak sık sık sömürmektedirler. Ama onlar istiyorlar ki, dini sömürme *tekeli* de kendilerinde olsun, rakip politikacılar böyle bir araçtan yoksun kalsınlar. Sonuç olarak bugün manzara gözler önündedir: Toplumun yenileşmesine karşı devlet tarafından bir dalgakıran olarak kabul edilen din, elbette ideolojik alanı işgal etmekle yetinmemiş, siyaset düzleminden devlet iktidarının tepelerine kadar tırmanmıştır. Ayetler, hadisler artık devlet ve hükümet yetkililerinin sıksık başvurdukları ideolojik araçlar haline gelmiştir.

Kemalist Devrim'le Ortaçağ ideolojisine çok ağır darbeler indirilmiş, laik ve modern kuşaklar yetiştirilmiş bir ülkede din nasıl birleştirici olabilir? Harekete geçen bir sandala binerken bir ayağı iskelede bir ayağı sandalda kalan bir adamın durumundadır bugün ülkemiz. Türkiye'de ancak bütün sosyal güçlerin siyaset platformuna çıkabildiği bir çoğulculuk, ulusal bir consensus'un zeminini oluşturabilir. Laiklik, özgürlük ve demokrasinin ideolojik koşuludur.

İç Barış

Kuşkusuz her nizam, kendi barışını getirir. "Pax Romana" (Roma barışı) da bir "barış" idi ve şiddetle sağlanan ve sürdürülen bütün "barış"lar için bir simge oluşturdu. İslam, kabileler arasında anarşinin, 'baskın basanındır' kuralının geçerli olduğu bir coğrafyada doğdu. Özel mülkiyetin ve ticaretin gelişmesi için bir barış ortamının yaratılması ve toplumun uygarlığa ve devlete sıçraması, İslamiyet'in tarihi işleviydi ve bu işlev onun büyük bir devrime yol göstermesini de belirledi. Ama İslam'ın getirdiği yeni barış düzeni, toplumsal bir ilerlemeye denk düşmekle birlikte kılıçla, gazalarla, terörler, özet olarak yaygın ve yoğun bir şiddetle gerçekleşti. İslam, nemen doğuş yıllarında bir devletin ideolojisi halini aldı ve Ortaçağ devletinin cebir gücüyle yayıldı. İslam bütün çelişmeleri esas olarak kuvvete dayanarak çözdü. O zamanın toplumsal gerçeği buydu. Dahası, İslami ideolojinin içine sinmiş olan bu şiddet, zamanla 7. yüzyıl Arabistan'ında oynadığı uygarlaştırıcı karakterini de kaybetti, zamanın arkasında kalarak statükonun şiddetine dönüştü. Atatürk, *"Bilhassa din muhafızlığı kisvesine bürünenlerin, hakikati düşünebilenler, söyleyebilenler hakkında reva gördükleri zulüm ve işkenceler, insanlık tarihinde daima kirli facialar olarak kalacaktır"* derken, bu gerçeği genel olarak dinler açısından saptamıştır.[40]

Türk toplumunda şiddetin, tarihi-ideolojik temelleri üzerinde nedense pek durulmaz. Hangi kutsal amaç adına meşru gösterilirse gösterilsin, bin yıl İslami ideolojinin hegemonyası altında yaşamış bir toplumda, şiddet için elverişli bir ideolojik atmosfer bulunduğunu görmezden gelemeyiz. İslam'ın kutsal kitabını okuduğumuz zaman, her sayfasından kan damladığını ürperti ile hissederiz.[41] Orada bireysel vicdana, sorumluluğa ve özgürlüğe pek yer yoktur. Bütün yaptırımlar, şiddet, yine şiddet ve yine şiddettir. Korkutma, cezalandırma ve yıldırma, yeni kurulan düzenin başlıca araçlarıdır. Bir kez kâfirlerin katledilmesi farzdır. Allah, kâfirler için "öldür!" emrini vermiştir, onların kanı helaldir; gazi ve şehitlere vaadedilen ise cennettir. "Öldür" emri, pekala kâfir olmayanlara, yani Yahudi ve Hıristiyanlara, hatta resmi ideolojiye göre din yolundan saptığı kabul edilen Müslümanlara karşı da uygulanmıştır.

Cehennemlerde yandırmak, ateşlere atmak, dağlamak, kaynar sular dökmek, irinli sular içirmek, katranların içine atmak, ateşten örtüler örtmek, zincire vurmak, demirden gürzler, kırbaçlar, ateşlerde eritmeler, toprağa gömüp taşlayarak öldürme, türlü türlü işkence ve akıl almaz azaplar, İslam'ın getirdiği hukukun dışına çıkmanın yaptırımlarıdır. İslami ideoloji ile barışın hoşgörünün birbirine ne kadar zıt olduğunu anlamak için, herkese Kuran'ı bu açıdan bir kez daha okumalarını salık veririz. Böyle bir ideoloji ile yetiştirilen insanların, barışçı ve hoşgörülü bir cumhuriyet yurttaşı olmalarını beklemek çok hayalci olur. Zaten komşu İslam devletlerinde uygulanan "hoşgörü" ortadadır. Bunun son canlı örneği de İran değil mi? Kaldı ki, oralara gitmeye ve kendi tarihimizi hatırlatmaya bile gerek yok. 16. yüzyılda Anadolu'da yüzbinlerce Alevi-Türkmen köylü ve göçebe kitlesinin kırılmasını, kuyulara doldurulmasını vb. bilmeyebiliriz. Ama daha dün yaşadığımız Maraş, Çorum vb. olaylar, "Allah rızası ve din uğruna" ne kadar vahşi eylemlere girişilebileceğini hatırlatmıştır. Ortaçağ toplumlarında cebir esastı. Devlet otoritesi ve sınıfsal sömürü ekonomik zora değil, *çıplak zora* dayanıyordu. Bu nedenle toplumun laikleşmesi, en azından bu çıplak zorun ideolojik hegemonyasının kalkmasını ifade eder. Bu nedenle laiklik, barışçı, hoşgörülü çağdaş bir toplum yaratmanın ideolojik koşuludur.

40 *Medeni Bilgiler*, s. 56.

41 İslami ideoloji ve şiddet konusunda bkz. Reşat Erdem, "Kuran'da Şiddet", *Saçak* sayı 22, Kasım 1985, s. 28 vd.

III
Çözüm

Herhangi bir sorunu çözmenin ilk koşulu, gerçeği cesaretle ve bütün boyutlarıyla ortaya koymaktır. Gerçeklerden korkanlar, tabular önünde boyun eğenler, gerçeği saptama ve açıklama cesareti olmayanlar, hiçbir sorunu çözemezler. Laiklik konusunda 1980'lerin gerçeği gözler önündedir. Devlet, toplumumuzun çağdaşlaşması akımına karşı dinsel ideolojiyi bir dalgakıran olarak görmekte, kitleleri dinsel ideolojiyi güçlendirerek statükoya bağlayacağını düşünmektedir. Çözümün anahtarı, işte bu olgunun saptanmasındadır.

1980'lerin Türkiye'sinde "laikliği korumak ve yaşatmak" büyük bir ideolojik-külterel seferberlik sorunudur. Bu ideolojik mücadele ve seferberlik, kesinlikle çoğulcu yapıyı reddeden bir resmi ideoloji çevresinde birleşmek biçiminde anlaşılamaz. Tersine, laiklik, dinsel dogmaların hakim olduğu yekpare bir ideolojik yapıdan kurtulmak anlamını da içerir. Aslında Türkiye, Cumhuriyet Devrimiyle böyle bir atılımda bulunmuştur. Ancak laikliğin gerçekleşmesi, basit bir siyasal kararın ötesinde, büyük bir toplumsal ideolojik değişimdir.

Batıda laik düşünce ve sanat, dini düşünceye karşı kültür alanının bütün cephelerinde yüzyıllar boyu süren bir mücadele yörütmüştü. Batı, koskoca bir aydınlanma çağında ve onu izleyen yüzyıllarda büyük bir kültürel değişime uğradı. Başlangıçta feodalizme karşı yükselen genç burjuvazinin materyalist felsefesiyle rehberlik ettiği bu değişimi, özellikle 19. yüzyıldan sonra işçi sınıfının temsil ettiği akım omuzladı. Bizim toplumumuzun çağdaşlaşma tarihi ise, nihayet yüzyıllıktır. Sosyo ekonomik yapımızdaki değişme de Batı kadar derinden değildir, hâlâ Ortaçağ ilişkilerinden bütünüyle kurtulmuş değiliz. Bu koşullarda, "bu kadar laikleşme yeter" tavrının altedilmesi gerekiyor. Çağdaşlaşmak isteyen Türk toplumu, Batının yaşadığı kültür değişimi, evrensel kültürel birikimden ve demokratik devrimlerden güç alarak daha hızlı yaşamak sorunu ile karşı karşıyadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, mezheplerüstü bir kuruluş haline getirilmelidir. Bu kuruluşun sünnî tahakkümünü temsil eden anlayış ve uygulamaları değiştirilmelidir. Laik devletin sorumluları, eğitim, öğretim ve iletişim kurumları, Ortaçağ akımlarına karşı dinsel ideolojiyi benimseyerek mücadele edemezler. "İrtica"ya karşı ayetlere, hadislere vb. dayanarak mücadele edilemez. Dini ideoloji temel alındığı an, Ortaçağ güçlerinin haklılık zeminine kaçınılmaz olarak giriliyor.

Öte yandan ideolojik olan ve dolayısıyla ideolojik düzlemde çözülmesi gerekli bir sorun, şiddet ve ceza düzleminde çözülemez. Devlet ideolojik düzlemde dine yaslanıyor, dini birleştirici ilan ediyor, fakat dini inançların ayaklanmasına ve örgütlenmesine yasaklar koyuyor.

Toplumsal-ideolojik değişme, elbette toplum insiyatifini gerekli kılar, yani esasta sivil toplumdan politik alana doğrudur. Ne varki, bu inisiyatif, toplumda laik bir ideolojik hegemonyanın gerçekleşmesi için, en sonunda iktidar mekanizmalarını fethetmek durumundadır. Devletin, çağdaşlaşmaya karşı dinsel ideolojiyi dalgakıran olarak gören bugünkü tavrının kökten değişmesi için, Türkiye'nin çağdaşlaşması sürecini omuzlayacak toplumsal güçlerin iktidar olması gerekiyor. Bugün statükonun üzerine kurulmuş oturan toplumsal güçler, laikleşme ve çağdaşlaşmada bir çıkarları olmadığı kanısındalar. Günümüzün hakim güçlerinden, Türk Devrimi'nin yönelişini canlandırmasını ve gerçek anlamıyla "çağdaş uygarlık düzeyine" yönelmesini beklemek gerçekçi bir tutum değildir. Bu durumda siyasal iktidarın toplumsal ve ideolojik niteliği, kilit sorundur. Laik ve çağdaş bir ideolojik hegemonyanın kurulması için sivil toplumdan politik topluma doğru yönelişin, politik toplumdan sivil topluma doğru büyük bir ideolojik kültürel çabayla tamamlanması gerekir.

Öncelikle anayasada yer alan zorunlu din dersi kaldırılmalıdır. Milli eğitim, radyo ve televizyon gibi bütün toplumu etkileyen kitlesel eğitim ve iletişim kurumları laikleşmelidir. Cumhuriyet Devrimi'nin yükseliş dönemindeki tarih, felsefe, doğa bilimleri vb. derslerinde olduğu gibi, bilim hurafelerden ve dinsel görüşlerin istilasından temizlenmelidir. Özellikle evrenin ve insanın oluşumu gibi konularda bilimsel verilerden hiçbir fedakârlık yapılamaz. Bu konuda cumhuriyetin devrimci döneminin gerisinde kalan öğretim ve açıklamalara son verilmelidir. İslamiyet, Atatürk'ün yaptığı gibi tarihi bir gerçeklik olarak, bilimsel bakışla incelenmeli ve öğretilmelidir.

Ülkenin bir devlet politikası olarak Kuran kursları ağıyla örülmesine son verilmeli, eğitimin birliğini ortadan kaldıran imam hatip okulları ve ilahiyat fakülteleri uygulaması da değiştirilmelidir.

Artık ufkunu uzayın oluşturduğu bir insanlığın ideolojisi din olamaz. Freud'un belirttiği gibi, *"Uzun vadede hiçbir şey mantık ve deneyime karşı koya-*

maz ve dinin bu ikisiyle olan çelişkisi de çok açık seçiktir... Biz bilimsel çalışma yoluyla dünya gerçeği hakkında, sayesinde gücümüzü artırabileceğimiz ve yaşamımızı düzenleyebileceğimiz bazı bilgiler kazanılmasının mümkün olduğuna inanıyoruz... Bizim bilimimiz yanılsama değildir. Ama bilimin bize veremediğini başka bir yerden alabileceğimizi sanmak, yanılmanın ta kendisi olacaktır."[42] Veya Atatürk'ün deyişiyle, *"Biz, ilhamlarımızı gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan alıyoruz."*[43] Sanayileşen, modern toplumun din karşısındaki konumu budur.

Ama modern-demokratik toplumun bir başka ilkesi daha vardır; o da düşünce ve vicdan özgürlüğüdür. Hiç kimseye düşüncesi, dinsel inancı, ibadeti yüzünden baskı yapılamaz. Hele modern devlet, böyle bir terörün aleti olamaz. Doğaldır ki, düşünce özgürlüğünden söz ederken, kafanın içinde kalan, ama insanlara açıklanamayan başka insanlarla ortak çabaların düşünce zeminini oluşturamayan bir "fikir hürriyeti"nden (nasıl hürriyetse) söz etmiyoruz. Düşünce özgürlüğü, aslında düşüncenin açıklanması ve örgütlenmesi özgürlüğüdür. Öyleyse "dini bütün" olanlar da bu hürriyetten yararlanabilmelidirler. Bizler gibi, o düşüncelere karşı olanlar, onlarla ideolojik mücadele yürütür ve toplumu aydınlatırlar. Biz biliyoruz ki, metafizik iman, hayatın kendisine, bilimsel düşünceye karşı koyamaz.

Garip olan, ideolojik planda dine sarılıp, aynı zamanda bu ideolojinin siyaset alanına yayılmasını bir noktadan sonra şiddet yoluyla ezmektir. Din dersleri zorunlu kılınmasa, Kuran kursları ve imam hatip okulları ağıyla eğitimin birliği ortadan kaldırılmasa, fabrika bahçelerine kadar mescit inşası teşvik edilmese, bir devletin politikası olarak dine dalgakıran rolü tanınmasa, "irtica" bu boyutlara hiçbir zaman ulaşmazdı. Türk Devrimi'nin ideolojik mevzilerini terkedip, en sonunda inzibat tedbirleri, hapis ve resmi terörle "irticaya karşı mücadele" tutumunda, ne içtenlik görüyoruz, ne de çağdaşlaşma amacı, ne demokrasi, ne de ülke yararı!

Doğru olan tersidir: Türk Devrimi'nin laikleşme yönündeki ideolojik kültürel devriminde ısrar etmek ve dine karşı bilimi savunmak, ancak bu çabada ikna dışı yöntemleri ve cezayı reddetmek, gönülleri incitmemek, herkesin düşünce ve inancını açıklamasına saygı göstermek. Ama bunu yapabilmek için, gerçekten dinle rekabet edebilecek, modern ve tutarlı bir ideolojiye sahip olmak gerekir. "İrtica hortladı" diye şiddete çağrı yapan irtica sorumlularının, toplumun karşısında rekabete dayanacak, tutarlı bir ideolojileri yoktur. "Atatürkçülük" yalnızca bir örtü olarak kullanılmaktadır. Onların ideolojileri emperyalizm patentli bir kozmopolitizmle Ortaçağ'dan devralınmış ideolojik mirasın "altı kaval üstü şişhane" bir karmaşasıdır. İşi hemen şiddet platformuna çekmeleri de bu yüzdendir. Ama sürekli sopa göstermeler ve şiddet uygulamaları, toplumumuzu yırtıcılaştırmakta, insani değerleri tahrip etmekte, toplumda kuvvete tapmayı, kuvvet önünde eğilmeyi ve şiddetin sihirine inanmayı güçlendirmektedir. Demokrasi, bir şiddeti meşrulaştırma aracı değil, her şeyden önce düşünce ve inanca şiddet uygulanmasının reddidir.

Din Türkiye'de birleştirici değildir.

Sanayileşmek isteyen, modern bir toplum için gerekli olan, din değil, bilimdir. Bilim ile din bağdaşmaz; bağdaştırma çabaları mizah konusu manzaralar yaratmaktadır. Bunlar birbirlerini tasfiye etmek zorunda olan sistemlerdir.

Düşüncenin açıklanmasına, inanca ve ibadete saygı göstermelidir. İdeolojik sorunlar, ideoloji dışı araçlarla, şiddetle ve cezayla değil, hoşgörülü bir ideolojik mücadeleyle çözülmelidir. Toplumun sürekli şiddetle eğilip bükülmesine son verilmelidir. Çünkü bu yoldan Türkiye'nin insan malzemesi tahrip edilmektedir.

Laiklik sorununa yalnızca ideolojik-siyasal düzlem sınırları içinde bakamayız. Laiklik, ideolojik-kültürel bir değişmedir, fakat unutmamak gerekir ki, insanlık böyle bir değişime kapitalizmin şafağında girmiştir. Başka deyişle laik bir kültürel yapı, Ortaçağ'ın sosyo ekonomik ilişkilerinden kurtulabildiğimiz oranda sağlam bir temele oturur. Batı toplumu, ticaret kapitalizminin yüzyıllar süren gelişim süreci içinde ve onu tamamlayan bir sanayi devrimiyle laikleşmiştir. İslam toplumlarında ise, dine dayanan iktidarlar ve laik olmayan bir kültürel hegemonya için hâlâ güçlü bir sosyal temel bulunuyor. Humeynilere, Ziya-ül Haklara, Müslüman Kardeşlere vb. hayat veren işte bu temeldir. Bu durumda laikliği gerçekleştirmek ve geliştirmek İslam ülkelerinde bir anti feodal devrim sorunudur. Ortaçağ'dan köklü bir siyasal kopuş gerçekleştirilemediği sürece, dinci güçlerin siyaset alanına hamle ederken kuvvet aldıkları zemin yaşamaya devam edecektir. Laik bir siyasal-kültürel kurumlaşmanın toplumun hücrelerine kadar işlemesi ve istikrar kazanması, ancak toprak ağalığından, aşiret reisliğinden, şeyhlikten, dedelikten her tür Ortaçağ ilişkisinden arınmış bir Türkiye'de gerçekleşir. Türkiye çağdaşlaşma yolunda önemli mesafe aldı, bunda kuşku yok. Ancak sosyo-ekonomik ve kültürel yapısıyla çağdaş ve demokratik sürecin tamamlanması hala önümüzde duran bir sorundur. Bugünkü manzara, karamsarlığı güçlendirse de, Türkiye'nin yüzyıllık birikimi, 2000'lerin Türkiye'sinin yaratılmasında büyük bir güç ve umut kaynağıdır.

42 Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği (Bilim ve İman)*, çev. Hz. Zafer Kars, Kaynak Yayınları.
43 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s. 405.

Panel

Bugünün Türkiye'sinde Devlet ve Din

Konuşmacılar: Coşkun Kırca, Hasan Yalçın (Başkan), Melih Cevdet Anday ve Doğu Perinçek

Dergimiz tarafından düzenlenen ve Hasan Yalçın'ın yönettiği "Bugünün Türkiye'sinde Devlet ve Din" konulu panel 8 Kasım 1986 günü İstanbul'da İnci Sineması'nda yapıldı. Melih Cevdet Anday, Coşkun Kırca ve Doğu Perinçek'in katıldığı paneli 1000 kişilik bir dinleyici kitlesi izledi. Panelde yapılan konuşmaları sunuyoruz. Konuşmaların redaksiyonunu yaparak bize yardımcı olan konuşmacılara teşekkür ederiz.

Birinci Tur Konuşmalar

Doğu Perinçek:

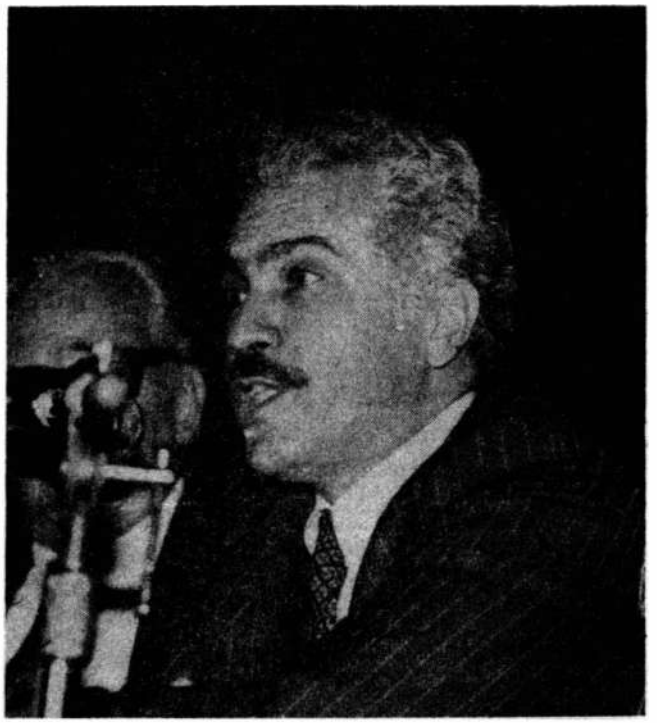

Uzun boylu bir girizgâh yapmadan, hemen belki tartışmamıza bir platformu oluşturabilir umuduyla, bu yaşadığımız 1980'lerde din ve devlet ilişkileri açısından can alıcı tespit yapmak istiyorum. Devlet, Türkiye halkının yüz yıllık yenileşme ve demokratlaşma çabalarına karşı, toplum içerisinde dini ideolojiyi güçlendirerek bir dalgakıran, bir barikat inşa etme çabası içerisine girmiş bulunuyor. Böyle stratejik bir karar alınmış ve uygulamaya başlanmıştır. Türkiye'de çok sözü edilen "irtica"nın esas kaynağı bugün sivil toplum içindeki güçler değil, bizzat devletin bu karar ve uygulamalarıdır.

1980'lerde bir olağanüstü rejim yaşadık. Bu rejim bize otoriter bir kurumlaşma getirdi. Toplumsal harekete karşı statükonun kurumlar planında pekiştirildiğini görüyoruz. İkinci olarak, daha uzun vadeli perspektifle, hakim sınıflar toplum içindeki hegomanyalarını kuvvetlendirmek için dini ideolojiyle bir dalgakıran inşa etmeye başladılar.Bu tavır, 12 Eylül'ün misyonu içindedir ve bir askeri hiyerarşi tarafından benimsenmiştir. Tabi bu, Cumhuriyet devriminden bir geri dönüşü, Türkiye'nin modernleşme kararında bir kesintiyi, bir duraklamayı da içeriyor.

Atatürk Yüksek Kurumu'nun rolü

Peki kanıtlarımız nelerdir? Böyle bir iddiayı doğal olarak kanıtlarla desteklemek gerekiyor. "Türkiye'de dinin birleştirici ve lazım olduğu" görüşü bizzat devlet erkânının ifadelerinde yer alıyor. Aslında "din birleştirici ve lazımdır" fikri anayasallaştırılmış bulunuyor. Bunun Türkiye'nin laikleşme, modernleşme sürecinde anlamlı bir nokta olduğunu düşünüyorum. 1982 Anayasası'nı yapanlar din derslerini zorunlu kıldılar. Bu stratejik bir tavır ve hemen tabi uygulamasına da geçildi.

Burada toplumumuzun dikkatini çok fazla çekmeyen ama Yüksek Öğrenim Kurumu kadar önemli ve Türkiye'nin geleceği üzerinde ideolojik anlamda bir ipotek koymak amacıyla kurulan Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na kanunla tanınmış fonksiyonlara değinmek istiyorum. Kısa adıyla Atatürk Yüksek Kurumu (AYK), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi görülüyor. Yani, DPT fiziki planlamasını yapacak Türkiye'nin, Atatürk Yüksek Kurumu da kültür planlamasını. 12 Eylül yönetiminin çıkardığı 2876 sayılı kanunla bu kuruma verilen görev, milli politikaların oluşmasında, belirlenmesinde, yönetilmesinde ve milli hedeflerin seçilmesinde esas alınacak milli kültür unsurlarını saptamak. Kısacası ülkeyi devletiyle, sivil kuruluşları ve halkıyla topyekün kucaklayacak olan resmî bir kültür imalat kurumu . 1980'lerin rejimi tarafından getirilmiş bulunduğunu saptıyoruz. Biliyorsunuz Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu 1930'larda *dernekler* olarak örgütlenmişlerdi ve her şeye rağmen devletin dışında, sivil toplum kurumları olsunlar diye kurulmuşlardı. Oysa bu sefer Bonapartizm bu kurumları doğrudan doğruya devletleştirmiştir. Başına da bir Korgeneral Suat İlhan getirilmiş bulunuyor. Bu kurumun yayınlarını ve belgelerini izliyor ve inceliyorum. Bu kurum Türk devriminin mirasını koruma ve felsefesini yürütme anlamında bir görev yürütmüyor. Doğrud doğruya tüm sınıflar ve gruplar için totaliter, emredici bir "milli ideoloji" oluşturma iddiasında. Belgelerinde, oluşturulan kültürün bütün milleti kapsayacağı, tek olduğu ve Atatürkçülüğün anayasalaşmış olduğu gerekçesiyle, rakip bir ideolojinin olmadığı ifade ediliyor.

Somut olarak bu Kurumun belgelerinde birinci olarak sosyal kaynaşmalara karşı, ikincisi Doğu'daki kaynaşmalara karşı Müslümanlığın güçlendirilmesi düşüncesine rastlanıyor. AYK, Türk-İslam sentezi denen bir ideolojik yönelişe eğilimlidir. "Dinsel inançlar güçlendirilmelidir" görüşü benimsenmiştir. Sosyal düzeni oluşturan inançları, gelenek ve görenekleri yaşatmak bir kültür politikası olarak benimseniyor. İslam dininin sekularize edici rolü üzerinde duruyorlar. Yani dünyevileştiren bir dindir diyorlar ve böylece aslında İslam dininin devleti ve toplumu düzenleyici rolüne gönderme yapıyor ve bunu canlandırmaya çalışıyorlar. Yenileşmeye karşı da dikkate değer bir tavırları var. Yeni ve eski kültür unsurlarının kültürel değer, davranış ve yapılarının birbirleriyle uyuşması gerekir diyorlar. Yani yenileşmeden, aslında açıkça yenileşmemeyi, kültürel gelişmenin önüne set çekmeyi anlıyorlar. Doğu sorununa bakışlarını aynen okuyorum:

"Biz ne kadar bazı vatandaşlarımızı Türk kabul etsek de onlar kendilerini bizden saymıyorlar, o zaman Müslümanlık fikrinden hareket edebiliriz, bunun laikliğe aykırı bir tarafı da yoktur." Belgelerinde böyle ifade ediliyor. Kültür unsurlarını saptamak üzere kurulmuş olan bir kültür, devlet kültür planlama teşkilatının bu şekilde Müslümanlığı güçlendirmeyi ve Türk-İslam sentezini bugün devletin kültür politikasının omurgası olarak saptamış olması.

Dinsel dogmaların milli eğitimi istilası

İkincisi, eğitimle ilgili kanıtlarım. Din dersleri biliyorsunuz zorunlu olarak uygulanmaya başlandı. Bunun vicdan özgürlüğü ve birey özgürlüğü falan açısından eleştirisi şüphesiz yapılabilir. Hıristiyan yurttaşlarımızın Süryanilerin durumunu Sayın Büyükelçi Semih Günver makalelerinde işledi. Bunlar üzerinde durulabilir. Ama bence şu çok önemlidir. Bugün Türkiye'de, artık Cumhuriyet devriminin tevhidi tedrisat, yani öğretimin birliği ilkesi tamamen dağılmış bulunmaktadır. Kuran kursları 100 bini geçiyor, gazetelerin saptamasına göre. Her birinde 100 tane talebe olsa, en azından 10 milyon insanı kapsayan bir dinsel eğitim sisteminin uygulandığını söyleyebiliriz. Devlet dinsel eğitimi denetim altında tutsun diye savunulan kurslar, dinsel ideolojinin toplum hayatını ve siyasal hayatı denetlemesi amacına hizmet ediyor. İmam hatip okulları ağı,okularda ve üniversitelerde açılan mescitlerle, dinsel ideolojinin millî eğitimi istila etmeye başladığını görüyoruz. Tarih, teknoloji, felsefe, edebiyat, fizik, biyoloji, hatta kimya ve özellikle de jeoloji dinsel hurafelerle aşındırılıyor. Bu alanlarda doğaüstü fikirlerin son derece yaygın olarak öğretilmeye başlanıldığını bilimin adım adım gerilediğini ve kafalarda kompartmanlar oluşturulduğunu görüyoruz.

Burada elimde Milli Eğitim Bakanlığı'nın Tebliğler Dergisi var. Zamanınızı almamak için uzun uzun okumuyorum, salık verilen kitapların listesi, Türkiye'nin modernleşmesini isteyen bir insan için, gerçekten dehşet vericidir. İsimlerini okursam, çoğunu anlamayacaksınız bile.

Sonra: Öğretmenlerin zorunlu konferanslarında, "Laiklik dinin vecibelerini yerine getirmektir" diye tarif ediliyor. Bu da uzun boylu basında işlendi. Sonra Osmanlıların zaten laik bir devlet olduğu, böylece Türk devriminin de biraz fuzuli olduğu gene resmiyetin ideologlarınca ifade ediliyor. Milyonların düşüncesinin TRT aracılığıyla dinsel ideolojiyle imal edildiğini görüyoruz.

Diğer devlet kurumlarında dinsel ideolojinin güçlendirilmesi

Bugüne kadar laikliğin bekçisi olarak gösterilen Türk Ordusun'da daha doğrusu askeriyenin doruğunda da bir tavır değişikliği görülüyor. Laiklikle statüko arasında çelişme ortaya çıkınca, ağırlık hiyerarşi tarafından laikliğin değil de, statükonun yanına konmuştur. "Devletin ali menfaatleri" anlayışı, bunalıma son çare misyonu nedeniyle,anti demokratik bir tavırla, en sonunda laiklikten de vazgeçildiğini uygulamada görüyoruz. Askeri birliklerin bahçelerine camiler, mescitler yapılıyor. İlk kez 1970'lerin başında yapılmıştı. Ankara-İstanbul yolunda sol tarafta, Etimesgut Askeri Hava Meydanı'nın orada bir cami yapılmıştı. Askeri birliklerde sistemli olarak cami ve mescitler inşa ediliyor. Ordu içinde okutulan bazı yayınlarda da, Atatürk'ün bütün yaptıklarının dinimizin emirleri olduğu, peygamber hadiseleriyle, Kuran'dan vs. alıntı yapılarak "ispatlanıyor." Yani aslında Atatürk'ün Türkiye'ye getirdiği modern, liberal ideolojiye vs. gerek kalmamış oluyor. Peygamber hadisleri hepsinin kaynağı olarak mevcut. Ve Atatürk'ün yaptıkları da buna uymaktadır. Bir tür İslam'daki "asrı saadet" fikri. Aslında saf, temiz bir İslami kurallar bütünü vardı, ama sonradan yozlaştırıldı! Atatürk de "asrı saadette" geçerli olan İslam'ı Türk devrimiyle canlandırmış oluyor. Bunlar ordu içerisinde de okunuyor, okutuluyor.

Bizzat Sayın Devlet Başkanı'nın da, bu geçen altı yılda, "irtica"ya karşı yaptığı polemiklerde, cumhuriyet ideolojisine değil, fakat onun karşısında yer alan Kuran'a, sünnete, hadise dayandığına tanık olduk. Çok önemli bir nokta -ne yazık ki kamuoyu bunları bilmiyor, bildirilmiyor- Doğu bölgesinde polisin, ordunun dağıttığı bildirilerde sürekli olarak, halk Allah uğruna savaşa, yani cihada çağrılıyor. Karşı taraf da, özgürlük falan gibi idealleri savunmakla suçlanıyor. Çok ilginç 1920'lerin-1930'ların Türkiye'sindeki roller, bu ideolojik tavırla değişmiş oluyor. O zaman Cumhuriyet Türkiyesi, ayrılıkçıları dincilikle, gericilikle, hilafeti canlandırmakla suçlarken, bu kez tam tersine, "Cumhuriyet" orada cihad çağrıları yapıyor. Alevî bölgelerde, sünnîleştirme kampanyaları açılıyor. Bu konuda en faal olan, en cansiperane gayret gösteren de, anladığıma göre Tunceli Valisi. Oranın asi olmasının nedeni, taa 1500'lerde, Osmanlı Devleti zamanında oraların dinden vazgeçmiş olmasına bağlanıyor. Toplumdan bir talep olmadığı halde, köylerde cami yaptırma kampanyaları açılıyor. Esnaf cuma günleri camiye gitmeye zorlanıyor.

Statükoculuğun payandası: İslam

Sonuç olarak bugün manzaraya baktığımız zaman, dinin bireysel vicdandan taşmış olduğunu, bizzat devlet tarafından desteklenen bir toplumsal örgütlenme ile ideolojik ağını ördüğünü, dünyaya dinsel ideoloji penceresinden bakan bir insan tipi yaratılmak istendiğini saptıyoruz. Din ideolojik alanda yayılınca ve ağını örünce, ister istemez siyaset alanına da huruç etmek istiyor. Çünkü bütün dinler gibi İslamiyet de bir dünya nizamı kurmak iddiasında, toplumu bütün yönleriyle total olarak düzenlemek iddiasında ve bir rakip kabul etmiyor. İslam devleti, "Allah'ın hakimiyeti" ilkesini temel alır ve iktidar tekeli iddiasındadır. Millî egemenliğin karşısına, Allah'ın egemenliği teorisi çıkarılmış oluyor. Devletin bu politikasını yürütenlerin arada bir "irtica hortluyor" türünden sözleri bu nedenlerle doğrudan ciddiye almak zor. Bir yandan, bir devlet politikası olarak, dinin bu şekilde toplumsal gelişmeye karşı örgütlenmesi, öte yandan "irtica hortluyor" sözleri ciddi olmuyor. Bugün gerçek irticayı Bonapartizm temsil ediyor, onun dini güçlendirme politikası temsil ediyor. Neden böyle oldu? Hangi misyon onları buraya getirdi? 1940'larda 'bu kadar laikleşme yeter' dendi. Sonra 1950'lerde 'tutan devrim tutmayan devrim' ayrımı yapıldı Menderes tarafından. Sayın Kırca, Sayın Anday hatırlayacaklardır. 60'larda CHP reddi mirası tartıştı. Ve kendi zeminini aşındırdı. Sonunda Türkiye 1980'lerde bir dönüm noktasına geldi. "Bu kadar laikleşme yeter" fikrinin yerine, "laikleşmede çok ileri gitmişiz" fikri geldi. Büyüyen bunalım sonucu emekçi gelirlerini bastırmak devletten aşağı bir terörle gerçekleştirince, böyle bir çözüm getirilince, bu politikayı uygulayan askerî rejim de bir eğik düzlem içerisine girdi. İlk başta toplumda İslam'a ödün vererek bir dayanak bulma, bir ideolojik payanda yaratma fikri, daha sonra çok aşırı bir noktaya götürdü onları. Demokrasiyi devlet terörüyle bastırma harekâtı, başka deyişle şiddetle uygulanan bir muhafazakârlık, İslam'dan medet ummak zorundaydı. Bu arada solun bastırılması, Türkiye'nin terazisini bozdu. Sol ezilince topraktan bin yıllık ideoloji bitiyor. Bu durum onları dinsel ideolojiye daha fazla mahkûm olmaya da zorluyor. Toplum içinde bir ideolojik payanda olarak, Kemalizm elverişsiz. Çün-

kü Kemalizm geçmişle hesaplaşıyordu, cephesini Osmanlı Devleti'ne dönmüştü. 1980'lerin yönetimi ise Türkiye'nin yarınıyla hesaplaşma içine girmişti ve bu nedenle kaçınılmaz olarak İslam'ı yaygınlaştırdı. Toplumu statükoya bağlamak, ancak İslamla mümkün olabilirdi. İslam'ın yarattığı boynu eğik, kadere razı, hiyerarşiye saygılı, statükoyu Allah'ın kurduğu nizam olarak kabul etmiş insan tipi, onlar için ideal yurttaştı. Üstelik İslam, kafaları bir zırhla sardığı zaman, başka bir ideolojinin, ona rakip olarak girmesi de mümkün değil. Ne komünizm, ne de şu, ne bu o zırhı delemezdi, mümkün değildi. En iyisi İslamla bir ideolojik barikat inşa edilmeliydi Nitekim12 Eylül misyonunun partisi olan MDP'nin başındaki dört yıldızlı generallerin, o "Allahüekber" nidalarıyla yapılan kongrelerde beşuş çehrelerle yer aldıklarını gördük. Bu nedenle ben bugünkü resmî "Atatürkçülüğü", buradaki resmî sözcüğünün altını çiziyorum, yani Cumhuriyet Devriminin karşısında bir konumda bulunan resmî "Atatürkçülüğü", çok açık söyleyeyim bir iki yüzlülük olarak görüyorum. Bunlar Atatürk'ü,Kuran kurslarında yapılacak Atatürk köşelerinde koruyorlar. Millî Güvenlik Kurulu raporlarından öğreniyoruz. Kuran kurslarında Atatürk köşeleri yapılıyormuş. Atatürk böylece korunmuş oluyor.

Coşkun Kırca:

Efendim, benden önce konuşan Sayın Doğu Perinçek, bazı güncel meselelere değindi. Bu güncel meselelerin değerlendirmesini yapabilmek için sanıyorum ki önce Atatürk devriminin anladığı anlamda laiklik nedir, bunu iyi tespit etmek lazım. Laiklik, genellikle, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve devletin çeşitli din, mezhep ve benzeri fikir eğilimleri karşısında tarafsız olması anlamına gelir. Bu genel anlam içerisinde bakınca dahi laikliğin aşıl geliştiği ülkelerde değişik tarihi sebeplerden doğduğunu ve değişik şekilde anlaşıldığını görürüz. Türk laikliği de bunun dışında kalmamıştır. Atatürk devriminin getirdiği laiklik anlayışı, biraz sonra göreceğiz, diğer memleketlerdeki laiklik anlayışından bazı noktalarda önemli ölçüde ayrılır.

Laik devlet din kurallarına bağlı olmayacaktır

Zaman zaman misaller gösterilir: İşte Amerika'da cumhurbaşkanı şöyle yapıyor, Amerikan parasının üstünde böyle yazıyor bilahare. Şimdi, laiklik, devletin; bir, hukuk kurallarını koyarken; iki, kendi siyasetini güder ve tedbirlerini alırken din kurallarıyla bağlı olmaması sonucunu doğurur. "Bağlı olmamak" ne demektir? Bu suali şöyle de sorabiliriz? Laik devlet, din kurallarıyla bağlı olmayacaktır, ama, acaba bağlı olmak veya olmamak hususunda bir takdir yetkisine sahip değil midir? Yani, din ve devlet işleri ayrılmıştır; şu halde, devlet kendi yasama ve yürütme tasarruflarını yaparken din kurallarıyla bağlı değildir; ama din kurallarından zaman zaman esinlenmesi de yasak edilmiş midir? Amerika'da edilmemiştir. Bunun sebebi, Amerika'nın kuruluş strüktüründedir. Amerika, ilk başta,din ve mezhepleri yüzünden zulme uğramış insanların göçtüğü bir yerdi. Bunların hepsi, küçük ve son derece de mutaassıp topluluklar teşkil ediyordu. Amerikan devleti kurulunca, laiklik, bu değişik mezhepler arasında, devletin tarafsız kalması zorunluğundan doğdu. Yoksa Amerikan laiklik kavramı içerisinde, devletin zaman zaman din kurallarından esinlenmesi yasak sayılmıyordu.

Buna karşılık laiklik devrimini 1905'te tamamlamış sayılabilecek olan Fransa'da değişik bir kavram oluşmuştur. Bu da ikinci bir alternatiftir. Şöyle ki, kilise ve devlet birbirinden ayrılmıştır. Ve devlet yasama ve yürütme faaliyetlerini yerine getirirken, din kurallarına bağlı değildir. Ve bunu Fransızlar şöyle anlamışlardır: Din kurallarının şu veya bu yönde değer hükümleri sevkedip etmeyişi, devletin faaliyetlerinde hesaba katacağı, dikkate alacağı bir unsur olamaz.

Türkiye'de dini kurumlar devlete tabi kılınmıştır

Şimdi, bir de laikliğin devlet ve din işleri ayrılınca, biraz önce izaha çalıştığım kuralsal yönünün yanında bir de kuramsal yönü var. Dinî faaliyetleri yerine getiren hizmetler ve bunların bağlı olduğu kurumlar ne olacak? Bu sorunun cevabı, gerek Amerika'da, gerek Fransa'da yani laikliğin kaynağını bulduğu Batılı ülkelerde aynı çözüme bağlanmıştır. Devletin dinî faaliyetlerle hiçbir ilgisi yoktur. Dinî kurumların devletle en ufak bir alakası mevcut değildir.

Halbuki, Türk devriminin getirdiği laikliği, bu iki örnekle karşılaştırınca ne gibi farklar görülür? Bir kere, kuralsal açıdan bakınca Atatürk laikliği, Fransa'dan esinlenmişe benziyor. Yani devlet, yasama ve yürütme faaliyetlerini yürütürken, "şu veya bu tarzda koyduğu kural veya aldığı tedbir din kurallarına uygun mudur, değil midir?" bu soruyla ilgili olmaz. Koyacağı kuralları, alacağı tedbirleri, sadece toplumun ihtiyaçlarını akıl ve bilim açısından dikkate alarak tespit eder. Fakat buna karşılık (işte Atatürk devriminin kendisine has özelliği de burada ortaya çıkıyor), dinî kurumlar, Türkiye'de, Amerika ve Fransa'dakinin aksine, devlete tabi kılınmıştır.

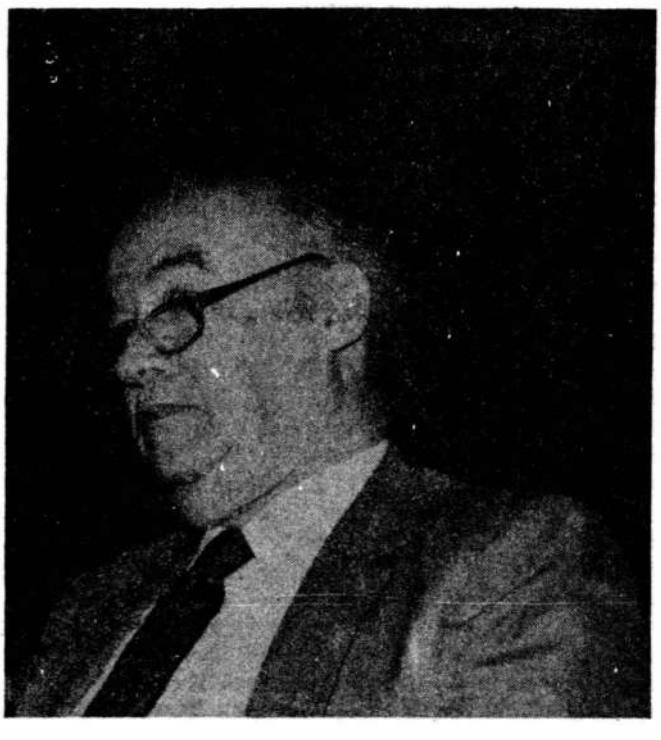

Niçin? Bunu İslamiyet'in özelliklerinde aramak lâzım. Hıristiyanlık, felsefi itibariyle hukuka, hukuk kurallarına çok az yer veren bir dindir. Aynı zamanda, isyancı bir dindir ve bu sebepten dolayı da, kilise, ilk önce devlete karşı kurulmuştur ve devletten ayrı hüviyetini daima muhafaza etmiştir. Tarih içinde, bir süre sonra, kilise, devlete tahakküm etmek istemiştir; ama, devlet ve kilise mevcudiyetlerini iki ayrı hüviyet halinde devam ettirmiştir.

İslamiyet'te böyle bir şey yoktur. İslamiyet, felsefi itibariyle teokratiktir. Böyle olunca, din kurumları devletle karışmıştır. Atatürk, İslamiyetin bu özelliğinden doğmuş olan durumu değiştirmemiştir. Değiştirmek de istememiştir. Fakat, bu bağlılığın yönünü ve maksadını köklü bir şekilde değiştirmeye çalışmıştır. Gerçekten, vaktiyle din kurumları, devletin şeriata uygun hareket etmesini kontrol etmek için devlete bağlı oldukları halde; Atatürk'ün anlayışında, din kurumları, laikliği, vicdan hürriyetini ve kadın erkek ferdin kendi maddî ve manevî varlığını serbestce geliştirmesi diye özetleyebileceğimiz Batı medeniyeti idealine yönelişi kösteklememeleri için, devlet kontrolü altında tutulmak üzere devlete tabi kılınmıştır. Demek ki, Türkiye'de din hizmetlerini yerine getiren kurumlar, genel idare içinde yer alırken, bundan güdülen amaç, laikliğin zedelenmemesidir. Laiklikten beklenen medenîleşme gayretlerine ters düşmemelerini sağlamaktır. Eğitim için de böyle. Türkiye'de ilk defa ihtiyarî din eğitimine okullarda yer verildiği zaman, bundan güdülen maksat, bu eğitimin devlet eliyle yapılmasının, başka ellerde yapılmasına nazaran, laikliğin hedefine varmak ve onu korumak açısından daha uygun olacağı anlayışına dayanıyordu. Fakat, bu hal tarzının kendi içinde bir tehlike taşıdığı da muhakkaktır. Devlet içindeki din hizmetleri, belirli ölçünün üzerinde artarsa, o zaman laik devletin, dinî faaliyetleri laikliğin hedeflerini aşmaması açısından kontrol etmesi zorlaşabilir. Bugün böyle bir durum var mıdır? Özellikle eğitim sistemimizde bu yolda bazı menfî temayüller olduğu kanaatindeyim.

Bazı kavram karışıklıkları var

Şimdi, askerî hiyerarşinin, laiklik ve din karşısındaki tutumu hakkında Sayın Doğu Perinçek'in gözlemleri önemlidir. Yalnız, ben açıkça ifade edeyim; bu gözlemler üzerinde yaptığı değerlendirmelerde kendisinin biraz fazla mübalağalı olduğu kanaatindeyim. Ben İslamiyeti, Kemalizm'in yerine bir ideoloji olarak ortaya koymak arzusunu Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiyerarşisinde görülebileceğine kani değilim. Bazı kavram karışıklıklarının mevcut olduğuna kaniyim. Ama bu kavram karışıklıkları kasıttan ziyade, belki de meseleler üzerinde yeterince düşünülmemiş olmasından ileri geliyor.

Sayın Doğu Perinçek de din derslerinden bahsetti. İnsanların dine ihtiyacı var mıdır, yok mudur? Bu konu felsefî bir tartışmadır. Sırf bir sosyolojik gözlem olarak bakarsak, insan her devirde, her dönemde birtakım zihni gayretleri bilimsel gayretin ötesinde sarfetmek ihtiyacını duymuştur. Ontolojik gayret yani kendi varlığını, kâinatın varlığını izah etmek gayreti; kendi varlığını ve kâinatın varlığını çok veya tek Allah'a bağlarken, Allah'ın varlığını ve ilahî kudretlerin varlığını izah etme gayreti: Kâinatın nasıl doğduğunu izah maksadıyla kozmolojik düşünce gayreti... İnsanların hep bir arada asgarî ölçüde olsun tanıdıkları ahlâk kurallarına uyup uymamak sonucunda öbür dünyada bir müeyyide var mıyok mu konusunun tartışılması ve varsa, öbür dünyada nasıl hâlasa kavuşulacağı, yani eskatolojik problem... Bu sorular, insan zihnini başından beri meşgul etmiştir. Bundan sonra da etmeye devam edecektir. Hiçbir materyalist felsefenin, insan düşüncesinin bu metafizik gayretinin ister felsefi, ister dinî tezahürlerini önleyebileceğine kani değilim. İşte Atatürk, felsefî ve dinî soruları ve bunları cevap aranması gayretini yasaklamak istemiş değildir. Atatürk, bu zihnî faaliyetlerin ilmî hakikatleri ortadan kaldırmasını, onlara hakim olmasını ve insanların, manevî varlıklarını hür düşünceye ve karşılıklı müsamahaya dayanarak geliştirmesini önlemesini önlemek istemiştir.

Anayasada bir hata yapıldı

Ahlâk dersi okunsun mu? Din dersi okunsun mu? Ben anayasada bir hata yapıldığına kaniyim. Anayasada, din dersleri mecburi hale getirilmemiştir. Onu mecburi hale getiren bugünün iktidarıdır, 1982 Anayasası değildir. Bunu, 1982 Anayasası'nı savunmak için söylemiyorum. Bu metnin pek çok eksiklikleri ve yanlışlıkları olduğuna kaniyim. Yalnız, bugünün anayasasında ilgili madde, "din ve ahlâk kültürü" derslerinden bahsetmektedir. "Din ve ahlâk kültürü" derken bundan anlaşılması gereken şey, değişik dinler, mezhepler ve felsefî kanaatler hakkında objektif bilgiler vermek; değişik din ve mezhepler hakkında görüş ifade eden felsefeleri de anlatmak anlamına gelir. Bugün bu yapılmamaktadır. Bu derslerin tek taraflı bir din dersi haline geldiği doğrudur ve bu tatbikat yanlıştır. "Siz olsaydınız anayasaya böyle bir hüküm koyar mıydınız?" derseniz, hayır koymazdım. Bu yanlış uygulamaya ulaşılacağını tahmin edebileceğim için koymazdım. Lüzum görmediğim için koymazdım. Fakat, bu hükmün buraya konmasından, hükmün gerçek manası dikate alınırsa, Türk Silahlı Kuvvetleri hiyerarşisinin laikliğin bekçisi olmaktan çıktığını ve bazı başka yollar aradığını söylemenin biraz mübalağalı olduğunu sanıyorum. Evet, düzeltilmesi gereken sapmalar vardır. Ezcümle, bir noktada Sayın Perinçek'le hemfikirim. Laikliği dinî kurallarla doğrulamak imkânı yoktur. Din vicdanlara hasredilmiş bir şeydir. Binaenaleyh, devletin davranışlarını veyahut bizatihi laikliği din kurallarıyla izah etmek boşunadır. O zaman, laikliği temelinden zedelersiniz. Bu, doğrudur. Burada açık bir şekilde ifade etmek gerekirse bence eksik olan şey iyi niyet değildir; eksik olan şey sadece kavram karışıklığını gideremeyecek ölçüde belki bir formasyon yetersizliğidir, diyebileceğim.

Laiklik daha uzun süre tartışılacak

Türkiye'de bu laiklik münakaşasının daha uzun süre sona ermeyeceğini sanıyorum. Türkiye İslam ananelerinden gelmiş bir ülkedir. İslamiyet, bugün vicdanlarda hâlâ kuvvetlidir. Ve kuvvetli kalmaya devam edip etmemesi, devletin hassaten üzerinde durması gereken bir mesele değildir. Devletin üzerinde durması gereken şey, İslamiyet adına, müsbet ilme ve aklın icaplarına aykırı olarak girişilen hareketler ile kişinin kendi şahsiyetini serbestçe geliştirmeyi önlemeyi hedef tutan hareketlerdir. Yoksa, bunun dışında, devletin İslamiyet'le hiçbir meselesi, Atatürk zamanında da olmamıştır. Bundan sonra da olması gerekmez.

Meseleyi böyle alınca acaba nereden nereye geldik diye bakmak gerekiyor. Birtakım değiştirilmesi çok zor şeyle-

ri getirmiştir Atatürk devrimleri bu memlekete... Bunları kimse değiştiremez. Din istismarı siyasette yapılıyor, bundan sonra da yapılacak. Ama, değişmeyen şeyler var. Hiç kimse, Medeni Kanun'a ve Borçlar Kanunu'na ciddi şekilde karşı çıkmıyor. Evet şeriata dönelim diyen sapıklar var. Ama, bu sapıklar ne ölçüde büyük halk kitlelerinden destek görüyor? Bugün mürteci gazeteler, mürteci kitaplar bile Latin harfleriyle basılıyor. Hukuku laikleştirme devriminin aşağı yukarı yüzde yüz başarılı olduğunu söylemek mümkündür Türkiye'de. Bir zamanlar **süperstrüktür- enfrastrüktür tartışması marksist açıdan** yapıldığı sırada, Atatürk devrimlerini "gardrop devrimi" diye tanımlayanlar olmuştu. Ben hiçbir zaman bu kanaatte olmadım. Bazı ritüelleri yıkmak, mesela fes taşımayı yasaklamak çok önemli bir devrim olmuştur. Fes denilen çirkin serpuşu Allah'a inancın, doğru olan inancın ifadesi saymak gibi saçmalıklar bir ritüeli akıl uğruna yıkmak demektir, bu devrim... Ve bu hareketler, doğru olmuştur, yerinde olmuştur ve kalıcı olmuştur. Dikkat edelim bugün bazı genç hanımlarda gördüğümüz Humeynî kılığına benzer giyim şekilleri ne anlam taşır? Bu gibi ritüellerin gayesi yalnız kendilerini toplumun ekseriyetinden farklı göstermek değil, aynı zamanda, kendilerinin daha mükemmel olduklarını ortaya koymak ve başkalarını da kendilerine uymaya zorlamak arzusunu açıklamaktadır. Aslında bu giyim şekilleri bir siyasî harekettir. İlerde de bu tarz hareketlerle karşılaşacağız.

Bütün bunların iktisadi gelişmeyle tamamen ortadan kalkacağını sanmak da doğru değildir. Türkiye gibi bir memlekette laiklik olmadan, hürriyet olmaz. Laiklik olmadan, millî birlik olmaz. Hürriyet gibi laiklik de, Türkiye gibi bir ülkenin, bilhassa Türkiye gibi bir ülkenin, her an mücadele ederek muhafaza edebileceği değerlerdir. Bunun için, Sayın Doğu Perinçek'in endişelerini mübalağalı bulmakla beraber sempatiyle dinlediğimi kendisine söylemek isterim. Teşekkür ederim.

Melih Cevdet Anday:

Efendim sanıyorum 1972'lerde Erzurum İmam Hatip Okulunda bir olay çıktı. Öğrenciler baş kaldırdı. Niçin biliyor musunuz? Takunya isteriz dediler. Yani terliğe karşı baş kaldırdılar. Bu olay gazetelerde tartışıldı o vakit. Fakat sanıyorum asıl özüne varılamadı. Takunyayı neden istediklerini ben de düşündüm, abdest alma sırasında ayaklar yıkanıyor, ıslak terliğe girerse ıslaklık sürüp gider... Oysa takunyanın tahtası suyu emer gibi bir yorumda bulunabiliriz. Gerçekte öyle değil, amaç takunya geleneğini sürdürmek. Şimdi bu takunya örneği size gülünç gelebilir, esasında gülünç değil. Çünkü, geleneği sürdürmek dünyanın her tarafında şu veya bu ölçüde dine sığınır. Çünkü geleneğin muhafızıdır din dünyanın her yanında. O yıllar Dünya gazetesinin başyazarı olan Falih Rıfkı Atay şöyle bir yazı yazmıştı: Diyor ki "Biz çağdaş din adamı yetiştirmek isteyeceğiz de bunda başarıya eremeyeceğiz ha!" diyor. Bende Cumhuriyet'te yazıyordum o vakit gene, "Hayır başaramayacaksınız" dedim. Çünkü bizde imam hatip okulları öğrencileri, halkımızın ihtiyacı olan dinsel görevleri yerine getirecek elemanlar olarak yetiştirilmiyor. Nedir o dinsel görevler; namaz kılmak, oruç tutmak, bayramlar, şunlar bunlardır. Bu görevlerdeki usulleri öğretmek. Hayır bundan ibaret kalmıyor. Dinin şeriatını da öğreniyor ve öğretmeye kalkıyorlar. Buna eskiden muamelat denilirdi, Osmanlı zamanında. Bu muamelat şeriat demektir. Şimdi biz şeriat sözüyle daha iyi anlaşacağız. Yani orada bir inanç kültürü veriliyor bu okullarda. Ben okuldan başlayışımın nedenini hemen söyleyelim.

Dogmalar öğretiliyor

Bizdeki dinsel irtica veya genel olarak irtica hareketi en çok bu din okullarında görülür. Çünkü orada dogmalar öğretiliyor. Ayetler okutuluyor, ayetler münakaşa edilemez. Ayet demek Allah'tan inmiş bir söz demektir, o ancak kabul edilir. Zaten tanrı da diyor ki, bir ayetinde "Ben size düşünmeyi değil, inanmayı emrettim" diyor. O halde şeriatın öğretildiği bir okuldan ancak dogmaları savunan bir insan çıkar. Dogmalar demek üzerinde münakaşa edilemeyecek inançlar demektir. Bu durum açık fikirliliğe karşıdır, tartışmaya karşıdır, karşı fikirlere de karşıdır. Bugün toplanmamızın nedeni olan Türkiye laisizmi çerçevesinde ele alacak olursak, cumhuriyetin ideolojisine de karşıdır. Şunu demek istiyorum; özgürlüğe ve demokrasiye de karşıdır. Burada bir not almışım, size onu okuyayım; *"Demokrasiye lüzum yoktur"* diyor bir din adamı. İslamlıkta demokrasiye hiç gerek yoktur, Avrupa'da vardır. Çünkü, Avrupa toplumu sınıf ayrımlarına dayandığından orada eşitlik yoktur. Oysa "İslamlıkta din bunu kendiliğinden sağlamıştır. Çünkü kardeşliği korumuştur" diyor. Demek ki burada demokrasi olmayacak, demokrasi demek karşı fikirlerin ortaya çıkması demektir. Yani çoğulcu demokrasi. Çeşitli fikirler olacak ki bir toplumda, o fikirlerin çarpışmasından doğru yol bulunsun.

Bizde laisizmin -her iki arkadaşımda buna değindiler çok haklı olarak çok özel anlamı var. Fransa'dakine, Amerika'dakine filan katiyen benzemez. Çünkü bu toplum, içinde bulunduğumuz cumhuriyet toplumu İslam Osmanlı, İslam Türk toplumuna bir tepki olarak doğmuştur. Osmanlı toplumunda gözetien tek ilke şudur; *"Nizamı âlem bozulmamalıdır."* Nizamı âlem, hukukuyla, adetleriyle, gelenekleriyle bir toplumun yaşayışıdır. Nizamı alem çünkü tanrı tarafından kurulmuştur. Bu değişmez, tabi değiştirilemez. İşte demin takunyacılardan bahsederken söylediğim şeyi tekrar edeceğim, orada gelenekselliktir benim gördüğüm. Geleneği sürdürmek. Gelenek ise burada tabi çok yanlış anlaşılıyor. Mesela Sayın Coşkun Kırca'nın demin değindiği fes meselesi. Fesi koyan II. Mahmut'tur, ama II. Mahmut'tan sonra fes de gelenek oluyor, Atatürk şapkayı giydiği zaman hayır diyorlar. Bana Yugoslavya' da bir müslüman, fesi benim başıma babam koydu, onu kimse çıkaramaz demişti. II Mahmut'un koyduğunu bilmiyor, şapkaya kızıyor. Yani gelenekler dediği şeyleri o kadar eski saymayın. Fes gibi gelenekler, takunya da öyle bir gelenek işte. Fakat gelenekleri savunanlar daima dinde sığınak bulurlar. Bu sığınak, bu geleneksellik, ilerlemek isteyen bir topluma karşı gelmek demektir. Bence cumhuriyetin en önemli meselelerinden biri, bugün burada konuşmaya, tartışmaya mecbur olduğumuz mesele budur.

İlerleme sorunu

İlerleme düşüncesi ve inancı Türkiye'de çok geç doğ-

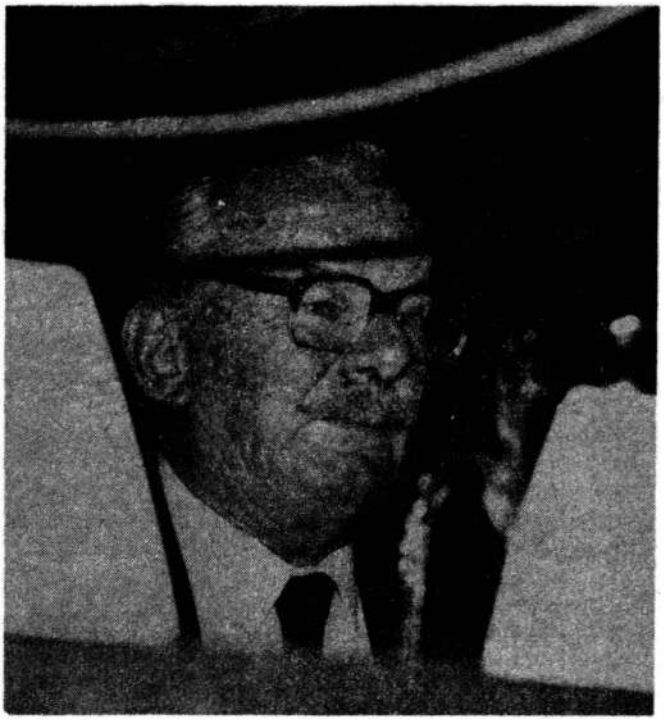

muştur. Tanzimat'tan sonra da yoktu. Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi, evet geri kaldığımızı anlıyorlar, bir takım şeylerin değişmesini kabul ediyorlar. Bu değişecek şeyler Batı'dan gelecektir, bunu da anlıyorlar. Fakat diyorlar ki Batı'dan ancak teknik alınabilir, maddi şeyler alınabilir, manevi şeylere kapıları kapatmalıyız. Bu nasıl bir toplum olacak, radyoyu alacaksınız, Batı'nın teknik buluşlarını alacaksınız, fakat maneviyatımıza dokunmayacaksınız. Maneviyat lafının bu kadar sık kullanılması bundan. Yani kutsal geleneklere bağlı kalarak teknikte ilerleyeceğiz gibi bir anlamı var bunun, bu da olamaz. Çünkü teknik ilerleme, bilimdeki ilerlemenin sonucudur. Teknik bilimden çıkma bir şeydir. Bilimsel kafa ise, şüpheci bir kafadır, araştırıcı bir kafadır. Öyle kolay kolay her şeye inanmaz, dener, bir daha dener, ondan sonra doğruluğu anlaşılınca kabul eder ve uygulamaya başlar. Şimdi bizim bu İslami geleneğimizde böyle bir şey olmadığını sanıyorum, yok görülmemiştir de. İmam hatip okullarına gelince, gene baştaki örneğime döneceğim. Dinler incelenmesin mi? İncelensin efendim. Ama dinleri din adamı inceleyemez, çünkü şüphe edemez. Dinleri bir dinsiz inceleyebilir. Ve yalnız o inceleyebilir. Beni biraz şaşırtıcı bulacaksınız, ama ne yapayım ki öyle. Çünkü din adamı dini incelemeye başladığı zaman -inanmış bir din adamından sözediyorum- dinin getirdiği dogmalara karşı gelemez, dogmaları tartışamaz. Dogmaların tartışılmadığı yerde kafa da çalışmaz, özgürlük de olmaz, demokrasi de olmaz. Hem dogmaları kabul edeceksiniz, hem de orada özgürlük var diyeceksiniz, buna özgürlük denemez ki. Dinleri ancak din adamı olmayan inceler dedim, hatta şunu da ekleyeceğim, bir dinsiz inceleyebilir ancak dini. Evet güldüğünüzü anlıyorum ama, gerçekten dinsiz inceleyebilir. Çünkü o, dini dogmalar karşısında bağımsızdır, aklını çalıştırabilir.

Evet, iki arkadaşım da değindiler, özellikle Coşkun Kırca değindi. Bizim laisizmimiz, elbet benzemez başka ülkelere. Çünkü bu memleket batmak üzereydi. Bu akılsızlıktan dolayı batmak üzereydi, bu dar kafalılıktan dolayı batmak üzereydi. Atatürk akla açıklık getirdi, her şeyi konuşabilirsiniz, her şeyi de inceleyebilirsiniz, dedi. Türkiye'nin laisizmi budur. Onun için, diyor ki bir din adamı "laisizm Avrupalıların işidir, o bizim işimiz değildir. Bizde laisizm olamaz." Anlıyor musunuz ne demek istediğini, çünkü laisizmin geldiği yerde dinsize inceleme hakkı tanınmış demektir. Bunu istemiyor, dini ancak din adamları inceleyebilir. Ne demektir o? Dinin tekrarından başka bir şey değildir. Şunu eklemek istiyorum, demin Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi'den bahsetmiştim bu manevi-maddi sorunu... yani Batı uygarlığından maddi olanı alacağız, manevi olana kapımızı kapayacağız. Bu anlayış, daha sonra Ziya Gökalp'te şu hale geldi: "Hars ve medeniyet" ikiliği "Hars", şimdi ona kültür diyoruz. Hars sözcüğünü de bulan Ziya Gökalp'tir. Hars bize ait olan şeyler, medeniyet ise, medeni dünyanın ortak sorunlarını içerir. Bu "hars ve medeniyet" ikiliği de Namık kemal ve Ahmet Mithat'ın yaptığı o "maddi, manevi" ikiliğinin süregitmesinden başka bir şey değildir. Bütün bunların ardını kesen, bunların yolunu kapatan Atatürk'tür. Ziya Gökalp, Atatürk'le beraberdi, ona yardımcı oldu. Fakat Atatürk, "hars ve medeniyet" ikiliğine karşı geldi.

Bize ait olan nedir?

Bize ait olan ne demektir? Manevi olan şey demektir. Bize ait olan ne demektir? Gelenekleri sürdürmek demektir. Gelenekleri sürdüren bir toplumda ilerleme olamaz. İlerleme fikri dünyada da yenidir sayın dinleyiciler. Rönesanslar başlar Avrupa'da. Ondan önce böyle bir şey yok. Olan şey, yani ona devlet diyelim, devlet olduğu gibi devam ettiği ölçüde mutlu eder halkı. Hayır, öyle değildir. Bu anlaşıldı. Rönesans'tan sonra birçok deneylerle anlaşıldı.Fransız İhtilali'yle daha çok ortaya çıktı ve sanıyorum ki Atarük'ü de en çok etkileyen olaylardan biri Fransız İhtilali'dir. Böyle donmuş bir toplumda özellikle İslam-Türk, yani Osmanlı toplumunda batmak kader olacaktır. Nitekim battı. Osmanlı İslam toplumu battı. Evet, Atatürk'ün laikliği, demek ki, akla özgürlük tanımaktadır. Ben böyle yorumlarım, sanırım en doğru yorum da budur. Akla özgürlük tanınan yerde elbet toplumsal özgürlük aranacaktır ve mutlaka bulunacaktır. Bir de çok sesli bir toplum, yani demokrasi oluşacaktır. Atatürk gerçekte kafalardaki bütün bu donmuş kalıpları, bu gelenekselciliği yıkarak Türkiye'nin demokratik geleceğini kurmak istedi.

Şimdi ben arkadaşlarımın musaadesine sığınarak, burada konuşulan, sık sık geçen sözcüklerin anlamları üzerinde kısaca durmak istiyorum. Ama önce şunu belirteyim ki, Türkiye'de deminki söylediklerim yanlış anlaşılmıştır. Laisizm dinle devletin ayrılması demek değildir. Çok daha geniş kapsamlıdır. Şimdi ortaya çıkacak. Laisizm Fransızca'da katolik dinin özellikle egemen olduğu yerlerde Yunanca'dan, Grekçe'den alınmış bir sözcük. Laos, halk demek. Laisizm ordan geliyor. Laikos demek halksal demek. Laisizm halklaştırmak demek, halkı işin içine sokmak demek. Bu, Osmanlı toplumunda mümkün değildi. Bunu ilk kez seslendiren Atatürk'tür. İlkelerinden birinin halkçılık olması bundan. Demek ki halkçılık laisizm demektir. Laisizmle halkçılık aynı anlama geliyor gördüğünüz gibi. Bir de latince bir kökten gelme bir sözcük var Avrupa'da, bizde hiç kullanılmıyor. Sekülarizm diye bir sözcük (Saeculum" "çağ" demek, sekülarizm de "çağdaşlaşma" demek. Buna Ziya Gökalp bir söz-

cük uydurdu. Araplar duysalar gülerler. Asr, asır olmuş. Bundan da "muasır" çıkıyor. Gökalp bu kökten yola çıkarak, sekülarizm için "muasırlaşma" lafını kullandı. Şimdi ona bizler çağdaşlaşma diyoruz. Bunun karşıtı, yani Laus'un, Laikos'un karşıtı "Klerikos"tur. Klerikos, din adamları demektir.

Bizde Atatürk'ün yaptığı laisizm, şuna dikkatini çekmek istiyorum. Atatürk, tekkeleri kapatıyor, zaviyeleri kapatıyor. Tarikat üzerine cemiyet kurmayı yasaklıyor. Fakat camide ibadeti yasaklamadı. Toplumun büyük çoğunluğu olan müslümanlar camilerine giderler, ibadet ederler. İbadet biçimlerini öğreten hocalar da bulurlar. Ama bu hocalar inandıkları dinin şeriatını getiremezler. Eskiden "muamelat" denilirdi, camii, imam ile, müezzini ile olduğu gibi bırakması, Şimdi diyorum ki, Atatürk'ün bu benim düşüncem, ilk kez söylüyorum, belki dini de halk-sallaştırmıştır. Çünkü, eskiden İslam-Osmanlı toplumunda dinin büyükleri vardır. Kazasker dinin hukukunu yürütürdü. Şeyhülislam ise o hukukun işleyip işlemediğine bakar, birtakım fetvalar verirdi. Atatürk'ün kurduğu Diyanet İşleri Başkanlığı böyle bir mevki değil. Yani halkın dininde serbest olduğunu gösteren, o halde islami halklaştırmış olan bir harekettir, bu hareket. Otorite yoktur. Otorite olduğu zaman, ister istemez, şeriatta girer işin içine. Şimdi burada kaç kişi var bilmiyorum. Ama, Türkiye'de şeriatın geri gelmesini isteyen yoktur diyeceğim ben size. Ama vardır diyorum gene de. Onlar kandırılmış birtakım insanlardır ve başka politik sorunların gizli ajanlarının buyruğunda olan insanlardır. Benim söyleyeceklerim şimdilik bu kadar.

İkinci Tur Konuşmalar

Doğu Perinçek:

Sayın Kırca, 1982 Anayasasının aslında din kültürü, din bilgisi dersi getirdiğini belirttiler. Ben buna katılmıyorum. O zaman da etraflı olarak konuşuldu. Uygulama da meydanda. Bence bugün uygulananı getirmek için o hükmü koydular. Uygulamanın böyle olacağı da belliydi. Kaldı ki, bütün Cumhuriyet tarihi boyunca din ve mezhepler hakkında bilgi verilmiştir. Nerede verilmiştir? Tarih kitaplarında verilmiştir, sosyoloji kitaplarında verilmiştir. Siz dini cumhuriyet ideolojisi ile yazılmış tarih ve sosyoloji kitaplarından çıkarır da, İslamı,din dersi koyarak İslamî ideolojinin çerçevesi içinde anlatmaya başlarsanız, yapılan iş din ve mezhepler hakkında bilgi vermek değildir. Sayın Anday çok güzel belirttiler. "Dini en güzel dinsizler anlatır" diye. Gerçekten de din bir bilim konusu olduğu zaman, ancak din dışı bir perspektifle incelenebilir. Zorunlu din dersi konursa, kaçınılmaz olarak uygulamalı din dersine dönüşür. Ortaokullarda cuma namazına götürmeye, ilkokullarda sıranın üzerinde namaz kıldırmaya başlarlar.

Cumhuriyet Devriminin ilk dönemlerinde de din anlatılmıştır. Yüz adet basılan ve Kemalist önderler arasında tartışılan bir "Türk Tarihinin Ana Hatları" kitabı vardır. Bu kitap daha sonra geliştirilerek 1930'larda lise 1, 2, 3, 4. sınıf Tarih kitapları yayınlanmıştır. Buralarda da din anlatılmıştır. Niçin yeni bir Tarih kitabı hazırlandığı sorusuna cevap olarak, önsözde iki amaç ortaya konmuştur. Biri ümmetten millete geçiş düşüncesini temel alan bir tarih anlayışı, yerleştirmek; ikincisi, insanın yaradılışı, kainatın yaradılışı konusundaki hurafeyi cumhuriyet insanın kafasından temizlemektir. Bu kitapların içinde açıkça insanın milyonlarca yıl öncesinden başlayan bir oluşum sonucu meydana geldiği, evrenin yine milyarlarca yıllık bir oluşumdan geçtiği bilimlerin verilerine dayanılarak anlatılmıştır. Atatürk, Hz. Muhammet ve İslamiyet konularını kendisi araştırmış ve tarih kitaplarına yazmıştır. Atatürk'ün din ve İslamiyet konularında kendi elleriyle yazdıkları kasalarda kilitlenmiştir. Atatürk, onlara göre öyle "ayıp" şeyler yazmıştır ki, bunları saklamak gerekmiştir. Bunlar eskiden Türk Tarih Kurumu, şimdi Atatürk Yüksek Kurumu arşivlerinde saklı tutuldu. *Saçak* dergisi ele geçirip yayınladıktan sonra da, o kurumun yetkilileri kamuoyuna "evet bunlar Atatürk'ündür" diyecek cesareti gösteremediler. Peki Atatürk'ün değil mi? Hayır onu da söylemiyoruz demişlerdir.

Atatürk'e göre, İslamiyet kabileden dini bir imparatorluğa bir uygarlığa geçiş hareketinin dinidir. Peygamberlik senelerce incelemelerden sonra hasıl olan bir düşüncedir. Yani peygamberlik herhangi bir doğa üstü varlık tarafından bir insana verilmiş bir rol veya misyon değil, doğrudan doğruya bir insanın çalışmalarının sonucudur. Gene Atatürk, Mısır'da tek allah fikrinin doğduğunu sosyolojinin verilerine göre anlatmıştır. Yani, ilk önce çeşitli kabileler bir kabile konfederasyonu kurdukları zaman, her kabile kendi putunu getirmiş merkezdeki mabede koymuştur. Hakim kabilenin putu yavaş yavaş diğer kabilelerin ilahlarını altetmiş. Yunan'da biliyorsunuz tanrılar arasında bir hiyerarşinin oluşmasıyla zirvede yer almıştı. Mısır'da en büyük kabilenin ilahı en sonunda diğer kabilelerin ilahlarını yok edince tek Allah fikrine ulaşılmıştır. Atatürk'ün kendi deyimiyle tek Allah "siyaseten" çıkmıştır. Atatürk İslam ve Kutsal kitabı vahiy teorileriyle açıklamaz. Kutsal kitap, "Muhammed'e açık semada peyda olmuş bir şimşek gibi günün birinde inmiş değildir. Kutsal kitap onun tefekkürünün, düşüncesinin mahsülüdür." Peygamberlerin Ortadoğu'daki ticari seyahatleri, Tevrat'ı ve İncil'i öğrenmesi ve Tevrat'ın kaynakları olan çeşitli efsaneleri yaratmıştır. Ve en sonunda Kur'an "ebedi bir şekil" kazanmıştır. Melek'le Allah'la konuşmalar, Atatürk'e göre faraziyelerdir.

Ben de Sayın Kırca'ya bir latifede bulunayım., şöyle bir izlenim edindim: Sayın Kırca yalnız Kanada'da değil, burada İnci Sineması'nda da devleti hakkıyla temsil etmiş bulunuyor.

Şimdi bakıyoruz 1980'lere. Laiklik nedir sorusuna cevap verilmiyor. Cumhurbaşkanı söylüyor: "Laiklik dinsizlik değildir." Peki nedir? Hep laikliğin ne olmadığı söyleniyor. Dinsizlik olmadığı söyleniyor veya en çok 'din ve siyasetin birbirinden ayrılmasıdır' deniyor. Oysa Sayın Anday'a katılıyorum, Sayın Kırca da temas ettiler: Laiklik din ve siyasetin ayrılması değildir. Laiklik, köklü bir ideolojik-kültürel devrimdir. Felsefede birey ve vicdanın ortaya çıkmasıdır. Siyasette halk egemenliğinin ortaya çık-

masıdır. 'Laikos' (halka sit) teriminden geliyor. Demokrasi anlamına da geliyor. Hürriyetler planında fikir hürriyetinin, vicdan hürriyetinin, Batı'nın ünlü hürriyetler listesinin ortaya çıkmasıdır. Ekonomide, sanayileşmeyi gerçekleştirecek insan gücünün, beyin gücünün şartlarının oluşturulmasıdır. Ortaçağ ideolojisinin toplum hayatını yönlendirme çabalarının etkisiz hale getirilmesidir. Özetle liberal, modern düşüncenin bir parçasıdır laiklik. Dinin bir anlamda vicdan içerisinde, yani bireyin kendi içerisine hapsedilmesidir. İsteyen inanır, isteyen inanmaz. Bizim Türk Devrimi, laikliği bir ideolojik-kültürel devrim olarak anlamıştır. Zaten Fransa'da, Avrupa'da da laiklik esas olarak bir ideolojik-kültürel devrimdir. Dini ideolojinin, Ortaçağ düşüncelerinin yerini, liberalizmin, demokrasinin almasıdır. Böyle olduğu içindir ki örneğin, Atatürk Cumhuriyet ilkelerinin "gökten indirildiği sanılan, dogmalarla asla bir tutulmamalıdır. Biz ilhamlarımızı gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz." demiştir. Çok net ve açık bir tavır! Bunu niçin söylüyorum? Bugünkü devlet ricâliyle aradaki zıtlık ortaya konmalı ve "Atatürkçülük" demagojileri sergilenmelidir. Gene Atatürk laikliği kültürel bir değişme olarak anladığı için, "Zihinlerdeki boş inançlar tümüyle atılacaktır" demiştir. O zaman örneğin bir İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Meclis kürsüsünden şunu söyleyebilmiştir: "Dinler işlerini bitirmiş, vazifeleri tükenmiş, yeniden uzviyet ve hayatiyet bulamayan müesseselerdir." Zabıtlardan alıyorum. Meclis bravo sesleri ve alkışlarla karşılıyor. Meclis, dinlerin işinin bittiğini ve bir daha canlanamayacağını alkışlıyor.

Bugün Türkiye'nin bir İslam'a dönüş içinde olduğunu veya olacağını söylemedim. Türk Devriminin kazançlarının adım adım tahrip edildiğini ve Türkiye'nin modernleşme atılımın, demokratlaşma sürecinin 1980'lerin askeri rejimi tarafından kesintiye uğratıldığını ve 1980'lerin resmi ideolojisi diyor ki "Din birleştirici ve lazımdır." Bir cumhuriyetin tavrı böyle olabilir mi? Yani bir cumhuriyet dinin "birleştirici ve lazım" olduğunu söyleyebilir mi? Gene Atatürk Yüksek Kurumu belgelerinden "milli din" den söz ediliyor. Devlet büyükleri de "dinimiz"den söz ediyorlar, İslamiyet "milli dinimizdir"' diyorlar. Cumhuriyeti temsil edenler milletin oluşmasında dinin temel olduğunu söylüyorlar. Atatürk Yüksek Kurumu, "Din sosyal hayatta geri plana itilmeden, toplumun ahlak, maneviyat ve kültür değerlerini besleyen milli kaynak olma durumunu korumalıdır " diyor. Böylece bir resmi din getirilmiş oluyor. "Milli din" İslamiyet olduğuna göre, devletin de en sonunda bir dini oluyor.

Laisizm, ümmetten millete geçiş olayıdır. Feodal parçalanmalar, tekkeler, şeyhlikler, çelebilikler, tarikatlar, aşiretler vs. kalkacak, onun yerine yurttaşlardan oluşan bir millet topluluğu alacaktır. Osmanlının ümmet ideolojisi ve din bağının yerine, yurttaşların oluşturduğu bir cumhuriyet kurulmuştur. Cumhuriyet cephesini Osmanlıya döndüğü için, dinsel ideolojinin milli bağları gevşettiğini ve dinle milletin bağdaşmayacağını açıkça ifade etmiştir. Bugün Cumhurbaşkanlığı kütüphanesinde bulunan ve kimsenin ne yazık ki okuyamadığı bir belge dikkat çekicidir. Ruşeni adında, sanıyorum bir milletvekili 18 Teşrinievvel 1926'da bir rapor sunuyor, "Din Yok Milliyet Var" başlığıyla. Burada Kemalizmin tipik bir tavrı olarak, bizim kutsal kitabımız ulusalcılıktır, Kuran değildir diyor. "O halde felsefemizde din sözcüğünün tam karşılığı ulusalcılıktır." Atatürk bu satırları okuyor, kenarına eski Türkçeyle "aferin, alkışlar" yazıyor, fotokopileri elimizde.

İç barış açısından da konuya kısaca değinmek istiyorum. Arkadaşlar, bize Kuran'da kurallara uyulmadığı zaman öngörülen yaptırımları sıralamak istiyorum: Cehennemde yakmak, ateşlere atmak, dağlamak, kaynar sular dökmek, irinli sular içirmek, ateşle örtüler örtmek, zincire vurmak, kırbaçlamak, toprağa gömüp taşlayarak örtmek, türlü türlü işkenceler ve akıl almaz azaplar. İşte hukukun dışına çıkmanın Kuran'da yaptırımları bunlar. Burada bireye, vicdana hiçbir yer yoktur, zaten olamazdı da. Birey biliyorsunuz çıplak zorun, ortaçağın sona erip, onun yerine ekonomik zorun, işçinin kapitaliste bağımlılığı şeklindeki bir ekonomik zorun ortaya çıkmasıyla, kapitalist rekabet temelinde oluşmuştur. O zaman ne birey olabilirdi, ne de gelişmiş bir vicdani sorumluluk olabilirdi. Vicdanın denetimiyle insanların belli davranış biçimlerini benimsemesi ve kendi vicdanına göre hareket etmesi şiddetin rolünün zayıflamasına paralel bir olaydır.

Coşkun Kırca:

Evvela Sayın Perinçek'in hakkımdaki iltifatına teşekkür etmek ve bir noktayı tashih etmek istiyorum. Devleti temsil ettiğim zaman daima şeref duydum. Ama, şu anda maalesef devleti temsil etmek şerefini taşımıyorum. Şimdi kendi kendimden başka hiç kimseyi temsil etmiyorum. Kendisinin pek çok sözlerine -hepsine değil- ve bazı teşhislerine katılıyorum. Ama, hasbelkader devletin içinde bir hayli bulunduğum için devlette kimler varsa, hangi zümreler varsa bu insanlarla çok sıkı temas halinde bulunma, kaderin bir cilvesi olduğu için, bu kişilerin maksatları hakkındaki teşhislerinin yanlış olduğunu tekrar belirtmek istiyorum. Bu teşhislere, bu kişilere uzaktan baktığı için kapılabilir. Yine de bu görüşlerini müsamahayla karşılıyorum, hatta anlayışla, biraz da sempatiyle karşılıyorum. Çünkü, yapılan hatalar vardır. Yapılan hatalara maksat atfetmek, maksadı şöyle veya böyle görmek demokratik bir tartışma içinde pekala kabildir. Yalnız o zaman benim görüşüm sorulunca, "Türkiye'de yenileşme, çağdaşlaşma, kısacası sosyolojide dendiği gibi değişme sürecine karşı bir İslam duvarı çıkarma fikri, ordu hiyerarşisi tarafından paylaşılıyor" fikrinin ziyadesiyle mübalağalı olduğu kanaatindeyim. Sayın Perinçek, bu konuda beni henüz ikna edemedi.

Atatürk taraf değildi

Şimdi bir iki şeyi galiba iyi tespit etmek lazım. Atatürk, laikliği getirdiği zaman, dinî düşünce ve felsefi düşünce ve kavramlar arasında, ilke olarak taraf tutmayı düşünmemiştir. Bir kimse Allah'a inanır veya inanmaz; Türkiye Cumhuriyeti'ni hiç ilgilendirmez. Bir kimse Allah'a inanır; inanırken Allah kavramını kendi varlığını, kâinatın varlığını izah ederken bir çeşit kazziye gibi, postüla gibi farzeder. Bu postülaya da Allah der. Mesela, bildiğim kadarıyla Voltaire Allah'a böyle inanıyordu. Ama, bir peygamber söylediği için ve peygamberin gerçekten Allah'ın sözcüsü olduğuna inandığı için o peygamberin dediği tarzda Allah'a inanmayı da bir Türk vatandaşı tercih edebi-

lir. Atatürk buna karışmayı düşünmemiştir. Atatürk'ün anayasasında da, ondan beri gelmiş geçmiş bütün anayasalarda da, sonuncusunu zaaf-ı telif ne olursa olsun; vicdan hürriyeti, laikliğin bir icabı olarak yer almıştır. Vicdan hürrüyeti olmadan, laiklik olmaz. Laiklik varsa, vicdan hürrüyeti de vardır. Bu açıdan şunu da belirtmek lazım: Felsefî düşünce tercihini yapan dünyada iki çeşit devlet vardır. Biri, temelci İslamiyeti benimseyen devletler, yani İran, Suudi Arabistan vs. Diğeri Marksist-Leninist devletler. Marksist-Leninist devletler ateizmi, kendi devletlerinin felsefesi, resmî felsefî düşüncesi olarak kabul ederler. Atatürk ise herhangi bir din veya felsefe yahut din ve felsefenin uğraştığı meselelere cevap bulma gayretleri karşısında taraf tutmayı düşünmemiştir.

Atatürk ne yapmak istemiştir? Onun yaptığı şey, aslında Medenî Kanunu'muzda yazılıdır. Medenî Kanun der ki, hiçbir fert bir hukuk şahsiyeti olmaktan vazgeçemez. Bu ilke nereden doğuyor? Her ferdin hürriyet içerisinde, serbestlik içerisinde kâinatı izah ederken isterse Allah desin, isterse tabiat desin, isterse nerden geldiği belli değil, desin, kendisinde bulunan maddî ve manevî kabiliyetleri serbestçe geliştirebilmesi kavramından doğuyor. Bunun dayanağı nedir? Akıldır.

Kimisi "biz başımızı sarıyoruz,yeldirme giyiyoruz, çünkü bu Allah'ın emridir" diyor. Evet, ama daha evvel böyle düşünenler için, Allah'ın emri çarşaf giymekti. İşte, aklın gereğinin bedahati karşısında, ferdin serbestçe kendisini geliştirme imkânlarını ortadan kaldıran dogmaları, kaynağı ne olursa olsun, kaynağı dinde olsa da olmasa da, Atatürk bu toplumun değerleri olmaktan ve toplum içindeki fertlerin davranışlarının temeli olmaktan çıkarmak istemiştir. Aslında, her toplum, bu problemle karşılaşır. Amerika'da bizim tarikat dediğimiz kuruluşlar serbesttir. En inanılmaz, en akıl almaz şeylerin bu tarikatlar içinde yapıldığını görürsünüz. Ama, bir yere gelir ki, devlet artık bu davranışların kamu nizamına aykırı olduğunu kabul eder ve müdahale eder. Binaenaleyh, aslında din adına girişilen faaliyetlere müdahale etmeyen devlet yoktur.

İslamiyet devleti ve hukuku tanzim eder

Bizim de problemimiz burada. Niçin burada? Çünkü, İslamiyet biraz evvel anlatmaya çalıştığım gibi kozmolojik, ontolojik, eskatolojik taraflarını yani her dinde bulunan taraflarının yanında devleti ve 'hukuk'u tanzim eder. Sadece İslamiyet değil, Musevilik de böyledir. İsrail toplumunun gidişatı yakından incelenirse görülür ki, İsrail'de Türkiye'de karşılaşılan hemen aynı meseleler mevcuttur. Bu neden doğar? İncil'de hukuk kuralı olarak görülebilecek iki tane kaide vardır; bir tanesi faiz yasağı, fakat bu o kadar muğlak yazılmıştır ki, faizin ne olduğu dahi belli değildir. İkincisi, evlenmenin mukaddes olmasıdır. Ama Katoliklere göre, evlenmenin mukaddes olması boşanma yasağını getirir; Protestanlara göre gerektirmez. Çünkü, evlenmenin mukaddes oluşunun müeyyidesini İncil göstermemiştir. Bu neden böyledir? İncil'i Allah'tan aldığını iddia eden peygamber bir devlet kurucusu olmamıştır. Onun için hukuk kuralı sevketmek lüzumunu pek duymamıştır. Halbuki, Musa ve Muhammed yalnız bir din kurucusu değil, aynı zamanda, devlet kurucularıdır. Onun için, hukuk nizamı tesis etmişlerdir. Bu hukuk nizamında her hukuk nizamında olduğu gibi, birtakım ahlâk kuralları vardır. Bu ahlâk kuralları hemen hemen her çemiyette ve her dönemde insanların kabul ettikleri kuraliar olmuştur. "Birbirinizi seviniz!" bu, her dinde mevcut olan bir kuraldır. İslamiyet'te de mevcuttur. "Hırsızlık yapmayınız!" bu da böyle bir kuraldır. Ama, "hırsızlık yapmayınız" dedikten sonra, "hırsızın eli kesilir" dediğiniz zaman, işte o vakit ister istemez bir meseleyle karşılaşıyorsunuz: Toplumun gelişmesi ve aklın buluşlarıyla, insanların davranışları ve değerleri ister istemez değiştiği zaman, hırsızlık suç olmaktan çıkmıyor, ahlâksızlık olmaktan çıkmıyor, ama, müeyyidesi hakkındaki değerler değişiyor. Şimdi, mukaddes her söze aynı bağlayıcılık gücünü tanıyorsanız neye inanacaksınız, hangisine inanacaksınız? Böyle olunca ister istemez bir skolastik felsefe işin içine giriyor. Eğer daima dinin çevresi içinde kalmayı zarurî görüyorsanız, o zaman deniyor ki "içtihat kapısı açıktır" ve "içtihat kapısı açık değildir." Kuran'a baktığımız zaman, hadislere baktığımız zaman, "içtihat kapısı açıktır" diyenleri destekleyen gerekçe kadar, "kapalıdır" diyenleri destekleyen gerekçe de bulabilirsiniz.

Atatürk tartışmayı kapatmak istemiştir

İşte, Atatürk bu münakaşayı devlet plânında kapatmak istemiştir. Bugün kendisini mümin, Müslüman, dindar olarak kabul eden pek çok vatandaşımız vardır ki ne başını örter, ne de hırsızın elinin kesilmesini ister. Ama, mantığı, rasyonalizmi, karteziyanizmi, aklın koyduğu kaziyeye bağlamayıp, âyetin koyduğu "hırsızın eli kesilir" kazziyesine uygularsanız o zaman onu kartiziyenizm, sizi hırsızın elini kesmeye sevk eder. Şu halde, kuşkusuz çağdaş toplumun kendi değerleri akla dayanmalıdır. Ama, çağdaş toplum içinde dindar vatandaşı, o toplumla entegre etmek, ancak o vatandaşın değerleri arasında bir ikilem yaratabilmekle olur. Bu ikilemi yarattığınız zaman, o hem kendi inancıyla başbaşa kalabilmeli, hem de davranışlarında akılcı ve bilimci toplumun düzenini bozmamaya alışmalıdır.

Bence, Atatürk, Türk toplumuna ne materyalist bir felsefe vermeye çalışmıştır; ne de dini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Atatürk, dini ortadan kaldırmanın mümkün olmayacağını görecek kadar gerçekçi bir insandı. Neden bu böyledir? Çünkü, daha evvel söylediğim gibi, bir felsefi görüşe bağlanırsınız, dersiniz ki "hakikat sadece ilimden barettir." Binaenaleyh, autolojik, eskatolojik, kozmolojik bütün sorular sizin için yoktur; sorulamaz. Bu bir felsefî görüştür. Saygıyla karşılanmalıdır. Ama, böyle söylemekle, insan kafasının bu soruları sormasını engelleyemezsiniz. Engelleyemediğiniz zaman, felsefe adı altında da olsa, dinî düşünce devam edecektir. Dinî inançlar devam edecektir. Ben de bunu gerçekçi olarak görüyorum; müşahade ediyorum ve kabul ediyorum. Her birine aynen katılır mıyım, o ayrı mesele. Ama gerçeği görmek lâzımdır. Bu sebeple, vatandaşın dinî inançları ile mensup bulunduğu toplumun değerlerini bağdaştırmanın yolu vicdan hürriyetidir. Vicdan hürriyetini, her laik devlet kabul eder ve ne belirli bir dinî, ne de belirli bir felsefeyi tercih etmez. Halen anayasanın bir maddesini kötü niyetle yorumlamak suretiyle belirli bir dini, hatta belirli bir dinin belirli bir mezhebini öğrencilere mecburi olarak okutma gayretini de bunun için kabul etmiyoruz. Bunun laiklikle bağdaşmadığını görüyoruz. Bazı kavramlara biraz daha açıklıkla bakmak lazım. Biraz evvel Sayın Perinçek, "din ile millet bağdaşamaz" diyen bir yazarın sözünü nakletti. Bu gibi sözler, Atatürk'ü bağlamaz. Atatürk, bir filozof değildi; bir hukukçu da değildi. Atatürk'ün genel

olarak ne yaptığına bütün kapsamıyla bakalım. Ama, teker teker şu veya bu sözü bir şârih mantığıyla tefsire kalkarsak bundan çok farklı neticeleri çıkarabilecek müte fekkirlerle karşılaşabiliriz. Benim inancıma göre, Atatürk bir bakıma dinin öğretilerinden biri olan ümmet ile milletin bağdaşamayacağını çok iyi görmüştür. Çünkü TC'yi milli bir devlet olarak kurmuştur. Millet ümmetten farklı bir değerdi, Atatürk'ün gözünde. Hiç şüphesiz, millet denilen değer Atatürk'ün gözünde ümmet denilen değerin üstündeydi. Atatürk'ün uygulamasına bakarsak, dinî inanç ile millet kavramının bağdaşmadığı neticesine mi ulaşıyoruz? Hayır, eğer öyle olsaydı, camileri kapatırdı, camilerde ibadeti yasaklamasa bile ibadeti zorlaştırırdı. Camiye gitmemeyi, eğitim politikasını telkinlerinin başlıcalarından biri sayardı. Atatürk, bunları yapmamıştır. Ne yapmak istemiştir Atatürk? Atatürk, sadece ve sadece, dinî dogmaların insanların şahsî vicdanından çıkarak, bir toplumun yönetimine hakim olmasını, toplum içerisinde fertlerin birbirleri karşısındaki davranışlarında aklın icaplarını gölgelemesini önlemek istemiştir. Yoksa, dinî inançları tümüyle ortadan kaldırmak ve bu açıdan din ile devleti veya milleti bağdaşmaz görmek Atatürk'ün fikriyatında yoktur. Onun için bu kavramın altını iyice çizmek gerekiyor.

Türkiye'de bir olay daha var; vicdan hürriyeti fikrine dayanarak laikliğe karşı çıkılıyor; bu da yine İslam dininin bünyesinden geliyor. Deniyor ki "tesettür Kuran'da esastır; o halde örtüneceğiz!" Aslında din, ne kadar örtünüleceğini de açıkça söylemiyor. Peygamberin eşlerinin nasıl örtündüğünü pek bilen yok. Kendisini peygamberlerin eşleri kadar Müslüman farz eden eşimin hanım arkadaşları var ki, hiç örtündükleri yok; bunlar da pek mümin hanımlar! Nedir yapılmak istenen şey? Vicdan hürriyetinden hareket edilerek laikliği öldürmeye çalışmaktır. Yani, Kuran bunu söylemiştir diye, kendi yorumuna göre, akla en aykırı davranışları, bizzat kendi şahsiyetinin serbestliğinden fedakârlık etmek pahasına cemiyete onu zorlayarak kabul ettirmek gayretiyle karşı karşıyayız. İşte, böyle bir vicdan hürriyeti fikrine laiklik karşı çıkar. Atatürk laikliği, en başta karşı çıkar.

Melih Cevdet Anday:

Efendim konuşmamızın odağı laisizm, cumhuriyet dönemindeki laisizm, fakat bakıyorum ki, hem ilk dönem konuşmalarımızda, hem şimdiki konuşmalarda konu, dinin tartışılmasına geldi. Oysa bizim konumuz sanıyorum bu değildi. Daha bu konuya girmeden önce şunu söyleyeyim. Bizde İslamcıların asıl savı hep şu olagelmiştir: Osmanlıca'da teşri, şeriat koymak demektir. Halbuki bu "teşri" sözü "şer"den geliyor. Arapça "şın" ve "ayın" var sonunda, bu "ayın" konsonu yok bizim alfabemizde, onun için bunu söyleyemiyoruz bir türlü, gırtlak konsonu bu. Evet, teşri yetki, Meclis'in şimdi yasama dediğimiz hakkı. Teşri, şeriat koyma demek. Şimdi İslamcılar derler ki, öyleyse parlamento şeriatı getirmelidir. Bunu fırsat buldukça söylerler, eğer fırsat bulamazlarsa söylemezler, içlerinde saklarlar. Demek istiyorum ki, dinin bir vicdan özgürlüğü olarak kabul edilmesi bazı yanlış yorumlara uğruyor. Çünkü o vakit diyorlar ki, evet, din devlet işine karışmayacaktır. O halde devlet de dinin işine karışmasın. İşte konu burada bir çıkmaza giriyor. Atatürk İslamî felsefeyi yasakladı, ibadeti yasaklamadı. Yani Sayın Kırca'nın söylediği gibi, camideki ibadeti yasaklamadı. Tekkeleri kapatması konusuna gelince açıldı, buraya biraz değinmek istiyorum ben de. Tekkeler ibadet merkezleri değildi. Düpedüz bir inanç, hatta öyle bir inanç ki, tekkedeki şeyh ve müritleri Allah'la bir olmaya kalkarlar. Hikâyeyi anlatayım, mutasavvıf namaz kılıyormuş da, gelmiş öteki, demiş ki: "Ne diye namaz kılıyorsun, sen Allah değil misin?" yani Allahla bir oluyor mutasavvıf, namaz kılmasına gerek yoktur. Atatürk'ün tekkeleri kapatması bundandır. Tam dinsel ideolojinin merkeziydiler onlar, daha doğrusu tanrısal ideolojinin merkeziydiler. Ama Atatürk inanan Müslümanların camide ibadet etmelerine karışmadı, karışsaydı da mani olamazdı. Sayın Kırca'nın dediği gibi yasak etmedi. Hayır yasak edemezdi. O zaman evinde namazını gene kılardı. Fakat sorun madem ki din ve Tanrı inancına geldi, onun üstüne de bir iki şey söylemek istiyorum. Skolastik sözcüğünü kullandı Sayın Kırca, skolastik demek, Hıristiyanlığın Aristo ile birleşmesi demektir. Hıristiyanlar yavaş yavaş eski Yunan uygarlığını öğrenmeye başladıkça, Aristo'yu okudular. Önce ne yapacaklarını şaşırdılar, fakat sonra Aristo ile İncil'i kaynaştıracak bir yol buldular. İşte ona skolastik denir.

Tanrı inancının, Tanrı düşüncesinin ta ilkçağlardan beri, her insanda bir ihtiyaç olduğu sorununa gelince: Bu sorunda Sayın Kırca birtakım felsefi meselelere dokundu. Müsaade ederseniz ben de onun için konuşmak istiyorum.

Bunun kaynağı bence şudur. Bilim diyor ki, doğada her olayın bir nedeni vardır. Evet, bu bir bilimsel ilkedir. Şimdi Allah'a inananlar da diyorlar ki, o halde bu doğanın da bir nedeni vardır. Bir yaratanı vardır. Oysa buna karşı verilebilecek yanıt çok basittir. Doğada her olayın bir nedeni vardır düşüncesi, doğa için konmuş bilimsel bir ilkedir. Doğanın dışına çıkılınca hiçbir işe yaramaz. Başka bir deyişle, doğa ortada yokken onun nedeni de olamaz. Yani bunu doğanın da bir yaratıcısı vardır biçiminde sonuçlandırmak ne kadar bilimsel gibi gösterilirse gösterilsin, bilimsel değildir. Bu bilimsel ilke, tekrar ediyorum, doğanın içindeki olaylar için söz konusudur.

Şimdi biz burada, deminki konuşmamızda laisizmin gitgide zayıflatılmak istendiğini, yani dinsel ideolojinin yeniden devlete egemen olma hevesinde bulunduğu üzerinde durduk. Evet, ben de bunun böyle olduğu kanısındayım. Çünkü çok yakın bir örnek var elimizde.. Şimdikinden önceki Milli Eğitim Bakanı yaradılış teorisinin de okullarda, yani ortaöğretimde, liselerde öğretilmesini istedi. Amerika'da böyle bir kitap çıktığını biliyoruz. Bu kitabı okumuş olacak ki, bunu öğretmek istiyor. Yani doğayı Tanrı yaratmıştır. Doğada evrim yoktur, nasıl yaratılmışsa öyledir. Bu inancı çocuklara okutacaksınız ortaöğretimde. Ama o sırada yerbilim hocası da gelecek, yer kürenin nasıl değiştiğini anlatacak. Bu iki ders bir arada olamaz. İşte bu laisizme aykırıdır. Çocuk annesine gelir der ki, bir hoca böyle söylüyor, bir hoca böyle söylüyor, hangisine inanayım, der. Demin bir arkadaşım bunu bana söyledi; aynen gelmiş başına. Demek ki laisizmin bırakalım hukuk alanındaki çeşitli zararlarını, en çok öğretimdeki ve özellikle ortaöğretimdeki müdahalelerle nasıl bozulmak istendiğini gösteriyor. Biz ortaöğretimde pozitif bilimleri mi okutacağız? Yoksa yaradılış teorisini mi? Bu ikisini bir ara-

da mı öğreneceğiz? Bu bir problem çıkarır toplumun başına. Demek istediğim şu ki, İslamî zihniyet fırsat bulduğu zaman şeriatını getirmek ister. Yoksa onun ibadetine karışan yok. Bu her fırsat çıktığında karşılaşılan bir olaydır. Bugünlerde de çoğaldığını görüyorum. Bu beni çok korkutuyor. Evet, meşrutiyet gününde çıkmış bir kitaptan, Elhaç Ahmet Hamdi, "Hikmet-i Siyasiye" diye bir kitap yazmış. Diyor ki, "Kuran yalnız kişinin Tanrı'ya karşı ödevlerini bildirmekle kalmamış, onun siyaset medeni, hukuk ve aile hukukunun esaslarını da koymuştur." İnanan bir Müslüman'ın bunu reddedip, sadece, ibadetle meşgul olması hiç olmazsa en azından güçtür. İkide bir laisizme karşı çıkan hareketlerin nedenleri zaten dinin içinde var demek istiyorum. Dinin vicdan hürriyeti biçiminde anlaşılıp özgür bırakılması acaba buralara kadar gelecek mi gelmeyecek mi? Mantıken gelmesi gerekiyor. Çünkü ibadetiyle yetinmeyebilir. Bu mümin, bir inanan buralara kadar gelecektir. Önemli olan, dinsizlik özgürlüğüdür. Dinsize veya dinsizce yaşamaya karşı gelindikçe o memlekette eşitlik ve özgürlük olamaz.

Üçüncü Tur Konuşmalar

Doğu Perinçek:

Bir arkadaş diyor ki: "Siz eleştirdiniz ama Osmanlı İmparatorluğu, İslam dinine dayanarak, Viyana'dan efendim İran Körfezi'ne kadar 600 yıllık bir yönetim kurdu. Bunu inkâr edebilir misiniz?" Arkadaşlar, Roma İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu da o kadar geniş topraklarda büyük yönetimler kurabildi ve İslam değillerdi. Bunun İslam dışı açıklamaları olduğunu düşünüyorum, ama konumuz bu değil, oraya girmiyorum. Kaldı ki bunun bugün övünülecek bir tarafı olduğunu da düşünmüyorum. Diğer halkları, toplumları fetih hakkıyla hakimiyet altına almanın, bugün modern bir dünyada övünç vesilesi olduğunu sanmıyorum. Bir insanın böyle bir tarihle övünmesinde, bir neden ve haklılık payı görmüyorum.

Bir arkadaş insanın varoluşu sorununun daha bilim tarafından çözülmediğini anlatıyor. Ben de katılıyorum insanın varoluşu kuşkusuz hâlâ bilimin önünde olan bir sorundur. Zaten bilim, hiçbir zaman hiçbir şeyi yüzde yüz ve mutlak olarak çözemeyecektir. Hep gerçeğe bir adım daha yaklaşmaktır, söz konusu olan. Ama insanın Basra Körfezi civarında 4000 yıl önce bir ol emriyle yaratılmadığını biliyoruz. Bunun ötesinde açıklamalar aramak gerektiği çok açık.

Sayın Eren diyor ki: Niçin sosyalistler sayımlarda dini sorulduğu zaman buna ateist olduğunu söyleyerek cevap vermiyor? Sanıyorum birçoğu Müslümanlığı nüfus cüzdanında yazan bir ibare olarak görüyor. Sosyalistler sayımda düşüncesinin sorulduğunu düşünmüyor. Dinle ilgili soruyu, anne ve babasının kim olduğu sorusu gibi düşünüyor. Birey olarak düşüncelerini açıklayabilen, cesur insanlar topluluğu olabilirsek Cumhuriyeti haketmiş oluruz diye düşünüyorum.

Kuran'da düşünmeden inanma esastır şeklindeki görüşümü eleştiriyor bir arkadaş. Ben daha çok düşünmeden inanma meselesine değil de, Kuran'da Bir vicdan ve birey sorumluluğunun pek yeri olmadığını belirttim. Ama İslam'da düşünmeden inanmanın esas olduğu da açık. Arkadaşa bir soru soruyorum, acaba düşünerek mi müslüman oldu? Hayır Abdullah efendinin ve Ayşe hanımın çocuğu olduğu için müslüman oldu. Bir çocuğun anasından doğarken düşünmesi mümkün mü?

Doğru, Sayın Kırca'ya katılıyorum Atatürk filozof değildi. Ama resmiyet bize Atatürk'ün her sorunu çözmüş, bütün sözleri gerçek olan bir filozof, bir ideolog olduğunu ve Kemalizmin'de bir ideoloji olduğunu söylüyor. Onun için bu eleştirinin muhatabının ben olmadığını düşünüyorum. Kaldı ki Anayasa Atatürkçülük bir bakıma devletin ideolojisi gibi konduğuna göre, Atatürk bir filozof mudur değil midir sorusu boşa değildir. Ama bence de bir filozof değildir. Kaldı ki ideolojiler bir insan tarafından yaratılmaz. Bir doktirinden belki söz edilebilir ama doktirinle ideoloji karıştırılıyor.

Atatürk, dini kaldırmaya girişmedi. Gerçekçi bir insandı. Biliyordu ki, dinler Ankara'dan çıkarılan talimatnamelerle kaldırılamaz. Ama dine karşı bir felsefesi, bir dünya görüşü vardı ve bir tavrı da vardı. Ayrıca bu tavrı yalnız ona ait değildi. Cumhuriyet devriminin ideolojisi ve eğitimin prensipleri olarak Tarih, Medeni Bilgiler kitaplarına ve genel olarak Cumhuriyetin Osmanlı ile hesaplaştığı bütün ideolojik metinlerde bu tavır görülür. Bu ideolojik hesaplaşma hangi noktalarda yapılmıştır? Cumhuriyetin lise Tarih kitaplarında ve diğer metinlerde açıkça belirtilir ki, vahiy yoktur, kutsal kitap bir düşünce ürünüdür, tek Allah fikrinin oluşumu belli bir toplumsal gelişmenin sonucudur. Bunlar Atatürk'ün kanaatleriydi. Bu görüşler devlet tarafından, hem de "Atatürkçü" olduğunu söyleyen bir devlet tarafından Atatürk'e ait bir ayıp sayılarak saklanmıştır. Cumhuriyet istedi ki, dinsel dogmalar insan vicdanından çıkmasın. Ama bir müslüman hiçbir zaman dinsel dogmaların kendi içerisinde kilitli olarak kalmasını istemiyorki... Dinin, bütün dünyayı nizam altına almak iddiası nedeniyle vicdandan taşması iktidara yönelmesi bütün toplumu düzenlemek istemesi olağan. İşte aslında 'dinsel dogmalar insan vicdanından çıkmasın' dediğiniz zaman, gerçekten inanmış bir müslüman için din kalmasın gibi oluyor ve öyle anlıyorlar haklı olarak. Zaten gerçekçi bir insan olarak, Atatürk de kendi tavrını ancak dinsel inancı vicdanların içinde tutmak biçiminde formüle edebilirdi. Yüzlerce yılı alacak bir mesele ile karşıkarşıya olduğunu elbet biliyordu. Sayın Kırca dinin ebediyen varolacağını söylediler. Eğer yazının icadından bu yana alırsak, tarih altı bin yıllık bir geçmişe sahip. İnsanlığın önünde herhalde daha belki binlerce, altı bin yıl var. Dinin tarihi de aslında beş altı bin yıldır. Yazının icadından bu yana vardır dini. İnsanlığın hayatında bu kadar kısa bir dönemde varolan bir kurumun geleceğimize ipotek koyabileceğini sanmıyorum.

Devlet ve din ilişkisi nasıl olmalıdır? Herhangi bir sos-

yalist devletin ateist olduğunu sanmıyorum. Çünkü devlet hükmi şahsiyettir. Eğer bir hukuki varsayım olaiak ele alacak olursak, yani onu insandan soyutladığınız zaman işte hukuk teorisine göre bir hükmü şahsiyettir. Devletin inancı olamaz, ancak bireylerin tek tek fertlerin inancı olabilir. Onun için devlet ne ateist olabilir, ne Müslüman olabilir, ne Hıristiyan olabilir.Din kişilere ait bir sorundur. Din ve devlet ilişkisi nasıl olacaktır? Laiklikte devlet din dışıdır, yani ne dindardır, ne din sahibidir, ne dine düşmandır, ateistir tanrı tanımazdır. Sosyalist devletlerde de böyledir.

İdeolojik düzlemin sorunlarının ceza ile çözülmesini, savcılıklarla, mahkemelerle, karakollarla çözülmesini doğru bulmuyorum. Böyle bir şeyi gelecekte de Sosyalist bir toplumda da yanlış bulurum. İsteyen insanlar inanabilirler, isteyen insanlar ibadet edebilir. Ama ben bu düşünceye sahibim ve her insan da düşünceye sırf kendisi için sahip değildir, herkes dünya görüşünü yayma çabası içinde olacaktır. Nasıl bir müslümanın düşüncelerini yayma çabası içinde olmasını saygıyla karşılıyorsak, materyalist dünya görüşü olan insanlar da görüşlerini yayacaklardır. Düşünceye, vicdana, inanca, ibadete hiçbir zaman ceza olmamalıdır. Onun için 163'üncü madde uygulamalarına da karşıyım. Devlet bir yandan bizden topladığı vergilerle camiler açıyor, Kuran kurslarını finanse ediyor, Milli Eğitim Bakanlığını böyle bir ideolojik çabanın içerisine sokuyor, Atatürk Yüksek Kurumları kuruyor ve Türk-İslam sentezini yayıyor, öte yandan ayin yapan üç beş kişiyi toplayıp diyelim cezalandırıyor. Burada esaslı bir ikiyüzlülük olduğu kanısındayım. Bunun tamamen göstermelik olduğu kanısındayım. İkincisi Türk devriminin kazançları Türk Devleti'nin içinden tamamen silinmiş, süpürülmüş değil. Ama benim kanaatime göre devlet hiçbir şekilde dinsel çabaları finanse etmemelidir. İsteyen yurttaşlar aralarında para toplar, cami yaptırır. Cemaatler kendi kurumlarını oluştursunlar, kendi başkanlarını vesaire seçsinler ve kendi aralarında paralarını toplayıp, ibadetleri ve inançları için gerekli girişimleri yapsınlar. Ama devlet, laik bir devlet olarak ideolojik planda, kültürel planda bilimden ödün vermesin. Eğitimde doğa ötesi varlıkların dünyayı düzenlediği, yarattığı gibi bilim ötesi inançlara yer verilmesin. Öte yandan ceza planında birtakım göstermelik şeyler yapıyorlar. Bunun da önemli bir çelişki olduğu kanısındayım. Sorunun bir savcı, bir polis, mahkeme sorunu değil, bir ideolojik düzlem sorunu olduğunu düşünüyorum,

İslama göre özel mülkiyet var mıdır diye soruluyor. Hem de öyle vardır ki, hırsızlık yaparsanız elinizi kesiyorlar. Çünkü İslam özel mülkiyete geçişin dinidir. Anarşi halindeki Arap kabilelerinin birbirini basıp, atını, devesini, keçisini alıp götürdüğü bir ortamda, ticaretin gelişmesi için, meta üretiminin gelişmesi için, özel mülkiyetin gelişmesi ve uygarlığa geçiş için, İslam özel mülkiyete tecavüzleri şiddetle cezalandırmıştır ve İslam bu anlamda gerçekten büyük bir devrimdir. Altıncı yüzyılda Arap kabileleri açısından ve Kemalistlerin düşüncesinin aksine onuncu, onbirinci yüzyılda Türkler açısından İslam bir uygarlığa geçiş ideolojisiydi, bir devrimdi.

İslama göre köle cariye olacak mıdır? Var, Kuran'da kölelerden, cariyelerden söz ediliyor. Onları ortadan kaldırmıyor, ama iyi davranış öğütlüyor. İslama göre kadın toplum yaşamına katılabilir mi? İslama göre kadın, öyle ayetler var ki, efendim karına bir kere söyle, sözünü dinlemezse döv diyor. Kadını bir cinsel araç olarak görüyor. Bakınız Cennette huriler vardır, gılmanlar vardır, bunlar hep erkek içindir, kadın için birşey yoktur. Yani İslamda kadın aslında bir özne değildir, bir hak sahibi ve birey olarak ele alınmamıştır, kadın bir araçtır, erkeğin hem hizmetçisidir, hem de cinsel doyum aracıdır.

"Mustafa Kemal'in savaş sırasında dine karşı tutumunu nasıl değerlendiriyorsunuz" diye soruluyor. Gerçekten Atatürk 1923 yılına kadar dine karşı dikkatli olmuştur, propagandada dinsel temalara yer vermiştir. Ama Dumlupınar Zaferinden sonra İzmir'e gidip dönünce, Büyük Millet Meclisi'nin kapısında hocalar dualar yaparak karşıladığı zaman, onları azarlamış, gidin sizin burada yeriniz yok, Mehmetçiğin kanıyla kazandık bu zaferi yoksa sizin dualarınızla değil demiştir. Devrimler döneminde ise -esas önemli dönem bence odur- demin söylediğim ideolojik tavrı adım adım geliştirmiş ve açıklamıştır.

Bir soru kağıdında, "Siz burada rahat rahat konuşursunuz. Neden İslamı savunan bir kişiye karşınıza almıyorsunuz? eğer ikiyüzlülüğe karşıyım diyorsanız bana beş dakika müsade edin," diyor. Benim elimde olan bir şey değil bu. Zaten bin yıldır onlar konuşuyor, hâlâ da konuşuyorlar. Ben bu değerli arkadaşın konuşmasına karşı değilim, bizim toplumumuzun kültürel, ideolojik sorunları bu salonda da bitiyor değil. Böyle elli bin, yüz bin basan dergileri de var. Okuyoruz da. Sanıyorum bu toplantının böyle düzenlenmesinin nedeni, din ile karşıtları arasında bir tartışma değil de, laiklik perspektifi içinde bir tartışma düşünülmüş olmasındandır. Bugün, 1980'lerin Türkiye'sinde laiklik platformunda bir tartışma olarak çerçevelendiği için böyle düzenlendiğini sanıyorum. Yoksa hiç şüphesiz bu arkadaşlar da toplumda özgürce fikirlerini söylemelidirler. Her zaman, bir sosyalist toplumda da, her insanın inancını, düşüncesini açıklamasından ve ibadetini özgürce yapmasından yanayım.

Coşkun Kırca:

Birçok soru geldi. Bunları konu itibarıyla toplayarak cevap vermeye çalışacağım. Bir soru var çok ilginç... Diyor ki "kadının örtüsü hususunda Hazreti Peygamber'den hiçbir talimat olmadığını belirtiyorsunuz. Oysa ki Sabuni'nin Ahkâmül Kur'an adlı eserini ve diğerlerini okumuş olsaydınız bu düşüncenizin ne kadar mesnetsiz olduğunu görürdünüz." Benim bu suale cevabım şu: Kadının örtünüp örtünmemesi konusunda Sabuni'nin ne söylediği beni zerre kadar ilgilendirmiyor.

Hazreti Peygamber gerçekten, Sayın Perinçek'in söylediği gibi, fevkalade geri bir kavmi bir medeniyet aşamasına getirmiş büyük bir adamdır; büyük bir devlet adamıdır. O devirden kalan bilgiler kadarıyla bildiğimize göre Arap kadınları, çölde aşağı yukarı anadan doğma gezerlermiş. İslamiyetin çok derinliğine yayıldığı söylenen bazı Arap memleketlerine giderseniz, bugün bu durumun farksız olduğunu görürsünüz. Toplum içerisinde cinsel ilişkilerden gayri birtakım ilişkilerin de olabildiğini iptidai topluma anlatabilmek için Peygamber bu anadan doğma gezen hanımların bir ölçüde örtünmesini istemiş. Çok da iyi etmiş. Şimdi, kadının örtünmesi ne demek? Kadının örtünmesi niçin lâzım? Yahut insanların cinsel faaliyetler dışındaki bazı faaliyetlere veya cinsel saikler dışında bazı sa-

iklere yönelmesi uygun olacağı için bunu her toplum aşağı yukarı kabul etmiş. Yalnız mâlûm çevrelerin tesettür diye savundukları davranışları destekleyen herkes böyle mi yapıyor? Niçin Sayın Turgut Özal'ın eşi başını açıyor? Müslüman değil mi? Hayır, dini bütün bir hanımdır. Hangi gözle bakıyoruz kendi kadınımıza? Molière'in Tartuffe diye bir meşhur komedisi vardır. Din istismarcılığı yapan bir sahte din adamı, Tartuffe, hizmetçisi Marianne'in dekoltesine bakarak "kapa onu, bana günah işletiyorsunuz" der. Cevap şudur: "Siz anadan doğma soyunsanız beni tahrik edemezsiniz!" Bu bir bakış açısı meselesi... Türk erkeği Türk kadınına nasıl bakar? Bir cinsî zevk alma konusu olarak mı bakar? Yoksa eşit bir insan olarak mı? Kadında saçını açmayı bile günahkârlık sayan bir zihniyet kabul edilemez. Bu nokta önemli... Hangi kaynaktan gelirse gelsin, "kadın kendi şahsiyetini geliştirmeyecek, başını açmakta bile serbest olmayacak" dediniz mi, bu vicdan hürriyetini ilgilendiren bir nokta değildir. Bu gibi fantezilere Batı'da çok rastlanır. Başına fes giyip dolaşan da var; kafasını bizim Humeyniciler gibi örten de var. Buna karışmazlar. Neden karışmazlar? Çünkü, bu saçmalıklar, bu sapıklıklar o kadar azdır ki toplumun gidişini, toplumun düzenini bozmaz da onun için karışmazlar. Bizde karışmak lazımdır.Çünkü,irticanın gayesi toplumun düzenini bozmaktır. Gaye, bu yoldan bir siyasi kuvvet gösterisi yapmaktır. Gaye, bu yoldan kendi inançlarını, kendi davranışlarını bütün bir topluma zorla kabul ettirmeye çalışmaktır. Bunun içindir ki bu hususlar, vicdan hürriyetinin, davranış hürriyetinin, kıyafet hürriyetinin çerçevesine girmez; giremez, Türkiye'nin şartlarında.

Şimdi başka bir sual... Bu sualler çok bunları hep birden cevaplandırmak istiyorum. Alevî bazı arkadaşlarımız yazıyor zannediyorum ve Alevî vatandaşlarımızın camiye gitmek için zorlandığını, okullarda kendilerine Sünnî adabın öğretildiğini söyleyerek şikâyet ediyorlar. Bunu laikliğe uygun mu buluyorsunuz diyorlar? Bu yalnız laikliğe aykırı değil, aynı zamanda vicdan hürriyetine aykırı... Bu gibi davranışlar kanunen de suç Türkiye'de... Bir insanı zorla camiye götürmek, yahut bir insanı zorla oruç tutmaya mecbur etmek, bir Alevî çocuğa, yahut Süryani Hıristiyan bir çocuğa Sünnî mezhebinin adabını öğretmek, kaidelerini öğretmek, bunun vicdan hürriyetiyle ilgisi yok. Ve bu Türkiye'de bir suç.. Bunu yapanlar varsa, bunları savcılığa vermek lazım. Şimdi, başını örttüğü için okuldan uzaklaştırılan genç hanımların durumu... Şimdiye kadar temas edilmedi, Atatürk, nakli kurallardan geldiği söylenen, gökten indi sanılan bazı hurafelere dayanarak yaratılmış ritüelleri, yani dinin icabını yerine getirmektir diye devamlı olarak tekrarlanan bazı davranışları yasak etmiştir, mesela fes giymek gibi. Aslında dinî gelenekle hiçbir ilgisi olmadığı halde Sayın Anday'ın belirttikleri veçhile, Atatürk kadınların çarşaf giymesine kanunî bir müeyyide koymamıştır; fese koymuştur. Bu, çarşafa karşı olmadığı manasına gelmez. Çünkü, Atatürk devrinde, bütün eğitim müesseselerinde çarşafa karşı çıkılmıştır. Bazı hallerde Atatürk laik düzenin yerleşmesini ve toplumda aklî kuralların nakli kurallara nakim olması, cezai müeyyidelerle, hukuk kurallarını tatbik ederek gerçekleştirmek istemiştir. Geniş ölçüde de başarılı olmuştur. O devirde bugünkü ölçüde hürriyet olsaydı, Atatürk'ün bu kadar başarılı olacağını ve bugün bizlerin bunları konuşabilecek durumda olacağımızı sanmıyorum. Ama, Atatürk bazı konularda gelişmeyi, eğitime ve toplumun genel olarak ilerlemesine terketmiştir. Çarşaf konusu bunlardan biridir. Aslında bugün giyilen eşarpları, yeldirmeleri, çarşafla kıyasladığımız zaman bu yeldirmeler ve eşarplar, yüzünü kapamak bile dinin icabı diye takdim ediliyordu. Sabuni'nin eserinden bahseden genç arkadaşım vaktiyle çarşafın benzer Sabuni'ler tarafından nasıl savunulduğunu biliyor muydu? Eğer onu savunanlarca yüzünü kapamak dinin emri idiyse, bugün başına eşarp örten ve yeldirmeyle gezen genç kızların yüzünü açması günah olmuyor mu? Türkiye'nin eğitim müesseseleri Türk devletinin düzenini uygularlar.. Türk devletinin düzeninde, kadının kendisini sadece cinsel bir vasıta görme kompleksine kapılması açıkça yasaktır. Çünkü, bu bir iptidailiktir; bir geriliktir, yamyamlık ne kadar yasaksa, kadının kendisini bir cinsel vasıta olarak görmesi ve erkekler tarafından da illâki öyle görüldüğünü sanması bir ruh hastalığıdır. Ve böyle bir ruh hastalığı, ne vicdan hürriyetinin ne de laikliğin himayesi altındadır.

Şimdi, "Türkiye Büyük Millet Meclisi cami yapılması konusunda ne düşünüyorsunuz?" Alel'ıtlak cami yapılmasına karşı değilim. Ama, Türkiye Büyük Millet Meclisi dinî faaliyetler icra eden bir müessese değildir. İbadet etmek isteyen sayın milletvekilleri için ayrılmış bir yer de vardır. Orada, ibadet edebilirler. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde cami yapılması konusunda düşündüğüm şey bunun açıkça anayasaya aykırı olduğudur.

Bugün, "İslamiyeti savunan çevreler propaganda ve örgütlenmede alabildiğince özgürdür", hatta devlet desteğine sahiptirler. Aynı durum, İslamiyeti reddeden ve materyalizmi savunanlar için de var mıdır?" Türkiye'de İslamiyet'i savunmak hiçbir zaman yasak olmamıştır; yasak olan şey teokrasiyi savunmaktır. Bunlar birbirinden farklı şeylerdir. Alel'ıtlak materyalist felsefeyi savunmanın da Türkiye'de yasak olduğunu sanmıyorum. "Türkiye birkaç tarım lisesine karşılık, birkaç yüz imam hatip okuluna ne dersiniz?" Bunun yanlış bir şey olduğunu söylerim, Sayın Anday da belirttiler. Türkiye'de imam hatip okullarının devlet eliyle açılmasının sebebi, İslamiyet namı altında hem İslamiyetle, ilgisi olmayan, hem de açıkça laik düzene aykırı olan birtakım telkinleri yapacak kişilerin yetiştirilmemesini sağlamaktır. Bunun için açılmış imam hatip okulları... Tevhidi Tedrisat, eğitimin gerçekleştirilmesinin esası, akla dayanan bir eğitim sağlamak; dinler ve felsefi görüşler hakkında da taraf tutmadan bilgi vermek hedefini güder. Devlet eliyle açılabileek imam hatip okulları ancak belirli bir din hizmetinin gerektirdiği ölçüde personel yetiştirmek için düşünülebilir. Bu ölçüyü aştığı takdirde, Atatürk'ün en büyük inkılaplarından biri olan eğitim tekliği ilkesinin ihlal edilmiş olacağı düşüncesindeyim. "Atatürk'ün camileri kapatmamış olmasından, camilere gitmeyi önleyici propaganda yapmamasından, bunu istemediğini nasıl çıkarıyorsunuz? Örneğin, istediği halde yapamamış olamaz mı?" Sual bu! Bilmiyorum. Sadece bunu yapmadığını biliyorum. Kaldı ki, başka misalleri de var. Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet devrinde Radikal Partisinin pek çok başbakanları, üstelik açıktan açığa, "Ben ne bir dine inanırım, ne de Allah'a inanırım" demişlerdir. Atatürk böyle bir şey de söylememiştir. Kendi vicdanî inancını kendine saklamayı tercih etmiştir. Ama, açıkça Allahsız, dinsiz olduğunu ifade eden kişilerin bile, vicdan hürriyetine ve laikliğe saygılı iseler, başkalarının camiye gitmelerini ayıplamaları yahut buna karşı çıkmaları, sırf içlerinden olsa bile, bunu isteyip istememe hakkını kendilerinde görmeleri mümkün değildir. Her kişi isterse camiye gider, istemezse gitmez. Herkes bir-

birinin dinî ibadet hakkına saygı duyar ve saygı duyması gerekir. "Sovyetler Birliği'nde din devlet ilişkileri nasıl düzenlenmiştir?" Bu da bir soru... Konumuz, Sovyetler Birliği'nde din ve devlet işlerinin nasıl düzenlendiğini anlatmak değil, konumuz Türkiye'de bu işlerin nasıl yürüdüğünü münakaşa etmek. Buna rağmen, kısaca söyleyeyim: Sovyetler Birliği laik bir devlet değildir. Sovyetler Birliği'nin din hakkında belirli bir felsefesi vardır. O da ateizmdir. Halbuki, laiklik gerektirir ki, devlet, gerek dinler ve mezhepler, gerek dinsizlik karşısında Sayın Anday'ın değindiği gibi, tarafsızdır. Devletin dininin olmaması demek, devletin dinsiz olması demek değildir; sadece din dışı olmak demektir. Ama, Sovyetler Birliği'nde devlet dinsiz olduğunu söyler. Bu ayrı bir görüştür; ayrı bir kanaattir. Bizim sistemimizle hiç ilgisi yoktur.

Bir başka sav: "Konuşmamızda Hıristiyanlık isyancıdır, devlete karşıdır, İslamcılık teokratik devletçidir, dediniz. Din, medeniyete, teknolojik gelişmeye, hür toplum oluşturmaya engel olduğuna göre, Batı'dan daha keskin bir şekilde dinî eğilimlerin devlet hayatından temizlenmesi gerekmez mi?" O zaman vicdan hürriyetinden vazgeçeceğiz demektir. Vicdan hürriyetinin sınırını çizelim. Vicdan hürriyetinin sınırı, toplumumuzun aklî saiklere göre hareket etmesini önleyecek zorlamalardır. Bunun dışında, bir kimsenin inancı ile davranışı arasında çelişki olsa bile, bu çelişkiler, ne bizi, ne sizi, ne de devleti ilgilendirir. Birtakım insanlar fal baktırmaya meraklıdırlar. Bir kısmı büyücüye, üfürükçüye giderler. Birtakım insanlar ibadete meraklıdırlar. Bunlar din inancı bakımından uygun mudur? Değil midir? Çelişkili midir? Değil midir? Laik düzende, vicdan hürriyetine inanan düzende, bu, ne diğer fertleri ilgilendirir; ne de devleti. Pasteur gibi bir adam, tıb ilmine büyük hizmetlerde bulunmuş bir kimse fevkalade dindar bir insandı. Binaenaleyh, dinî inançlar illa ki bilime karşıdır, illâ ki bilimi engeller diye bir kural da yoktur. Engellemeye kalkışılabilir mi? Evet, engellemeye kalkışılabilir. Hâla yazıyor adam gazetenin birinde... Matbaayı neye aldık? Dine aykırıdır. O devirde, 80.000 hattatımız vardı. Şimdi, 80 hattatımız var. Matbaayı bırakılım, hattatlar yazı yazsın diyebiliyor. İşte, bu yasaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojisine aykırı olan şey budur. Ama, hem beş vakit camide namaz kılıp arkasından diskotekte tepinmek çelişki ise, bu , kişinin kendi bileceği bir meseledir. Devleti ilgilendiren bir çelişki değildir.

Başka bir soru: "Bütün bu konuşulanların ışığında cemiyet için iyi ahlak ve iyi görgünün değeri laiklik ve din karşısındaki yeri?" Bu felsefi bir sual. Ahlâkın kaynağı nedir? Bir kısım kişilere göre, din veya felsefedir. Bir kısım kişilere göre ise, ahlakın tek kaynağı dindir. Değildir. Bir kere, en basit bilimsel müşahede, dahi bunu reddetmeye yeter. Çünkü, bırakın dinsizm demeyi Allahsızım diyen bir insan bile fevkalade ahlâklı olabilir. Ama, buna mukabil, dini bütün olan, dinine çok bağlı düşünen insanlar da ahlak kaidelerine riayet ettikleri zaman, bunu, Allah korkusuyla yaptıklarını söylerler. Ben ikisine de saygı duyuyorum. İkisine de saygı duyuyorum; ama ahlâkın sadece din telkinleriyle doğduğu ve müeyyidelendirildiği fikrine katılmıyorum. Her dinde, her ahlak sahibi insanın her ahlak sisteminin kabul ettiği birtakım genel kurallar vardır. Ama, ahlâkın felsefi kaynakları da vardır. Bu konuların müzakeresi burasını Edebiyat Fakültesi'ne çevirebilir. Onun için zannediyorum ki, herhâlûkarda, okullarımızda, çocuklarımıza ahlâklı ve görgülü olmalarını telkin etmek için, behemehal belirli bir dinin belirli bir mezhebinin kurallarını öğretmek gerekmez. Bizim zamanımızda okullarda din dersi ihtiyarî olarak dahi yoktu. Çok şükür, aramızdan az ahlâksız çıktı. Biz, o devirde, hocalarımız pekâlâ bir millî ahlak, bir laik ahlâk telkin edebiliyorlardı. Ama, bu arada, dinlerin hemen hepsinin de bize telkin edilen ahlak kurallarıyla mutabık olduklarını söylüyorlardı. Doğrusu da buydu.

Başka bir soru: "Sosyalist ülkelerde din ve vicdan özgürlüğü yok mudur? Bulgaristan harcinde böyle bir olgu var mıdır?" Bulgaristan'da da Ortadoks kilisesine mensup olanların kiliseye gitmesine mani olmuyorlar. Sosyalist ülkelerde din ve vicdan hürriyeti açısından durum birbirinden farklıdır. Mesele, bazı sosyalist ülkeler vatandaşlarının dinî ibadet ve dinî inançlarını yerine getirmek hakkından mahrum edilmeleri meselesi değil... Mesele, evvelâ, devlet karşısında vatandaş eşitliği ve devletin dini inançlar karşısındaki tarafsızlığı meselesidir. Bu ülkelerde, Allahsız olmayan hiç kimse komünist partisine üye olamaz. Komünist partisine üye olmayan hiç kimsenin devlet içinde yükselme imkânı yoktur. Ve orada her şey devlettir. Kolhozların yanında küçük bir toprak parçasından gayri özel mülkiyete izin verilmeyen bir ülkede vicdan hürriyetinden de, eşitlikten de bahsedilemez. Ve bu, bütün sosyalist ülkeler için geçerlidir. Bunun sebebi, komünist ülkelerin, çoğulcu demokrasi olmayışlarıdır. Komünist ülkelerin komünizm fikri dışında, hiçbir fikre müsamaha etmemeleridir. Bu ülkelerde, din, bir olgu olarak kabul edilmiştir. Milliyet de, bir ölçüde öyledir. Ama, Sovyet devletinin resmi ideolojisi olan ateizme zarar verebilecek ölçüye geldiği an, millet iddiaları da, dinî inançlar da vatandaşlar arasında ayırım yapılması sonucunu doğurur. Biraz evvel söylediğim gibi, bunun en basit, en çarpıcı misali dine bağlı olan kişilerin komünist partisi üyesi olmaması ve devlet hiyerarşisi içerisinde yükselme şansına sahip olmamasıdır. Bu sistem, Türkiye'nin sistemi değildir, olmamıştır; olmayacaktır, kanaatimce.

Bir başka soru: "Türkiye'de doğan çocuğun nüfus kâğıdına dini ve mezhebi yazılıyor. Olur mu böyle şey?" Olmaz, kaldırmak lazım.

Bir soru daha: "Devlet ve ordunun bugün İslamiyeti desteklemediği belirtiliyor. Oysa ki, üst subaylar arasında bugün İslamiyeti savunanlar var, kıtalarda camiler kuranlar var; Atatürk resimlerini astırmayanlar var" Bir üst subayın İslamiyet'e alınması ve bunu kendine göre savunması, Türkiye'de yasak değil. Kıtalarda cami kurmak, bu biraz ayrı konu. Çünkü en laik ülkelerde bile askeri kıtaların keşif şekilde bulundukları yerlerde kilise, cami filan gibi hizmetlerin mevcudiyeti görülmektedir. Nitekim Hıristiyan ahalinin çoğunlukta olduğu ülkelerde kıta papazları vardır. Bizde de kıta imamları vardır. Bu, devletin laiklikten vazgeçtiği anlamına gelmez. Dışarıya çıkamayan, izin alamayan, devamlı olarak hayatının belirli bir süresi için belirli bir yerde yaşamaya mecbur olan kişilerin dini ihtiyaçlarını arşılaması amacıyle kabul edilmiş bir istisnadır. Ama, bu istisnanın gerekliliği hallerin dışında cami, mescit yapmayı bir çeşit askeri hizmet olarak telakki edenler varsa, bunlar da, görevlerini kötüye kullanıyorlar demektir. Atatürk resimlerini astırmayan bir subay tasavvur edemiyorum. Herhangi bir kıtada Atatürk'e heykeli astırmayan bir subay varsa, Türk Silahlı Kuvvetleri böyle bir subayın apoletlerini söker. Benim inancım budur. Sökmüyorsa, işte o zaman ciddi ciddi düşünmeye başlamamız gerek.

Melih Cevdet Anday:

Efendim en son gelenden başlayayım. Çok haklı olarak bir dinleyicimiz diyor ki, geleneğin ilerlemeyi engellediğini ifade ettiniz, sizce gelenek terimi apaçık olarak tartışılmış ve deşilmiş midir? Hayır demin gelenekten bahsettim, ben bahsettiğim gibi tüm arkadaşlar da bahsettiler, ilerlemeye engel olan gelenekler dersek daha doğru olur. Bir başka dinleyicimiz de diyor ki, emperyalizm din ilişkisine değinmediniz diyor, çok haklı bir soru bu, emperyalizm benim bildiğimce gittiği bütün geri kalmış ülkelerde dini inançları beslemiştir. Mektubun sonunda deniyor ki, bu tezlerin sonunda, bizde de kökü dışarda iş çevrelerinin desteği var mıdır diyor. Bunu açıklar mısınız diyor.

Birincisi ile ikincisi aynı şeydir. Bir Tunceli Valisi o bölgedeki halkı camiye gitmeye zorluyormuş, cami yaptırmaya zorluyormuş. Suçludur bu Vali, kimse.

Efendim bir enteresan soru da, şu sosyalistler diyor, neden sayımlarda ben Müslüman değilim demiyorlar? Bunun çok basit yanıtı sayımlarda gelen memur, o ya bir öğretmendir, yahut bir ev hanımıdır, o gün için belli bir para karşılığında tutulmuştur, o da zaten şeyi okur, orada yazılı bir soru vardır. Soru var, dininiz diye soruyor. Evet, ben dinsizim derseniz o gelen memur ne yazacağını bilemiyor, çünkü dininiz diye soruyor. Dinsiz misiniz diye sorsa, evet diye cevap verilebilir belki, değil mi? Sonra ayrıca oraya gelen memurla tartışmak bence kabadayılıktır, başka bir şey değil, yani bunun tartışılacağı başka yerler vardır, oraya gelmiş, işte o gün yüz lira alacak, ona, sen benim dinime ne karışıyorsun, demişiz ne çıkar. Böyle davrananlar var, biliyorum, hem de tanınmış dostlarımdan.

Evet, burada bir dinleyicimiz de diyor ki, Yalçın Küçük diyor İkinci Mahmut'u Mustafa Kemal'den daha ileri sayıyor, diyor. Nasıl sayabilmiş, anlayamıyoruz diyor. Ben de anlayamadım.

Bir soru Asr-î Saadet dönemi gerçekten bir saadet asrı mıdır, yoksa köleci bir feodalizmle karışık bir dönem midir? Düpedüz köleci bir toplumdur. Asr-î Saadet demek ki köleler için söz konusu değildir.

Japonya örneğini veriyor bir başka dinleyicimiz de. Orada diyor din ilerlemeye engel değilmiş demek ki diyor, böyle okuyabiliyorum, Japonya ilerlemiş bir toplum mudur diyor. Japon din inancında bizim bildiğimiz anlamda Tanrı yoktur. Bazı iktisatçılar Japonların kapitalist gelişmesini buna bağlıyorlar. Boğaziçi Üniversitesi'nde de bu tür çalışmalar yapılıyor.

Evet, burada materyalist düşünceden sonra hâlâ metafizik düşüncenin gerekli olup olmadığını soruyor. Ama insanlar çeşitli şekilde düşüneceklerdir, materyalizme karşı da düşüneceklerdir. Belki bu bir tür zihinsel ilerlemeyi de sağlar, yani materyalizm geldi, artık ondan başka hiçbir felsefi düşünce olmasın demek yanlıştır.

Bir dinleyicimiz de diyor ki, lise öğrencisiyim, din derslerine girmemeyi isteme gibi yasal bir hak sahibi olabilir miyim? Ortaöğrenimde din derslerini zorunlu kıldılar, yasal hakkınız yok.

Evet, burada Alevilere karşı takınılan tavırdan şikâyet ediliyor, çok haklı olarak şikâyet ediliyor, yani bu devlet Sünnî mezhebin devletiymiş gibi davranılıyor diyorlar. Gördünüz mü, laisizmin ne kadar gerekli olduğunu, bu kadar mezhep var. Gerçi Aleviliği esas mezhepten saymazlar, beşinci mezhep sayarlar. Fakat bu memlekette bu kadar Alevî var, söylendiğine göre 9-10 milyon civarında. Sünnî mezhebinin devleti olur mu hiç? Bu ne saçma şeydir böyle.

Bu gelen sorular bizim konumuzun ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koyuyor.

Laiklik kavramının halkçılık olduğunu belirttiniz, diyorlar bize. O halde Atatürk ilkelerinde neden halkçılık var ayrıca, diye soruyor, haklı olarak. Ben laisizmin halkçılığı temellendirecek ilkelerden biri olduğunu söylemek istedim, bir. İkincisi, bu Atatürk ilkeleri birbirini tutan ilkelerdir. Mesela bu ilkelerin içinde bir de milliyetçilik vardır. Milliyetçilik varken, halkçılık neden gerekli diye sorulabilir. Bunlar birbirini destekleyen şeylerdir, tabii anlam farklarıyla. Çünkü milliyetçilik, halkçılık demek değildir.

Öğretmenlere yeterli bir eğitimin verilmemesi, diyor bir dinleyicimiz. Dinsel olaylara etkili oluyor mu? diye soruyor. Tabi oluyor. Çünkü cehaletin dogmalara yakınlığı vardır, daha yatkın olur.

Bir dinleyicimiz, ben din kavramını meşrutiyet, mutlakiyet, cumhuriyet gibi bir siyasi yönetim şekli olduğunu düşünüyorum. İslâm'ın modernize edilmesi hakkında ne düşünüyorsunuz? diye soruyor. Bunu zannederim konuşmalarımdan da çıkartabilir sayın dinleyicimiz. İslâm'ın modernize edilmesine olanak yoktur. Çünkü bütün reform kapılarını kapatmışlar. Bakın, bu Hıristiyanlıkta olur, İslamiyet kabul etmiyor böyle şeyleri.

Efendim madem İslâmcıların yönetim konularında fikir söylemelerine karşı oluyorsunuz, marksistlerin bu çerçevede fikir söylemelerine ne diyorsunuz? Marksizmle İslamcılık mukayese götürür bir şey değildir ki. Benzerlik yok, ilişkisi yok.

En sona bıraktığım mektubu yazan kimse, ondan özür dileyeceğim. Bugünkü konumuzla ilgili olmasa da bir şiirinizi okur musunuz diyor. Başka bir şiir toplantısında okumak üzere...

Atatürk'ün Halifelik ve Panislamizm Konusunda Raymond Colrat'a Söyledikleri

Atatürk'ün, Raymond Colrat'ın "le drame épyptien" adlı kitabının 160-162. sayfalarında yer alan bu açıklamaları, "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri" adlı derlemede yer almıyor, Türkçe'de ilk kez Gürbüz D. Tüfekçi'nin "Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar" başlıklı kitabının "yabancı dillerdeki kitaplar"ı ele alan 2. cildinde yayınlandı (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s. 27 vd). Raymond Colrat'nın eseri, Anıtkabir Kütüphanesi'nde "2079" numarada kayıtlıdır. kitap Paris'te 1926 yılında basılmış. İlgili bölümü Gürbüz Tüfekçi'nin kitabındaki çevirisiyle aktarıyoruz.

Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal bu satırların yazarına, padişahların hakimiyetinde uzun süre yararsız olmuş, yüzyıllar boyunca hemen hemen körelmiş ve Sultan Abdülhamit'in kurnazlığının, imparatorluğun gelişmesine değil fakat Yıldız Köşkü'nün karanlık emellerinin yerine getirilmesinde kullanıldığı bu yararsız kurumu [Halifeliği] ortadan kaldırma nedenlerini açıklamıştır.

Gazi bana şunları söyledi:

"Ödevlerim ve ulusun kültürel gücünü sağlıklı bir biçimde anlama yeteneğine topluluğu yeniden kavuşturmaktan başka hiçbir amacım olmadı. Tüm alışkanlıklara karşı savaştım ve padişahın despotluğu ile teokrasinin yalanları dışında, ulusal kültür kökenleri üzerine oturtulmuş bir yurdu yeniden kurmaya çalıştım.

"Avrupa'da, Türk'ü, evrimin düşmanı sayılan bir dinsel inanca kaçınılmaz olarak boyun eğmiş biçimde görme alışkanlığı vardır. Bu ise Türk'ü çok yanlış tanımaktır ve dahası gücünü yalnızca inancıma ve felaketlerinin temel kaynağı olan bir iktidara saygısına borçlu olduğunu ileri sürmek büyük bir yanılgıdır. Padişahın yetkilerini uzun süredir ulusun yararına kullandığı söz konusu değildir. Halife Tanrı'nın temsilcisi olması bahanesiyle insanları hor görüyordu.

"Halife Türkiye'nin ününü artırmamıştır; saygınlığını yükselttiği ise asla söylenemez.

"[Halifelik] Kurum kökeninde yanlıştı, ilkeleri yanlıştı. Ona dayanılarak ulus kandırılıyordu. Geçmişte kalmış olan bu masal, ülkenin çözüm bekleyen istemlerine set çeken, halkı acılarının uyutulduğu bir söylenceydi. Hayır! Halife insanların gerçek ihtiyaçlarını hiçbir zaman karşılayamamıştır.

"Padişahlarımızın halifelik sanını Arap hanedanından devraldıkları günden başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sürekli hızlanmıştır.

"Kaldı ki, 80 milyon mümin üzerinde erdemli bir iktidarın etkinliğinden kim söz edebilir? İslam toplumlar dünyanın dört bir yanına dağılmıştır; kendi aralarında bir bütün oluşturmazlar, birlik ve dayanışmadan yoksun olduklarından onları ayrı sınıflar içinde, tek bir egemenlik altında toplamak olanaksızdır.

"Bir halife seçmek için çeşitli Müslüman ülke temsilcilerinin çağrılmasıyla Mısır'da yapılacak bir kongreden söz ediliyor. Geçerliğini yitirmiş bu yüksek görevi istemek ya da kabullenmek için aptal olmak gerek.

"O halde bırakalım halife ve halifeliği geçmişin karanlığında, ölmüşlerin inançlarında kalsın. Bu kurumu canlandırmak isteyeceklerin, tek formül olarak sarılabildikleri panislamizm bir ütopyadır. Müslüman uluslar, kendi öz varlıklarını korumada bile yeterli güçlükle karşı karşıyadır. Artık Haçlı Savaşları döneminde değiliz. Bizim için de milliyetcilik uygulamasının zamanı gelmiştir. Batılı güçlerin kurduğu dine dayalı siyasal yönetim güç birliği, tüm güçlerin özel çıkarlarını gözetebilmek yönünden çok kuramsal yaygınlığı nedeniyle etkin de olamamıştı. Bu güç birliğinden sadece sıkıntı ve sefaletlerin kaldığını kavradıkları gün, batılılar ulusçu devlet yönetiminin zorunlu olduğunu" anlamıştı.

"Duvardaki Kan", Kemalistler ve Ermeni Sorunu

Salih Ural

Duvardaki Kan filminde, senaryoyu yazan Mim Kemal Öke, Ali İhsan Bey diye bir kahraman yaratmıştı. Ali İhsan Bey Almanya'da hukuk okumuş ve yeni mezun olmuş bir Türk'tür. Kemalist'tir, Anadolu Hükümeti'ni desteklemektedir. İttihatçılara uzaktır. Bu sırada Talat Paşa öldürülür. İttihatçılar, Ali İhsan Bey'den yardım isterler. Ermenilerin mahkemede ileri sürdükleri kırım iddialarını yalanlayacak belgeler gerekmektedir. Kendileri İstanbul'a ve Anadolu'ya gidemedikleri için bu işi Ali İhsan Bey'in yapmasını isterler. Ali İhsan Bey ise Kurtuluş Savaşı'na katılmaya hazırlanmaktadır. Bunu belirterek, aynı zamanda İttihatçılara olan eleştirilerini de dile getirerek görevi almak istemez. Ancak Mim Kemal Öke tarafından güzelce ikna edilir. (Olay tümüyle Mim Kemal Öke'nin hayalinin ürünü olduğu için böyle diyoruz.) Ali İhsan Bey, verilen görevi, macera filmlerine taş çıkartan olaylardan geçerek başarıyla yerine getirir ve herkesin umudunu kestiği anda mahkeme salonuna girip bir nara patlatarak belgeleri getirdiğini ilan eder. Daha da ileri gider, senaryoya göre "Savcı Yardımcısı" olarak mahkemenin önüne çıkar, müthiş bir hitabetle Talat Paşa'yı savunur, belgeleri ortaya koyar, Ermeni iddialarını bir bir çürütür.

Özetle, Mim Kemal Öke, filmde en önemli görüşlerini bir Kemalist'e söyletmiş, dahası onu Talat Paşa'nın ve İttihatçıların savunucusu olarak göstermiştir. Ali İhsan Bey hayali bir kişiliktir. Mim Kemal Öke, bu kişiyle aslında Mustafa Kemal'i ve Anadolu Hükümeti'ni de olaya katmakta, bir bakıma Ali İhsan Bey'in ağzından onların görüşlerini ifade etmektedir. Ama gerçeklere uygun olmayan bir biçimde, daha doğrusu kendisinin olmasını istediği biçimde.

Senaryo yazarının Ali İhsan Bey tipini yaratırken niyeti, diziye biraz renk, heyecan ve serüven katmak olabilir. Ancak anlatılan "Gökler Hâkimi Baytekin"in 32 kısım tekmili birden maceraları değil, *Talat Paşa Davası*'dır. Olay bu kadar gerçekse, anlatılanlar da gerçeğe uygun olmalıdır. Olayı gerçeklerin ötesine taşımak, tamamen hayali bir olay haline getirmek, hele bir de bunu gerçekmiş gibi kamuoyuna sunmak sorumsuzluktur, saptırmadır. Bu yüzdendir ki, yazarın niyeti ne olursa olsun, dizide Ali İhsan Bey'le karşılaşınca, onu bir serüven kahramanı olarak değil, Kemalistleri tipleyen bir insan olarak kabul etmek zorundayız.

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki, Mim Kemal Öke'nin filminde verdiği, Kemalistlerin İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı sırasında uyguladıkları Ermeni politikasını, "tehcir"i ve sonuçlarını savundukları yolundaki izlenimi doğrulayacak bir belgenin bulunması mümkün değildir. Konuya ilişkin kaynakların dikkatli bir gözle taranması filmdekinden çok farklı değerlendirilmesi gereken ipuçları vermektedir.

Talat Paşa'nın öldürülmesi karşısında Ankara'nın gösterdiği tutum öncelikle dikkate alınmak zorundadır. TBMM Hükümeti'nin yarı resmi organı Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 20 Mart 1921 günü, birinci sayfasında küçük bir haberle Talat Paşa'nın öldürüldüğünü duyurmuştur. Haberi izleyen yorumda ise, doğrudan İngilizler hedef alınmış ve suçlanmıştır; "Bu cinayetin sebebini her şeyden evvel, İngiliz suikastlarında aramak zaruridir. İngilizlerin, askerle ve politikayla başa çıkamadıkları Türkiye'ye bugün mikyası geniş bir suikast tertibatı ihzar ettikleri anlaşılıyor... Bu menfur cinayet İngiliz hiyanetinin beşeriyetin yüzünü kızartacak ne çirkin bir raddeye ilerlediğini bir kere daha gösterir. İngilizler menfur politikalarıyla, gasıb'ı harblerine bir de Türk ricalini saklıca arkadan vurmak şeneatını ilave ettiler.[1]

Hakimiyet-i Milliye'nin kısa yorumunda, Talat Paşa ile ilgili olarak Berlin'de arkadaşlarının yardımıyla mütevazı bir hayat sürdüğü, anılarını yazdığı belirtilmekleyetinilmiştir.Bunun dışında ölümünün,

1 *Tevfik Çavdar*, Talat Paşa, Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü, (Dost Yayınları, 1984, Ankara) s. 490.

"cidden şayan-ı esef" olduğu söylenmekte ve ailesine rahmet dilenmektedir.[2]

Bu yorum, Ankara'nın Talat Paşa'nın öldürülmesine esas olarak, İngiliz politikasının teşhir edilmesi yönüyle ilgi duyduğunu, Ermenileri doğrudan hedef almadığını, bu olayla birlikte giderek artan ölçüde duyulmaya başlanacak olan Ermenilerin kırım iddialarını tartışmak istemediğini kuvvetle duyurmaktadır. Böyle düşünülmesini gerektiren, bu olayın öncesinde yer alan başka izler de bulunabilir.

Ankara Hükümeti, bu olaydan önce, iki cephede Ermeni sorunuyla yüz yüze gelmişti. Birinci cephe, Kilikya ve Güneydoğu Anadolu'daki Fransız cephesiydi. İkincisi ise Doğu cephesinde, Erivan'da kurulan Ermenistanla ilgiliydi. Bu yüzden, Ermeni sorunu birinci Meclis'te, özellikle gizli celselerde çokça konuşulan konular arasında yer almıştı.

Tartışmalar sırasında Meclis'teki genel eğilim ve bizzat Mustafa Kemal'in ifadeleri, o sırada Ermenilerle savaş dahil çok önemli sorunlar bulunmasına karşın, politik düzeyde Ermenilerin değil, İngiliz ve Fransız emperyalizminin hedef alındığını, Birinci Dünya Savaşı sırasında olanlar konusunda ise objektif ve tarafsız bir tutum izlenmek istendiğini göstermektedir.

Atatürk "fazahat" diyor.

Atatürk Meclis açıldıktan birgün sonra, 24 Nisan 1920'de biri gizli, diğeri açık iki celsede yaptığı konuşmalarda Ermeni sorununa değinmiştir.

Gizli celsede içteki durum hakkında üyelere bilgi verirken, Ermenilerle ve Osmanlı döneminde izlenen politikalarla ilgili olarak şunları söylediği görülmektedir:

"Ermenilere gelince; Ermeniler bütün dünyada fevkalade sahiplenmeye mazhar olmuş bir vaziyette bulunuyorlar. Siyasi emellerinin tecellisi için nasıl çalıştıkları malumdur. Fakat bugünkü vaziyetler bizimle temaslarına dair arz edebileceğim noktalar şunlardır: Ermeniler Erivan Ermeni hükümeti mıntıkası dahilinde İslam ahalisini imha etmekle meşguldür. Biz İngilizler ve Amerikalıları aleyhimize tahrik etmemek ve *her nasılsa Harbi Umumi'de yapılmış olan vak'anın tekerrür* [tekrarlanma] *ve tevalisine* [sürmesine] *dair hiçbir zan ve şüphe vermemek için* bu malum mıntıka dahilinde bulunan İslam ahalinin hududumuzu geçmek suretiyle alenen muavenetlerine dahi koşmakta tereddüt ettik."[3](abç)

Görüldüğü üzere Ankara, Talat Paşa'nın öldürülmesi ve Avrupa'da Ermeni sorununun gündeme gelmesinden bir yıl önce, Meclis'in daha ilk gününden itibaren,bu sorunla yüz yüze gelmiştir.

Atatürk'ün bu konuşmasında yukarıda altını çizdiğimiz sözleri bir kez Ermenilere "Harbi Umumi'de her nasılsa yapılmış" uygulamalar olduğunu ifade ediyor. Bir inkâr tutumu olmadığı gibi, yapılanlara soğuk bakılmaktadır. Bu noktada, "Harbi-Umumi'de yapılmış olan vaka"nın her an aleyhte bir "zan ve şüphe"ye yol açabileceği endişesi de kuvvetle duyulmaktadır. Öte yandan Atatürk'ün olayı ifade ederken kullandığı *"her nasılsa yapılmış"* nitelemesi, yapılanların normal ve savunulabilecek şeyler olmadığını anlatmaktadır.

Atatürk aynı gün açık celsede yaptığı konuşmasında, İngilizlerin İstanbul'da Ali Rıza Paşa kabinesine yaptıkları teklifleri değerlendirirken, Ermeni sorununa bir kez daha değindiği görülmektedir. İngilizlerin şartı, Türkiye'de Ermenilere karşı yapılmakta olan katliamdan vazgeçilmesidir. Atatürk bunun üzerine şunları söylemiştir:

"İkinci teklif ki memleket dahilinde katliam yapılmaması. Ermenilere karşı bu gayri varid idi. Memleketimiz cümlemizce malumdur. Hangi kıtasında Ermenilere karşı katliam yapılmıştır. Veya yapılmaktadır. *Harbi Umumi'nin başlangıç safahatından bahsetmek istemem ve zaten İtilaf devletlerinin de bahsettikleri bittabi maziye aid fazahat* [geçmişe ait rezillik/ayıp] *değildir.* Bugün memleketimizde bu gibi *fecayiin* [facianın] *icra edildiğini* iddia ederek, bundan sarfınazar etmenizi talep ediyorlar."[4]

Atatürk'ün bu konuşmasında, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere karşı uygulanan muamele hakkındaki görüşleri daha açık olarak ortaya çıkmaktadır.

İtilaf devletlerinin "katliam yapılmaması" konusundaki isteklerini, Atatürk kendi hükümeti adına "yapılmadı ve yapılmıyor" diye cevaplıyor. Ama Birinci Dünya Savaşı'nı bu değerlendirmesinden ayırıyor ve bu konuda konuşmak istemediğini söylüyor. Ancak, savaş sırasında olanların bir *"fazahat"* olduğunu da ifade ediyor. Bu bir yana, bir sonraki cümlede, açık olarak bir *facianın icra edildiğini* söylüyor. Mustafa Kemal böylece Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı hükümetinin Ermenilere uygulamalarını ağır sözlerle mahkûm etmektedir. Osmanlıya sahip çıkma ve uygulamaları savunma ya da mazur gösterme gibi bir tutum benimsenmemiştir.

Atatürk emperyalistleri suçluyor

Konunun açıklık kazanması için Kemalistlerin Er-

2 age, s. 491

3 Atatürk'ün 24.4.1920 günü TBMM'nin 2. Birleşim 4. (Gizli) oturumunda yaptığı konuşmadan. TBMM Gizli Oturum Zabıtları, (TBMM Basımevi, 1980, Ankara), Cilt: 1, s. 4.

4 Atatürk'ün 24.4.1920 günü TBMM'de yaptığı konuşmadan. Zabıt Ceridesi, c. 1, s. 8-20. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I. (Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, Maarif Matbaası, 1945, İstanbul), s. 49. Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, (Derleyen: Kazım Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayını, 1981, Ankara), s. 59.

meni sorunu konusunda kendi politikalarını özetle tartışmakta yarar olabilir.

Kemalistlerin, Ermeniler konusundaki görüşlerini esas olarak Misak-ı Milli ile Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarının 1. maddelerine dayandırdıkları görülmektedir.

Atatürk'ün Meclis'te yaptığı, Sovyetlerle görüşmeleri özetlediği bir konuşmasında, azınlıklar konusundaki düşüncelerini de kısaca ifade etmiştir. Atatürk'ün bu önemli konuşması, konumuza açıklık getirecek değerdedir. Biraz uzunca da olsa, bu konudaki görüşlerini genişçe vermekte yarar buluyoruz. Atatürk şöyle diyor:

"Müsaade buyurursanız ufak bir tahlil yapalım: [Sovyetler] Türkiye istiklalini bir defa tabiî buluyorlar; sonra Türk arazisinin bizde kalmasını onu da muvafık görüyorlar; sonra Arabistan ve Suriye'nin millî hudutlar haricinde müstakil bir devlet olmasını, bunu da kabul etmişizdir ve zaten bu ilan edilmiştir.

"Yalnız pakt nasyonalde (milli anlaşmada) ufak bir fark mevcuttur. O mevcut fark da, hududu millimiz dahilindeki muhtelif ırklara mensup İslam ahalisinin de reyine müracaat edilmesi meselesidir.

"Biz haddizatında gerek Suriye ve gerek Irak'taki insanların müstakil olmaları esasını kabul etmişizdir. Buna dair bir itirazımız yoktur. Sonra bizim kabul etmiş olduğumuz prensipler, nazarı tetkikten geçirilecek olursa, Rus Sovyet Cumhuriyeti, bazı şeyleri tabiî buluyor. Mesela, *Ermenistan'daki insanların kendi mukadderatlarını kendi reyleriyle tayin ve tesbit etmeleri; Erivan Cumhuriyeti'ni tesis ve teşkil eden Ermenilerin müstakil olmalarını ve bu bapta arzuları ne ise zaten kabul etmişizdir.* Fakat Kürdistan, Lazistan vesaire hakkında değil.

"Sureti umumiyede prensip şudur ki, millî hudut olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan anasırı mühtelifei İslamiye (çeşitli İslam unsurları); yekdiğerine karşı ırkî, muhitî, ahlakî bütün hukukuna riayetkâr özkardeşlerdir.

"Binaenaleyh onların arzuları hilafına bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kati olarak muayyen bir şey varsa o da millî hudut dahilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkez vesair bütün bu İslam unsurlar müştereküLmenfaadır [çıkarları ortaktır]. Beraber çalışmaya karar vermişlerdir. Yoksa hiçbir vakit başka bir noktai nazar yoktur; vicdani arzu ile uhuvvetkârane [kardeşçesine] ve dindarane bir vahdet [birlik] vardır.

"Binaenaleyh hiç şüphe etmeyiniz ki Kürt, Laz vesaire, reyi sorulduğu zaman bu reyi vereceklerdir... Bu hususiaki noktai nazarımız da cümlenizce malumdur ve binaenaleyh bizim için ictinap edecek [çekinecek] bir nokta yoktur. Akalliyetler [azınlıklar] hakkında da bütün medeni dünyanın kabul ettiği kavanini [kanunları] siz de kabul ediniz diyorlar. Bu bizim için ehven bir şeydir ve biz bunu Kemali memnuniyetle kabul etmişizdir."[5] (abç)

Atatürk bu konuşmasında, Misak-ı Milli ile çizdikleri sınırlar içinde Ermenistan'ın olmadığını, Ermenistan'ın Erivan bölgesinde bulunduğunu ve orada yaşayan Ermeniler için kendi kaderlerini tayin hakkını, isterlerse bağımsız olabileceklerini kabul etiklerini söylemektedir. Buna göre, millî sınırlar içinde bir Ermeni sorunu yoktur. Millî sınırlar içinde yaşayan İslam unsurların ise zaten birlik içinde bulundukları ve karşılıklı olarak birbirlerinin haklarına saygı gösterdikleri belirtiliyor: "Birbirlerine karşı ırkî, muhitî ve ahlakî bütün hukukuna riayetkâr özkardeşlerdir."

Atatürk'ün bu konuşmasında ortaya koyduğu kendi kaderini tayin hakkı ve gönüllü birlik platformunun, Birinci Dünya Savaşı sırasında izlenen politikaların savunulmasını da olanaksız kıldığı ayrıca dikkate alınmalıdır.

Ermeni sorununu coğrafî olarak millî sınırların ötesine çıkaran ve kendi kaderini tayin hakkına da saygı gösterdiklerini açıklayan Mustafa Kemal'e göre Anadolu'da hâlâ bir Ermeni sorununun ortaya çıkması "cihan kapitalistleri" yüzündendir.

Atatürk, 1 Aralık 1921'de Kars muahedesi üzerine yaptığı konuşmada; "Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin hakiki menfaatlerinden ziyade cihan kapitalistlerinin iktisadi menfaatlerine göre halledilmek istenen mesele Kars muahedesiyle en doğru hal suretini buldu. Asırlardan beri dostane yaşıyan iki çalışkan halkın revabıtı hasenesi [iyi ilişkileri] maalmemnuniye tekrar teessüs etti."[6] demektedir. Buna göre 1921 yılında Kars Anlaşması yapılıp Türkiye'nin Doğu sınırı belirlendikten sonra sorun kendileri için çözülmüş olmaktadır.

Atatürk, 1920 yılında Kilikya Cephesi'nde Ermenilerle meydana gelen çatışmalarda da doğrudan Fransızları suçlamşıtır. Meclis'te yaptığı konuşmalarda; Fransızların haksız olarak bu bölgeyi işgal ettiğini, halka kötü muamelede bulunduğunu ve bunu da Fransız üniforması giydirilmiş Ermenilere yaptırttığını, *"her ne sebeple olursa olsun"* bu memlekette Ermenilerle Türkler arasında *"bir takım kanlı vak'aların"* geçtiğini, *"iki milletin birbirine"* ve bilhassa Ermenilerin Türklere karşı kuvvetli bir düşmanlığı bulunduğunu, Ermenileri saldırtmanın çok yanlış olduğunu söylemiştir.[7] Olaylar sırasında, merkezî hükümet bir şey yapamamış, bunun üzerine İslam ahali "nefsi hayatını muhafaza etmiş" ve bu

5 Atatürk'ün 3 Temmuz 1920 günü TBMM'nin 26. Birleşim, 3. Oturumunda yaptığı konuşmadan. TBMM Gizli Oturum Zabıtları, Cilt-I, s. 73. Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, s. 197-198.

6 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I, s. 226.

7 TBMM Gizli Celse Zabıtları-I, s. 7.

arada Fransız kisvesi altındaki "bir kısım yabancı anasır" ölmüştür. Bunun üzerine bütün Avrupa'yı, bütün Amerika'yı "fevkalade dalgalandırmışlar"dır. Ancak, millet tecavüz etmemiş, bir tecavüze karşılık vermiştir.[8] Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında olanları anlatırken de bu kadar açık ve güvenli konuşmaktadır.

Kemalistlerin Ermeni sorunu konusundaki temel görüş ve politikalarını böylece özetlemek mümkündür.

Mim Kemal Öke, Kemalistlerin azınlıklar konusundaki, özel olarak Ermenilerle ilgili görüşlerine ve politikalarına katılabilir ya da katılmayabilir, önemli değil, ancak eğer Kemalistleri "Duvardaki Kan"a dahil etmek zorundaysa -elbette ki tarihi olarak böyle bir zorunluluk yoktur- ortaya yeni bir belge koyamadığı sürece yukarıda özetlediğimiz çerçeveye sadık kalmak, yanlış izlenimler yaratmamak *zorundadır.*

Bu tarihi gerçeklerin ötesine geçmek, hayallerde İttihatçılarla Kemalistleri kucaklaştırıp barıştırmak, Kemalist Ali İhsan Bey'e Berlin mahkemelerinde "tehcir"i savundurtmak, "biz değil esas onlar bizi katletti" diye nutuklar arttırmak, Mim Kemal Öke'nin o çok geniş olduğu anlaşılan hayal dünyasında mümkün olabilir belki, ancak ciddi olamaz.

Böyle bir tutumla ne Türkiye'nin "haklılığı" kanıtlanabilir, ne de dünya kamuoyu ikna edilebilir. Türkiye'de kamuoyu yaratacağım diye dakikalar boyu akılalmaz bir sorumsuzlukla vahşet tabloları sergileminin, toplumlar arasına ciddi düşmanlık tohumları saçmanın ve tahrikçilik yapmanın, hiçbir anlamı yoktur. Çünkü Türk kamuoyu bu konuda zaten imal edilmiş durumdadır. Bu filmin propaganda amacıyla Avrupa'da gösterilmesinin ise -kimsenin göstereceğini sanmıyoruz ama- Türkiye açısından çok ciddi prestij kayıplarına yol açabileceği açıktır.

8 age, 5-6-7.

KAYNAK YAYINLARI

YENİ ÇIKTI!

"Her şeyden önce, 'özgürlüklerin anarşi ve terôre yol açtığı' savı, hemen hiçbir bilimsel çalışmada kanıtlanamamıştır ve günümüz dünyasındaki toplumlara baktığımız zaman da bu yolda bir kanıta rastlayamayız... Kısacası, insan saldırganlığına yol açan şey özgürlük değil, otoriterliktir. Demokratik ve otoriter kurumların yan yana bulunması ise, bu saldırganlık eğilimini su yüzüne çıkaran bir etki yapmaktadır. Çözüm yolu ise, kısmi değil, tam ve yaygın bir demokratikleşmedir. Siyasal alanda kısmi bir demokrasi uygulanır, kültürel-ekonomik-yönetsel-toplumsal alanlarda ise otoriterlik geçerli olursa, insan saldırganlığının gelişmesi için elverişli bir ortam hazırlanmış demektir."

Hapis Yatmak: Devlet Kuşu

Hasan Yalçın

Kimsenin çektiği acı ve sıkıntılar karşısında duyarsız ve saygısız değiliz. Ancak son zamanlarda, böyle baskılı dönemlerden çıkışta hep olduğu gibi, moda olan "ben neler çektim" edebiyatı üzerinde insan düşünmeden edemiyor. Bakıyorsunuz birkaç sene hapis yatmış birinin daha önce hiç kimsenin dikkatini çekmemiş yaşamı derin anlamlar kazanıp ciltler dolusu kamuouyunun önüne gelmiş. Bir başkası, uzatılan mikrofonlardan dinleyenlere ve tabii onlar aracılığıyla bütün halka soruyor: "Biz inim inim inlerken siz nerelerdeydiniz?" Veya "ben şunun için yatmadım"; "ben şununla uzlaşmak için katlanmadım bunca çileye" diye uzayıp giden nutukları sık sık okuyabiliyoruz gazetelerden, dergilerden. Okuyanı küçümseyen bir dudak ifadesinin veya bakışın eşlik ettiği, kitaplar dolusu cezaevi anısı pazarı kaplamış. Yatılan hapis, çekilen acı büyük bir itibar sermayesi haline geliyor, getiriliyor. Kimse bu konuda hakkının yenmesine razı değilmiş gibi bir görüntü ortaya çıkıyor.

Yükselmek ihtiyaç ve ihtirasını anlamak kolay. Ya *yükseltmek* ihtiyacı? Gerçekten de yükseltmek ihtiyacı diyebileceğimiz bir psikolojinin bugünkü cezaevi edebiyatının piyasasını oluşturmada büyük rolü var. Türkiye, baskılı, sıkıntılı bir dönemden geçti. Bir zamanlar halk için birşeyler yapmış olanlar geçmişlerini gizlemek zorunda kaldılar. Öyle zamanlar yaşandı ki, hapisteki dosta, akrabaya, arkadaşa bir selam yollamak, yılbaşlarında bir kart atmak bile sorun oldu. Savunulan fikirler savunulamaz oldu, savunamamak vicdanlarda ağır sorumluluk birikimleri yaptı. İnsanlar, aydınlar kitaplarını yakmak zorunda bırakıldılar vb. Sonra, işte şimdiki çıkış günleri geldi. Kahramanlık gerektiren günlerde kahramanca davranamadıklarını düşünenler kendilerini borçlu hissediyorlar, borçlarını ödeyebilecekleri bir "kahraman" arıyorlar. Bulamazlarsa yaratacaklardır. "Kahramana" hakkını teslim edecekler ve yaşam yeniden normale dönecek: "O zaman nerelerdeydiniz?" cinsinden soruların onur kırıcı zehiri işte bu ortamda kolayca sindiriliyor. Cezaevi edebiyatının bu yüceltme ihtiyacını ve borçların ödenmesi çabasını tatmin ettiğini; bu edebiyatın yükselme ihtiyacı ile yükseltme ihtiyacının bir kesişme noktasında yeşerdiğini tespit etmek gerekir.

İşin aslına bakılırsa hapis yatmaktan hapis yatmaya fark vardır. Kimi mücadele ederek, direnerek, ne yaptığını, niçin yattığını bilerek yatar. Buna nitelikli hapis yatmak diyebiliriz. Bir de tersi durum vardır: Amacından kopmuş olarak, neden ve niçin yattığını unutarak. Nitelikli hapis yatmak, bilinçli hapis yatmaktır ki, bilinç eylemin sorumluluğunu taşıyabildiği için yatılan hapis bir sermayeye dönüşmez. Nitelikli hapis yatanların itibar peşinde koşmaları veya yatmalarını başa kakmaları söz konusu olmaz. Böylelerinin hapis yattıklarını anlamak bile kolay değildir; nerde kaldı elde mikrofon itibar avcılığı yapmak! Şüphesiz bu nitelikli hapis yatmanın da edebiyatı olacak. Ama kişisel itibar basamağı olsun diye değil.

Şimdi ortalıkta gözlediğimiz durum çok farklı. Şimdiki edebiyatın konusu niteliklerinden soyutlanmış olarak "hapis yatmaktır." Nasıl olursa olsun yatmış olmak prim yapıyor. Böyle ele alınınca nedir hapis yatmak? Kimse kendi iradesiyle gidip hapse girmez. Genel olarak söylersek aslında hapis *yatılmaz*. Terim yanlış yani, baştan sona. Devlet bizi alır ve hapis *yatırır*. Soyut hapislikte bir marifet varsa bu, devlete ait bir marifettir. Bu anlamda hapislikle itibar toplayanların başına devlet kuşu konmuş olmaktadır. Çünkü kendisiyle, küçümsediği hapse girmemiş insanlar arasındaki fark devletin tutumundan kaynaklanmaktadır. Oysa insan kendi iradesiyle giriştiği işlerde kendi yetenek ve çabası sayesinde kazandığı başarılarla itibar sağlamalı.

Halkın sürekli çektiği acılar yanında nedir ki hapis yatmak? Böyle düşünüldüğü anda biter hapishane edebiyatının büyüsü. Kendilerine "biz hapislerde inlerken sizler neredeydiniz?" diye sorulanlar

bir an cesaretlerini toplayıp, "işte buralarda, geçim sıkıntısıyla boğuşuyorduk; yasakların, baskıların mayınlı tarlasında cambazlık yapıyorduk" diyebilseler soru sahibi verecek cevap bulamaz. Zaten halk bunca acı çekmese, bunca baskı ve sıkıntılar altında olmasa devrimcilik gereksiz olurdu. Yani bazı insanların devrimcilik nedeniyle hapislere girmesi olgusunun temelinde vardır -hapse girmemiş olsalar da- insanların acı çekmekte olduğu gerçeği. Hapiste yatmış olmayı başkalarına tepeden bakmak için kullandığımız bir merdiven basamağı yapmak yakışıksız olduğu gibi haksızdır da. Hapiste yatmaktan dolayı hesap sorulacak insanlar, uğrunda hapis yatılanlar olamaz. Böyle bir hesabın muhatabı hapiste yatanı da, yatmayanı da ezan yapanlardır.

Başkaları için kendini feda ettiği, kendisinin hiç ihtiyacı olmadığı halde diğerleri için fedakârlıklara katlandığı, acılar çektiği duygusu bir devrimci için çok tehlikelidir. Devrimci aynı zamanda kendisi için devrimcidir. Mutluluğu devrimde ve kurulacak yeni dünyada bulduğu için devrimci olmuştur. Ezilenler için çalışmak bir mutluluk kaynağı olduğu için, kendi mutluluğunu arayarak devrime gelmiştir. Öyleyse bir devrimci şu veya bu fedakârlığının faturasını hiç kimseye, hele halka hiçbir şekilde çıkaramaz.

Böyle fatura konusu olacak bir durumu düşünemez bile. Hapishane edebiyatı yoluyla çıkarılan fatura bugün itibar biçiminde ödeniyor. Takdirle, alkışla vb. Anlayışlar değişmediği takdirde ileride, yeni düzende su başlarını tutma hakkı şeklinde istenecektir. Bunun örnekleri bugün birçok ülkede yaşanmaktadır. "Ben şu kadar sıkıntı çektim, şu mevki benim hakkım" kavgalarının temelindeki ideoloji, hapishane edebiyatının ideolojisiyle aynıdır. Devrimci çaba getireceği mevki ve itibarı amaçlıyorsa, burjuva politikasından farklı olduğu nasıl ileri sürülebilir. Devrimciliği dayıbaşılıkla karıştıran böylesi anlayışların yeni bir düzen kurmasına da aslında olanak yoktur.

Hapishane edebiyatı tıpkı hapishaneler gibi dört duvarla çevrilidir. Hiçbir zaman geniş ufukları göremez. Hapishane duygusallıklarını bir yana bırakarak, geniş ufuklara artık akılla bakmamız gerekiyor.

KAYNAK YAYINLARI

YENİ ÇIKTI!

Entellektüellerin eleştirisi,
dogmatizmin sorgulanması...

Akıl ve akılcılık, entellektüeller ve entellektüalizm:
Bütün bunlar pekala emekle ve toplumla
karşı karşıya gelebiliyor.

Evrensel bir tema:
Uygarlığın doğuşundan bugünlere değin uzanan bir insanlık sorunu.
Bürokrasi, uzmanlar ve sosyalist ülkelerde sınıflaşma problemine
Brecht'in değinmeleri.
Nazım Hikmet "İvan İvanoviç"i yazarken,
"Turandot"tan etkilendiğini belirtiyor.

Brecht bu son eseriyle dünyaya veda ederken,
2000'li yıllara kapağı en çok açılacak
bir şaheserini de bırakıyor.

Troçkizm Üzerine Bir Tartışma Denemesi

Yavuz Alogan

1960-1980 arasında yaşanan ve Türkiye tarihi açısından gerçekten de bir rönesans boyutu kazanan büyük fikir hareketliliğinin, bir tecrübe birikimi olarak bugüne ışık tutması; çeşitli geleneklerden gelen sosyalistler arasında tarih ve teori konularında canlı bir tartışma ortamının yaratılması ve örgütte birleşme eğilimlerinin, bir an önce gerçekleştirilmesi gereken bir görev olarak ön plana çıkarılması, 2000 yılına yaklaşılan şu sırada, olumlu bir gelişmedir. Ayıran noktaların ısrarla vurgulanması, nesnel koşulların da zorlamasıyla yerini, birleştiren noktaların tartışılmasına ve saptanmasına bırakıyor. Böyle bir sürecin somut ürünlerini kısa süre içinde vereceğini düşünmek yanıltıcı olabilir. Önemli olan, farklı geleneklerden gelen sosyalistlerin, yapıcı ve düzeyli bir tartışmayı cesaretle sürdürebilmeleri, örgütte ve programda bir araya gelme isteğini, birleşmekten ve katılmaktan korkmadan canlı tutabilmeleri ve ezilen sınıfların acil taleplerini, toplumu kapsamlı biçimde dönüştürme projesiyle birleştirerek, dostun ve düşmanın önünde açıktan savunabilmeleridir. Uluslararası alanda kapitalizmin krizi derinleştikçe kitle hareketliliğinin durgunlaştığı bugünkü bunalım koşullarında, Türkiye'de yaşayan sosyalistler birleşme olgunluğunu ve yeteneğini gösterebilecekler mi? Yoksa, 1980 öncesine kıyasla tartışılamayacak kadar olan ağır koşullar altında her türlü saldırıya açık küçük oluşumlar halinde varolmaya çalışarak ve temelde birbiriyle uğraşarak, 12 Eylül'den sonra bilinçli olarak da körüklenen atomizasyon sürecine nadide ama işlevsiz fikirler zedelenmesin diye katkıda mı bulunacaklar? Öncü işçilerin ve sosyalist aydınların kuracakları, ezilen sınıfların güvenini kazanabilecek olgunlukta bir Birleşik Sosyalist Parti mi? Yoksa ezilen sınıfların güvenini daha da sarsacak, küçük ve fena halde kuşatılmış dergili-dergisiz tartışma grupları mı? Şu günkü tartışma düzleminde, çevreleyen koşullar bakımından, bir başka seçenek görülmüyor.

Mevcut yasal çerçeve içinde ama dinamik bir örgüt olması gereken Birleşik Sosyalist Parti, sosyalizm tarihinin tek yanlı yorumlarına karşı çıkan ve sosyalist teorinin tartışılmasına ve geliştirilmesine izin veren bir anlayışla kurulmalıdır. Böyle bir anlayış, istenirse eğer, parti disiplini ve programda birlik ile çelişmez. Farklı görüşlerin, kanat, hizip vb. oluşturmasını, parti disiplininin-grup disiplini görüşlerini bu bağlam içinde değerlendiriyoruz. Parti içinde düşündüğünü ifade etme ve tartışma özgürlüğü olmalıdır. Bu bir ilke olarak ve açıkça kabul ediliyorsa, gerisini hayat gösterir. Muhtemel niyetler üzerine bitmek bilmez spekülasyonlar ise bir sonuca varmamakla kalmaz, giderek ilkenin kendisi üzerinde de aşındırıcı bir etki yaratmaya başlar.

Bütün bunlar aşağıdaki tartışmanın en geniş çerçevesi olarak düşünüldü. Amacımız sosyalist partiyi tartışmak değil, D. Perinçek'in, "Bir İktidarsızlık Doktrini: Troçkizm"[1] başlıklı yayın notunda öne sürdüğü görüşleri irdelemek ve kişi olarak tartışmaktır. Yazının ilk paragrafında, "Bu yazı, kapsamlı bir Troçkizm eleştirisi değildir", denmesine rağmen, uzun bir gelenek içinde konuya ilk kez bu genişlikte ve biraz farklı bir anlayışla yer verilmesi nedeniyle, bu yayın notunu, kendi hesabımıza, kapsamlı bir "Troçkizm" eleştirisi olarak kabul etmek durumundayız. Londra'da yayınlanan "Troçkist eğilimli" dergilerin eleştiriye konu edilen sayılarını okuma fırsatı bulamadığımız için, kendimizi, yayın notunda yer alan temel görüşlerle sınırlayacağız.

Tarihsel bağlam

Öncelikle belirtelim, D. Perinçek'in "Kemalist Devrim"[2] kitabında Troçki'ye yönelik "hain, halk ve devrim düşmanı" gibi suçlamalarını, "Troçki'nin... işçi sınıfı içinde sayılması gereken bir devrimci olduğu düşüncesindeyim"[3] diyerek aşması olumlu yönde bir düzeltme olarak değerlendirilmelidir. Aynı cümle içinde yer alan, Troçki'nin *"esasta yanlışı* temsil etmesi" görüşü ise tartışılmalıdır.

Troçki'nin kendi eylemiyle ve fikirleriyle içinde yer aldığı, günümüze uzanarak tartışmaya konu olan sahne, zaman ve mekân olarak çok geniştir (on dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla, Amerika'dan Çin'e kadar). Yazarın, "Troçkizm" olarak kavramlaştırdığı şeyi tarihsel bağlamından soyutlayarak eleştirmesi bizce uygun bir yöntem değildir ve okuyucu açısından yanıltıcı olabilir. Bazı ger-

1 D.Perinçek, "Bir İktidarsızlık Doktrini: Troçkizm", *Saçak*, sayı 35, Aralık 1986, s. 27.
2 Aydınlık Yayınları, Kasım 1979 (İkinci Baskı).
3 D. Perinçek, *Saçak*, agy, s.34.

çekler tarihsel olgularda aranmalıdır. Dikkati çeken nokta, Troçki'nin *esas olarak* Stalinist bakış açısından eleştirilmesi; otantik kaynaklara başvurulmasına rağmen, Deutscher'den de bu bakış açısı ve argümanların desteklendiği noktalarda yararlanılmasıdır.

Tarihsel bağlamdan soyutlamaya küçük bir örnek, Troçki'nin, Lenin'i Robespierre'e benzetmesinden hareketle, "Lenin'in, 'Jakobenizmi' ile araya kesin bir sınır çekerek temizliğini nasıl duyarlıkla koruduğunun" gösterilmeye çalışılmasıdır. Perinçek, "Merak eden herkesin okuyabilmesi için bu yazının Türkçe bir çevirisinin yayınlanması çok iyi olur" demektedir.[4] Burada Troçki'nin bir sözü ("Maximilien Lenin") tartışmanın içinde cereyan ettiği sahneden tarih belirtilmeksizin alınıp bir kanıt olarak gösteriliyor. Böylece okuyucu, Troçki'nin anti "jakoben" ve anti Leninist olduğuna dair güçlü bir izlenim edinmiş oluyor. Oysa bu, tarihsel gerçeklerle çelişiyor. Ayrıca, Troçki'nin, aslında "Siyasi Görevlerimiz" başlıklı broşürünün bir bölümünü oluşturan "Jakobenizm ve Sosyal Demokrasi" başlıklı yazısını yayınladığı 1904 yılında bir Menşevik olduğu sır değildir.[5] Sır olan, Troçki'nin 1917 Ekim Devrimi ve sonrasında oynadığı rol ile ilgilidir.

"Troçkizm"

"Troçkizm" olarak kavramlaştırılan şeyi, tarihsel bakımdan sürekliliği olan, değişmez (daima tasfiyeci -örgütlü mücadeleyi reddeden-, iktidar perspektifi olmayan, "saf", püriten) bir "doktrin" olarak görmektense, dönemler olarak ele almak daha aydınlatıcı olabilir. Önerilebilecek dönemler şunlardır: 1917 Ekim'ine kadar Troçki'nin esas olarak Menşevizm ile birleştiği, bu arada 1905 Devrimi'ne (Petersburg Sovyetleri) önderlik ettiği, 1915 Zimmerwald solu içinde ise Lenin'le birlikte yer aldığı dönem; 1917 Ekim'inden 1924'e kadar Parti Merkez Komitesi üyeliği, Devrim Konseyi Başkanlığı, Dış İşleri Komiserliği (Brest-Litovsk) ve Savaş Komiserliği (İç Savaş sırasında Kızıl Ordu Komutanlığı) yaptığı dönem, 1924-1927 yılları arasında "devrim muhafızları" denilen kırk altılar grubunun lideri olduğu dönem; 1927'de (15. Kongre) parti üyeliğinden çıkarılmasından "1938 Geçiş Programı"nın yazılmasına kadar geçen ve Troçki'nin "muhalif" olarak adlandırılabileceği yegane dönem; ve son olarak bu tarihten günümüze kadar gelen IV. Enternasyonal dönemi. Diğerlerini aşağıda ele alacağımız için, bu son döneme, yani IV. Enternasyonal dönemine kısaca değinmek istiyoruz.

"1938 Geçiş Programı", Avrupa'da faşizmin hakim olmaya başladığı, bütün devrimci hareketlerin başta güçlü Alman örgütleri olmak üzere yenilgiye uğratıldıkları, Stalin'in Hitler'le saldırmazlık paktı (1939) imzalamaya hazırlandığı bir dünyada, patlak vereceği açıkça görülen bir savaşın yükselen bir devrim dalgasının başlangıcı olacağı tespitine dayanılarak ve Komintern'in tıpkı II. Enternasyonal gibi işlevsiz kaldığı görülerek (nitekim 1943'te feshedildi), kurulması amaçlanan yeni bir enternasyonalin hem gerekçesi hem de programı biçiminde yazılmıştır. Troçki'nin Avrupa-merkezliliği politik bakış açısından ve esas olarak, "savaş Avrupa'da devrime yol açabilir" tespitinden kaynaklanır. 1918'de kaçırılan fırsatın bu kez yakalanabileceği düşünülmüştür. Tarih bu öngörüleri doğrulamamış; savaş sırasında devrimci bir kabarış olmadığı gibi, başta Troçki olmak üzere IV. Enternasyonal'in Rus Devrimi'nden ve Komintern'den gelen, mücadele içinde denenmiş bütün militanları -entelektüeller ve sempatizanlar dışında- tarihin belki de en ısrarlı sürek avıyla, dünyanın her yerinde, Gestapo ve GPU ajanları tarafından katledilmişlerdir. Savaştan sonra Avrupa, ABD sermayesi ve iktisadi kalkınma modeli (Marshall, Bretton Woods vb.) esas alınarak, sosyal devlet kavramı ön plana çıkarılarak ve Sosyal Demokrasi'nin değerleri ikame edilerek kapitalist bir restorasyondan geçirilmiş, bir kısmı ise Sovyet tankları tarafından sadece çiğnenmiş ve devrimin fırtına merkezi dünyanın doğusuna kaymıştır.

Bu bağlamda, Troçki'nin "yaklaşan devrim" biçimindeki doğrulanamayan tespitini, hata payı ve solculuğun dozu bakımından, Lenin'in 1918'de Kiel ve Berlin'de meydana gelen olaylar üzerine yaptığı tespitle eş değerde görüyoruz.

"1938 Geçiş Programı"nda, insanlığı bekleyen şeyin "ya sosyalizm ya da barbarlık" olduğu belirtilir ve çağımızın en önemli sorunu, önderliğin içinde bulunduğu kriz *(iktidarsızlık* durumu) olarak betimlenir. "Komintern, faşizme karşı sosyal demokrasiyle halk cephesi gerçekleştirme çizgisini benimsediği 1934 yılındaki (1935 olacak, YA.) VII. Dünya Kongresi'ne kadar, 1928 programı uyarınca faşizm ile sosyal demokrasiyi, batışa giden kapitalizmin son kurtuluş çabaları sayıyor ve ikisini neredeyse aynı kefeye koyuyordu."[6] Troçki, program metninde, gerçekten de, "Bir yanda 'Halk Cepheleri', öte yanda faşizm, emperyalizm proleter devrimine karşı mücadelesindeki son politik çareleridir", der.[7] Bu tespit, geniş bir tarihsel kesit içinde (özellikle, 1936'da Fransa'da Blum'un kurduğu halk cephesi hükümeti, İspanya İç Savaşı, daha sonra Yunan İç Savaşı, Yugoslavya'nın ulusal kurtuluş mücadelesi vb.) doğrulanmıştır. Komintern'in bertaraf edilmesi konusunda Stalin'e güvenen Roosevelt ve Churchill'ler, faşizme karşı halk cepheleriyle birleşmişler ve bu cephelerin içindeki Komintern unsurlarını etkisiz hale getirerek Avrupa'yı süngülerin dizdiği sınırlarla paylaşmışlardır.[8] Dolayısıyla, 1929 iktisadi krizinin yükselttiği muazzam sınıf mücadelesine emperyalizmin bulduğu iki çare, bir yanda faşizm, öte yanda "Halk Cepheleri" olmuştur. Bu çareler Stalin'e güvenilerek ve Komintern tarafsızlaştırılarak uygulanmıştır.

"Geçiş Programı" II. Savaş öncesi dünyasının sınıfsal dinamiklerinin kapsamlı bir analizini içerir. Bu metin, iyimserliği ve güçler dengesi açısından içerdiği yanılgılar ve bütün gerçekleşmemiş öngörüleriyle birlikte, Manifesto'nun ve III. Enternasyonal'in ilk dört kongresinin belgeleri arasına konulmalıdır.

F. Claudin, bu metinden alıntılar yaparken, "1914-1917'deki Lenin'in sesini işitir gibi oluyoruz," der. "...küçük bir farkla ki, şimdi iki 'hain' enternasyo-

4 Agy, s. 27-6.

5 Lenin'le bu polemiğin geniş bir özeti için bk. I. Deutscher, *Troçki*, c. I, Ağaoğlu Yayınevi 1969, s. 79-125.

6 D. Perinçek, *Saçak*, agy, s. 29.

7 M. Yenice, *Devrimci Marksizm'de "Geçiş Programı" anlayışı* içinde, Eleştiri Yayınevi, 1980, s. 152.

8 Bu iki örnek için bk., P. Broue/E.Temime, *İspanya İç Savaşı*, Hürriyet 1976 ve D. Eudes, *Kapetanios*, Belge 1985.

nal vardır ve sorun dördüncüsü tarafından çözülecektir."[9] II. Savaş sırasında Troçki ve Stalin çizgilerini irdelerken de şu görüşe yer verir: "Pratik gösterdi ki, II. Dünya Savaşı'nın somut tarihsel durumu içinde emperyalistler arası rekabetlerin, ulusal ve uluslararası sınıf çelişkileri üzerinde *belirli sınırlar içinde* egemen olması mümkündü. Stalin'in becerisi, Troçki açısından kaçınılmaz olan sınırsız tavizleri *vermeksizin* bu sınırların içinde iş görmekten ibaretti."[10] Stalin'in verdiği tavizlerin o günün dünyasında sınırsız olmadığı, ama bugünden geriye doğru bakıldığında da "Marksizm'in bunalımı" denilen şeye büyük katkılarda bulunmuş, sosyalizmin dünya düzeyindeki güçlerini önemli ölçüde bölmüş ve zayıflatmış olduğu muhakkaktır.

Tekrar IV. Enternasyonal'e dönersek; bu örgüt, II. Savaş'tan bugüne kadar geçen süre içinde dünyanın hiçbir yerinde devrimci mücadelelere önderlik edemediği gibi bu mücadelelerin içinde de tutunamamış, "1938 Geçiş Programı"nı savaş sonrasının, toplumsal, politik ve askeri gelişme ve yapılanmalarına uygun bir mücadele anlayışı içinde aşamamış, Troçki'nin çizdiği çerçeve içinde tutuculaşmıştır. Bu gelişmeyi önlemek için gösterilen her çaba, kitle mücadelesinin durgunlaştığı bir Avrupa'da sıkışmış durumdaki bu hareketin kendi içinde biraz daha bölünmesine ve etkisizleşmesine yol açmıştır. "IV. Enternasyonal'in tarihi kongre ve konferansların tarihidir."

D. Perinçek'in yaptığı "iktidarsızlık" eleştirisine bu bakımdan katılmamak mümkün değil. Bu akımın içinde yer alan aydınların ve özellikle değerli bir Marksist iktisatçı olan Ernest Mandel'in, kendilerini, 1917 Ekim Devrimi geleneği içinde tarif etmeleri ve emperyalist kapitalist sistemin Marksist eleştirisine ciddi katkılarda bulunmuş olmaları gerçeği, "örgüt"lerinin, Avrupa'da sosyalist devrim, yarı-sömürgelerde sürekli devrim (demokratik devrim görevlerinin sosyalist devrimde tamamlanması), devrim sonrası ülkelerde ise politik devrim bekleyen, bürokratik, tutucu ve işlevsiz bir organizmalar yığınına dönüşmüş olduğu gerçeğini zerre kadar etkilememektedir.

Perry Anderson, "Troçkici gelenek.. Batı'daki işçi sınıfının uzun tarihi yenilgi döneminin kaçınılmaz zorunluluklarına boyun eğdi", derken haklıdır. Anderson bu geleneği yorumlarken şu görüşe yer vermektedir: "Sosyalist devrimle, proletarya demokrasisiyle bağdaşmayan pek çok olaya karşın, sosyalist devrimin ve proletarya demokrasisinin geçerliğinin ve gerçekliğinin yeniden onaylanması, bu geleneği iradesi dışında tutuculuğa (muhafazakârlığa) yöneltti."[11]

Teoriyle hayatın bağdaşmadığı yerde teoriyi geliştirmek gerekir. Teori, dünyayı değiştirmenin kılavuzundan, aracından başka bir şey değildir. Lenin teoriye sarılarak hayata boyun eğseydi II. Enternasyonal'i aşamazdı.

Anderson'ın tanımladığı tutuculuğu, "taktiğin teoriye indirgenmesi" biçiminde formüle eden D. Perinçek, haklı olarak "gerçekler zemininde yapılan bir politika görülemiyor" diye eleştirmekte, "program ve siyaset diye iki ayrı düzlem yok onlar için" demektedir![12] Türkiye koşullarında, ilkeli birliğin geliştirilmesi ve pekiştirilmesi yerine, daima ayrılıkların "onulmaz bir hastalık" gibi vurgulanması ve örneğin, bir yazarın, Kemalizm konusundaki görüşlerini, bu konu Türkiye'de hiç tartışılmamış gibi "tezler" diyerek ortaya atabilmesi, bu haklı eleştirinin hedeflerini oluşturmaktadır.

Köylülüğün devrimci potansiyeli

Sosyalizm mücadelelerinin tarihinde soyut ve akademik tartışmalara yer yoktur. Dolayısıyla, teorik tezler tarihin laboratuvarından,sınıf mücadelesi içinde yüz yüze gelinen sorunları hayatın canlı pratiği içinde aşma çabasından süzülüp gelirler. Bu nedenle, çeşitli teorik tezleri ve tespitleri günümüzün sorunlarına ışık tutacak şekilde tartışmak, böylece geliştirmek istiyorsak, bunların içinde oluştukları tarih sahnelerini, olgular bakımından göz önünde bulundurmamız gerekir. Köylülüğün devrimci potansiyelinin reddedilmesi konusunda Stalin'in Troçki'ye "iftira" edip etmediği veya bu "iftira"nın Lenin'e ait olup olmadığı böyle bir anlayışla irdelenmelidir.

Troçki, köylülük konusunda Lenin'le arasındaki ayrılığı şöyle açıklar: "Lenin'le aramızdaki polemik, özünde, köylülüğün devrim sırasında bağımsız bir rol oynayıp oynamayacağı (ve bu bağımsızlığın derecesi)... üzerineydi. Bu polemikte ben Lenin'i köylülüğün *bağımsız* rolünü abartmakla suçluyordum; Lenin de beni, köylülüğün *devrimci* rolünü yeterince göz önüne almamakla. Polemiğin mantığı gereği buraya dayanıyordu. Ama bugün, yirmi yıl sonra, herhangi birinin çıkıp da... bu ayrılıkların lafzi değil, fakat gerçek boyutlarını sergilemek yerine... her polemiksel abartmaya veya tekil hataya mutlak bir anlam kazandırmaya çalışması, utanılacak bir davranış değil midir?"[13]

Demek ki, Lenin-Troçki polemiğinden yirmi yıl sonra bir şeyler oluyor ve Troçki'nin köylülüğün devrimci potansiyelini öteden beri reddettiği, parti ve devlet bürokrasisi tarafından keşfediliyor. Yirmi yıl sonra olan şey 1925-27 Çin Devrimi'dir. Troçki'nin ezilen dünyanın ve köylülüğün devrimci potansiyelini reddettiği iddiası veya "iftirası", bir temel Stalinist argüman olarak bu tarihte oluşturulmuş ve yaklaşık altmış yıl boyunca gerek "resmi" Sovyet gerekse Çin kaynakları ve yine M. Basmanov gibi bazı yazarlar tarafından tarihsel bağlamından soyutlanarak belki binlerce kez kullanılmıştır. Tartışmanın kaynağını oluşturan olaylar dizisi ve tartışmanın kendisi günümüze de ışık tutacak pek çok önemli özellikler taşımaktadır. Bugünün dünyasında dört sınıfın bloklaşmasına dayalı bir devrim mümkün müdür? Örneğin, bir "Üçüncü Dünya" ülkesinde, bugün için işçi sınıfının emperyalizme ve işbirlikçi burjuvaziye karşı ittifak kurabileceği bir milli burjuvazi olabilir mi? Bunlar ayrıca tartışılması gereken ve kuşkusuz tartışılacak sorunlardır.

Çin'de 1924'te Troçki, Çan Kay-Şek ve Kuomintang'ın, Komintern'in şeref üyesi ve kardeş parti sıfatıyla ÇKP'ye hükmetmesini eleştiriyor ve bunun kaçınılmaz olarak yenilgiye yol açacağını söylüyordu. Bu dönemde Komintern, Çin'in tıpkı 1920 Türkiyesi gibi bir milli demokratik devrim aşamasında olduğunu saptamıştı ve milli burjuvazinin partisi Kuomintang'ı "öncü parti" olarak gö-

9 Fernando Claudin, *The Communist Movement*, "From Comintern to Cominform", Penguin 1970, p. 80.

10 F. Claudin, age, p. 82.

11 P. Anderson, *Batı'da Sol Düşünce*, Birikim 1982, s. 155.

12 D. Perinçek, *Saçak*, agy, s. 32.

13 L. Troçki, *Sürekli Devrim*, KÖZ 1976, s. 99-100.

rüyordu. Tarihsel rol ve ideolojik çizgi bakımından, gerçekten de, Sun Yat-Sen-Çan Kay-Şek ile Mustafa Kemal arasında fark yoktu. Fark, Türkiye ile Çin'in, bu iki ezilen milletin, sınıfsal ve politik yapılarındaydı. 1920'lerde Türkiye'de işçi sınıfının sayısal ve örgütsel gücünden söz edilemezken, Çin'de örgütlü işçi sayısı, 1923'te 230.000, 1925'te 570.000, 1926'da 1.264.000 ve 1927'de 2.800.000 kadardı. ÇKP ise 1927 yılının Nisan ayında, % 53.8'i işçi ve % 18.7'si köylü olmak üzere 57.967 üyeye sahipti.[14] Çin'deki gelişmenin devrimci potansiyel açısından gösterdiği düzeyi anlamak için, bu sayılar, 1917 yılında Rusya' da 2.500.000 olan sanayi işçileri sayısı ve aynı yılın şubat ayında 23.000 olan parti üyeleri sayısı ile karşılaştırılmalıdır.[15] Komintern açısından Kemalist devrim hareketini desteklemek ne kadar doğru olmuş ise, güçlü ÇKP'yi tabi kılarak Kuomintang'ı öncü parti olarak desteklemek de o kadar büyük bir hata olmuştur. Bu olay, her ulusal kurtuluş mücadelesine nesnel ve öznel koşullar bir yana bırakılarak aynı şemanın uygulanamayacağını, dolayısıyla her milli burjuvazinin aynı kefeye konulamayacağını da göstermiştir. Troçki, Çin için proletaryanın öncülüğü altında işçi-köylü ittifakına dayanan bir devrim öneriyordu. Stalin ise İngiltere ile yakınlaşma ve anavatanı güvence altına alma uğruna, devrimci işçi ve köylülerin gösterdikleri şiddetli muhalefete rağmen, ÇKP'nin Kuomintang'a tabi olmasına çalışıyordu. Sıkıştırılan kazanın Kanton ayaklanması ile patlamasından sonra, Kuomintang'ın giriştiği katliam sırasında bile Troçki, "işçi ve köylü kurullarının oluşturulması"nı; "Güney Çin'de başkaldıran köylüyü bütün kuvvetleriyle" desteklemelerini; "köylülerin toprak elde etmek için giriştikleri kavganın *süreceğini* ve bunun zamanla kentlerde devrimin yeniden canlanmasına yardım edeceğini" söylüyordu."Komünistler bütün ağırlıklarını köylü hareketine koymalıydılar: ama bunu yapmaları için de artık Kuomintang'la, Kuomintang'ın sağıyla ve soluyla ilişkilerini kesmeli ve *kendi yollarında gitmeliydiler.*"[16](abç)

Stalin'in dağlarda gelişen bağımsız köylü hareketini durdurmak için yaptığı girişimler Çin Devrimi zafere ulaşana kadar devam etmiştir. Mao Zedung 10 Mart 1958'de "Çin Devrimi Stalin'in iradesine karşı gelerek zafer kazandı" demiştir. Aynı yerde, "Stalin'in yöntemlerini izleseydik Çin Devrimi başarıya ulaşamazdı" diyen Mao Zedung, "Devrimimiz başarıya ulaştığında Stalin bunun sahte bir şey olduğunu söylemişti" diye devam etmektedir. Yine aynı yerde Lu-Sun'ün "Ah-kû'nun Gerçek Hikâyesi"ndeki "yabancı sahte şeytan" köylülüğü küçümseyen Troçki değil, devrimin gerçekleşmesine izin vermeyen Stalin olsa gerekir.[17]

Şimdi, burada Troçki'nin tezleri kabul edilseydi, 1925-27 Çin Devrimi *proletaryanın fiili öncülüğünde* ikinci bir Ekim Devrimi olacaktı, demek kuşkusuz, spekülasyon olur. Bununla birlikte bir yenilginin dersleri bir zaferin derslerinden daha az değildir. 1949 Çin Devrimi ne Komintern'in ne de Troçki'nin ne de Stalin'in -belki Mao'nun bile- öngörebilecekleri bir yolda, doğru bir önderlik altında, kendi maddi koşullarından kaynaklanan mantığı teorileştirerek ve geliştirerek gerçekleştirilmiştir. Bir devrimi zor yoluyla ihraç etmek felaketi sonuçlarına katlanmak koşuluyla belki mümkün olabilir, ama bir model olarak taklit etmek asla mümkün olamaz.

Köylülüğün devrimci potansiyelinin reddedilmesi konusunda Troçki, "Çin Devrimi'nin Özet ve Perspektifleri"nde[18] "Muhalefete yöneltilen suçlamaların başlıcası değilse de başlıcalarından biri, köylülüğün 'küçümsenmesi' idi" der. "Bu konuda gerek ekonomik, gerekse politik alanda ve enternasyonal çapında büyük hileler yapılmış, büyük hatalar işlenmiştir" diye devam eder. Troçki'ye göre köylülük, tarihsel durumundan ve varlık şartlarından ötürü, ancak proletarya tarafından burjuvazinin etkilerinden kurtarılmışsa, proletaryayı sadece müttefik olarak değil bir önder olarak da kabul ederek örgütlenmişse devrime çekilebilir. Bu bağlamda Troçki tarım proletaryasına özel bir önem verir. Günümüzde kapitalizmin elli yıl öncesine nazaran daha da yaygınlaştığı, feodal üst yapı ilişkilerinin daha fazla çözüldüğü (Çin'de 1949'da tek bir traktör yoktur) düşünülürse bu görüşlerde köylülüğün devrimci potansiyelini reddeden bir şeyler bulmak daha da güçleşir.

1925-27 Çin Devrimi'nin yenilgisi Sovyetler'de yaşayan halk kitleleri arasında yankı uyandırmış ve Troçki'nin de yenilgisi için şartları hazırlamıştır. "1926 ve 1927 yıllarında Sovyetler Birliği'nde yaşayan insanlar yeni bir umuda kapıldılar. Şimdi bütün gözler Doğu'ya, gelişmekte olan Çin Devrimi'ne çevrilmişti. Sol muhalefet daha önce yediği darbelerden sıyrılmıştı ve yeni taraftarlarıyla saflarını sıklaştırıyordu. 1927'nin sonunda Çin Devrimi Çan Kay-Şek tarafından katledildi... Sovyetler Birliği'ndeki kitleler arasında soğuk bir hoşnutsuzluk rüzgârı esti. Basın ve toplantı (özgürlüğü) sınırsız bir baskı altına alındıktan sonra, bürokrasi, nihayet 1928'de sol muhalefet arasında kitlesel tutuklamalara cesaret etti."[19]

D. Perinçek, "Troçkizm"in, "ezilen milletlerin ve köylülerin dünyasına seslenme ve önderlik yeteneğinden yoksun" olduğunu ısrarla vurgulamakta, köylülüğün bir dünya gerçeği olduğunu belirterek, "Teori ve programlar verili zeminlerde üretilir" demektedir. İçinde yaşadığımız maddi ortamda, bu konuda gösterilen duyarlığa hak vermemek mümkün değil. Öte yandan, gelişmiş kapitalist ülkelerde 1968'deki gibi bir sıçramayla enternasyonal düzeyde muazzam etki yaratacak bir fırtına merkezinin oluşması düşüncesinin, köylülerin dünyasını anlama yeteneğini önemli ölçüde körelttiği de bir gerçektir. Bununla birlikte, son yirmi yıl içinde Asya ve Afrika'da 1920 ve 1949'la kıyaslanabilecek ölçüde bir köylü hareketliliğinin yaşanmadığı da bir diğer gerçektir. Küba'nın kaçınılmaz etkisi nedeniyle pro-Sovyet karakter taşıyan hareketlerin ön plana çıktıkları Latin Amerika ülkelerinde önemli gelişmeler oluyor. Buna rağmen, bu ülkelerde sol grupların ya da sol ittifakların hiçbiri sol potansiyelin tamamını kucaklayamıyor. Peru'da umut vaat eden "Troçkist" parti üçe bölünürken (PRT, PST, POMR) Nikaragua'daki parti Sandinist hareketin ön saflarında yer alamayarak FSLN'yi

14 Sayılar için, L. Troçki, *1925-1927 Chinese Revolution,* p.185; 194.
15 M. Liebman, *Rus İhtilali,* Varlık 1968, s. 360.
16 I. Deutscher, *Troçki,* c. II, s. 34-8.
17 Mao Zedung, *Yayınlanmamış Yazılar,* May, s. 54.
18 L. Troçki, age, p. 38 vd.
19 Novack-Deutscher, *The Age of Permanent Revolution: A Trotsky Anthology,* Dell 1964, p. 155-6.

biraz uzaktan, "ılımlı" olmakla eleştiriyor. Öte yandan, yine Peru'da, Abamael Guzman önderliğindeki *Sandero Luminoso* (Aydınlık Yolu) kırlardan savaşarak, "ulusal demokratik, anti emperyalist ve anti feodal"[20] bir devrim yapmaya çalışıyor vb. Afrika ve Güneydoğu Asya'daki hareketlere (Güney Afrika, Filipinler) değinmeden, konuyu dağıtma pahasına verdiğimiz bu örnekler, ezilen milletler veya "Üçüncü Dünya" veya "yarı sömürge" ülkeler, bu arada köylüler vb. gibi meselelerin, 1900'lü yılların ilk yarısı hatta 1960'lara kıyasla bütünlüklü ve belli bir strateji içinde evrensel düzeyde formüle edilmelerinin ne kadar güç olduğunu göstermek içindir. Bu durum ister istemez yerel özellikleri ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'deki sosyalistler de "teori ve program"larını "verili zeminler"de üreteceklerdir. Böyle bir zeminde, toprak meselesinin, köylülüğün ve köylülük içindeki tabakalaşmaların önemli bir ağırlık taşıyacağını kimse inkâr edemez.

II. Savaşta Emperyalistler arası çelişmeler

Troçki'nin II. Savaş öncesinde emperyalistler arası çelişmeleri doğru değerlendiremediği görüşüne, yukarda "Geçiş Programı" vesilesiyle değindiğimiz gibi katılıyoruz. Savaşın Avrupa'da devrime yol açacağına veya Alman devriminin savaşı önleyeceğine (1933'e kadar) ve gerekirse Kızıl Ordu'nun bu yönde inisiyatif kulanacağına inanıyordu. Faşizm Almanya'ya egemen olduktan sonra, diğer emperyalist ülkeler, Nazileri, Sovyetler Birliği'ne karşı bir koç başı gibi kullanacaklarını düşündü ve böylece Versailles Anlaşması'nın emperyalistler arası çelişmeleri ne ölçüde şiddetlendirmiş olduğunu ve bunun da Alman savaş makinasını öncelikle, Lorrain, Silezya ve Saar'a doğru yönlendireceğini göremedi. Stalin'in Hitler'le saldırmazlık paktı imzalayabileceğine ve anlaşmanın "gizli ek protokolu"[21] gereğince Kızıl Ordu'nun, Alman devriminin yardımına koşacağı yerde, Finlandiya, Letonya ve Estonya'yı sadece işgal edebileceğine de ihtimal vermiyordu. Öyle sanıyoruz ki, kafası Stalin gibi büyük bir devlet adamı ve "reel politiker" gibi değil de, Bolşevik geleneğe bağlı bir devrimci militan gibi çalıştığı için, Zimmerwald Solu ve Basel Manifestosu'nun genel mantığına uygun olarak düşünüyor; bu mantığa Kızıl Ordu'nun muhtemel fonksiyonlarını ekliyordu. Ayrıca, İspanya İç Savaşı'nın (1936-39) Avrupa'daki güçler dengesi açısından yenilgiye mahkûm olduğunu, büyük devlet politikası izleyen Sovyetler Birliği'nin bu "küçük" devrime kayıtsız kaldığını ve sadece göstermelik bir destek sunduğunu da anlayamamış olabilir.

Tek ülkede sosyalizm

Öncelikle şu noktada anlaşmak gerekiyor: Tek bir ulusun sınırları içinde sosyalizmin bir üretim ilişkisi olarak nihai biçimde kurulamayacağı görüşü gerek Marks, gerekse Lenin'de temel bir tez niteliğindedir. Kısaca hatırlatmakta fayda var: 1904 yılında Menşevikler'e göre Çarlık Rusyası'nda devrim bir burjuva devrimi olacak ve iktidarı burjuvaziye devrederek burjuva parlamentarizminin koşullarını yaratacak; Lenin'e göre ise *(İki taktik*'te formüle edildiği şekliyle) devrim burjuva karakteri taşıyacak, fakat proletarya ve köylülüğün ittifakı yoluyla monarşi tasfiye edilerek bir demokratik cumhuriyetin kurulmasına varacaktı. Troçki ise, 1905 Devrimi'nin deneylerinden hareketle 1906'da yazdığı "Sonuçlar ve Olasılıklar" başlıklı yazısında, devrimin burjuva aşamada tutunamayacağını ya sosyalist bir devrime dönüşeceğini ya da Rus gericiliği tarafından ezileceğini öne sürmüştü. Lenin de, bilindiği gibi, 1917 Ekim'ine ön gelen sürede gerek "Nisan Tezleri"nde, gerekse bir program niteliğindeki "Yaklaşan Felaket" broşüründe, devrimin burjuva değil, sosyalist karakterde olacağını, yoksul köylülükle ittifak halinde bir proletarya diktatörlüğü niteliği kazanacağını belirterek *İki Taktik*'te öne sürdüğü formülasyonu *("aşamaları atlayarak")* aşmıştır. Aşabilmiştir, çünkü örgütüyle birlikte, hesapların ve tahminlerin çok ötesinde yükselen bir devrim dalgasının tepesinde yer alabilmiştir. 1917 Ekim'inde bütün Rus devrimcileri Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkelerinde patlak verecek bir devrimin yardımı olmaksızın Rus Devrimi'nin yaşamayacağı konusunda birleşmiş durumdadırlar. Fakat beklenen devrim gerçekleşmemiş ve Troçki'nin 1923'e kadar, III. Enternasyonal'in aygıtları aracılığıyla yapmaya çalıştığı zorlamalar da fayda vermemiş ve Bolşevikler dünyanın en geri ülkelerinden birinde sosyalist bir devrimi sürdürme zorunluluğuyla yüz yüze gelmişlerdir.

Troçki'nin, madem ki devrim uluslararası alana yayılamıyor, o halde tek ülkede sosyalizmi kurmaktan vazgeçelim çünkü bu abesle iştigal etmektir, şeklinde bir görüşü olmamıştır. Troçki'ye göre sosyalist devrim ulusal arenada başlar, uluslararası arenada gelişir ve dünya düzeyinde tamamlanır.

D. Perinçek, "Geniş yığınlara tek ülkede sosyalizmin kuruluşunun imkânsız olduğunu açıklayan teori, devrimci pratiklere kılavuzluk etme şansını daha başından kaybetmektedir",[22] diyor. Tamamen katılıyoruz. Ama bunun karşılığı sosyalizmin tek ülkede nihai olarak kurulamayacağını kendine bile itiraf etmemek olmamalıdır. Doğal olarak, "Yığınlar herhangi bir teori ve örgütün çağrılarından bağımsız olarak harekete geçerler." Bu durumda, devrimcinin görevi, elbette harekete geçen kitleye sosyalizmin nihai hedefi *yönünde* önderlik etmektir; muhayyel ve mutasavver bir Avrupa devrimini *beklemek* değil. Nitekim, Troçki dahil bütün Rus devrimcileri de böyle yapmışlardır. Kautsky ve Martovlar ise olayı teori ile bağdaştıramamışlar ve dehşetle izlemişlerdir. Rusya'da devrim zigzaglı bir yol izlemiş, Lenin'in ilk sekiz aya denk düşen komün tipi devlet programı "kenefleri bile altından yaptırırız!") hayatın gerçekleri tarafından reddedilmiş, zorunlu olarak savaş komünizmine, ardından NEP dönemine ("Sosyalizm-eşittir-elektrifikasyon") geçilmiştir. Bu dalgalar arasında Troçki'nin, hatalı hatasız, tutarlı tutarsız bir sürü tavrını göstermek mümkündür. Çünkü kendisi "hayatın içinde"dir; onun tarafından "lekelenmiş"tir ve "saf görüşler" ileri sürebilecek durumda değildir. Savaş komünizmi sırasında bir çeşit *corvée* önermekte, NEP'e saldırmakta, sonra NEP'i kabul etmekte, Kronstad ayak-

20 *Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası*, derleme, Alan 1985, s. 233.

21 Bk. W. L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, Ağaoğlu 1968, c. II, s. 967-968.

22 D. Perinçek, *Saçak*, agy, s. 31.

lanmasını silah zoruyla bastırmakta, "Çalışmaktan kaçanlara karşı... kararlı ve sert bir mücadele, emek kaçaklarına karşı ceza müfrezelerinin kurulması... onların toplama kamplarına kapatılması ile sürdürülmelidir" vb. demektedir; doktrine bağlı partililer de ona "Napolyon!" diye bağırıp küfretmektedirler vb.[23] Kısaca Troçki bu dönemde "tek ülkede sosyalizm"i kurtarmak için çok büyük mücadele vermiştir. Lenin partinin proleter politikasının üyelerin niteliği ile değil küçük bir öncünün ("eski muhafızlar" demektedir) inisiyatifi ve itibarıyla belirlendiğini söyleyerek bu gerçeği teslim etmiştir.[24]

Stalin'in sosyalizmin nihai zaferinin ataerkil ilişkilerin yaygın olduğu tek bir ülkede iradeyle sağlanabileceği görüşü ise, sosyalizm kavramını bilim dışı anlamsız hale getiren bir demagojiye dönüşmüş, muhalefete değil, fakat Marksist düşünce geleneğine ağır bir darbe vurmuştur. Bu noktayı "resmi sosyalizm"in başlangıç noktası olarak görmek gerekir kanısındayız. 15. Kongre için 1926'da yazdığı raporda, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin ekonomik temelinin kurulmakta olduğunu ve "tamamiyle kurulabileceğini"[25] söylemiş, kapitalizmin bileşik ve eşitsiz gelişme yasasını değiştirerek dünya ekonomisini tek tek ulusal ekonomilerden oluşmuş bir aritmetik toplam olarak göstermeye çalışmış, sonra daha ince detaylara girmek zorunda kalmıştır. Örneğin, Engels'in, "Üretim araçlarının toplum tarafından temellük edilmesiyle meta üretimi tasfiye edilmiş olmakta ve böylece ürünün, üretici üzerindeki egemenliğine son verilmektedir" sözlerinden hareketle "Bizim meta üretimimiz gelişigüzel bir meta üretimi değildir, kendine özgü bir meta üretimidir" vb. demekte; "Hiçbir şekilde kapitalist üretime dönüşemeyeceği apaçık olan ve kendine özgü 'para ekonomisi' ile birlikte sosyalist üretimin gelişmesine ve kuvvetlenmesine yardım etmekle yükümlü olan bir meta üretimidir" diyerek açıklamalarına devam etmektedir[26]. Bu konuşma, sosyalizmin, 1936 Anayasası ile cumhuriyet veya meşrutiyet gibi fiilen ve hukuken(!) ilan edilmesinden çok sonra, 1952 Şubat'ında yapılmakta; dinleyiciler arasında da -belki- Kruşçev, Brejnev genç bir Gorbaçov sessizce oturmaktaydılar. Yeri gelmişken belirtelim, Sovyetler Birliği'ne "geri dönüş"ün Kruşçev'le değil Stalin'le; Stalin'in tek ülkede sosyalizmi ilan etmesiyle birlikte başladığını düşünüyoruz.

Bütün bunlara rağmen, *en genelde* Sovyet deneyinin kişilere bağlı olarak değerlendirilmesinin tarihsel materyalizm anlayışına ters düşeceği kanısındayız. Bir ülkede devrimin, sosyalizmin nihai hedefi yönünde ilerlerken kaderini belirleyecek olan şey, son çözümlemede, o ülkenin ekonomik ve toplumsal formasyonunun düzeyi ve o günkü dünya bağlamının (güçler ilişkisi) genel durumudur. Bu bakımdan, devlet iktidarının aynı yöntemlerle ele geçirmiş bir Troçki çok daha kötü bir Stalin olabilirdi. Böyle olmasaydı nasıl olurdu? gibi bir sorunun anlamı ve değeri yoktur. Ancak bugünden geriye doğru baktığımız zaman, argümanları değil tarihsel olguları tartışmamızın gerekli olduğu açıktır. Tarihsel olgular düzeyinde, Stalin'in zor kullanarak hiçbir sorunu çözemediğini ve bir bütün olarak sosyalizm düşüncesine ve mücadelesine zarar verdiğini görüyoruz.

Hızlandırılmış sanayileşme

Yayın Notu'nda, haklı olarak, "Köylünün artı ürününe aşırı ölçüde el koyan bir hızlandırılmış sanayileşme programı kaçınılmaz olarak işçi-köylü ittifaklarını parçalar"[27] denilmekte ve "Troçkizm"in bu konudaki "ultra-sol eğilimi" vurgulanmaktadır. Ayrıca, "Troçki'nin ağır sanayi uğruna bütün dengeleri ortadan kaldıran programı, yöneticilere, uzmanlara ve usta işçilere belli imtiyazlar tanınmasını gerektiriyordu"[28] görüşüne yer verilmektedir. Tarihsel olguları ön planda tutarsak, bütün dengeleri ortadan kaldıran uygulama Troçki'ye değil Stalin'e aittir. İmtiyazlar meselesine daha sonra kısaca değineceğiz.

Tartışma, bilindiği gibi, tarım ürünleri fiyatları ile sanayi ürünleri fiyatları arasındaki açılma (makas buhranı) üzerine başlar. Troçki, Preobrajenski'nin "Yeni İktisat" biçiminde formüle ettiği görüşleri (İlk Birikim) savunmaktadır. Buna göre, 10-12 yıl sürecek bir plan önerilmekte ve esas olarak işçi-köylü ittifakının korunması gözetilmektedir. Troçki, Kulakların elinde muazzam bir ürün fazlasının birikmekte olduğunu, bunun kentlerde şiddetli bir besin maddesi kıtlığına ve Kulakların dünya kapitalist pazarının güçleriyle birleşmesine yol açacağını, bunun da devrimi tehlikeye sokacağını ileri sürmekte; bu gelişmeyi önlemek için "sosyalist tekelcilik"i, küçük üretimi vergilendirecek bir fiyat politikasıyla birlikte bütün sanayinin tek bir devlet tröstü altında toplanmasını önermektedir. Preobrajenski, "Sosyalist birikim kanununun demir ökçesi"nden söz etmekte; Troçki ise özellikle Gosplan üzerinde durarak devlet ekonomisinin bütün faktörlerinin kontrol altına alınmasını istemektedir. (Bilindiği gibi, Bukharin bu plana karşı çıkmış, birikimin tekelleştirme ile değil, "köy pazarını tatmin ederek" sağlanmasını önermiştir.) Muhalefetin önerdiği politika 13. Parti Kongresi'nde reddedilmiş, sanayileşme konusunda Stalin, "İneksiz köylünün gramofona ihtiyacı yok" demiştir.

1927-1928 kışı boyunca Kulaklar ellerindeki ürünün kentlere sevkini durdurarak boykota girişmişler, bunun üzerine Stalin, muhalefetin 10-12 yılda gerçekleştirilmesini önerdiği plan *aynen* fakat 5 yılda gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Bu durum tam bir iç savaş sahnesi yaratmış (bk. Deutscher, age), ekonominin bütün dengelerini bozmuş, binlerce baş hayvanın katledilmesine, 4-5 milyon altın ruble zarara yol açmış, yüz binlerce orta köylü Sibirya'ya sürülmüş, milyonlarca hektar toprak silah zoruyla müsadere edilmiştir. Devlet muazzam kolhoz işletmelerine araç-gereç ve tarım makinaları sağlamak için sanayileşmeye muazzam (Troçki'den de fazla) bir ağırlık vermek zorunda kalmış, bozulan işçi-köylü "ittifakı"nı cebren kurmuştur. Burada, muhalefetin programı uygulansaydı ne iyi olurdu, demek anlamsız bir spekülasyon olur. Stalin muhalefetin programını çaresizlik karşısında çok daha ileri giderek, dengeleri bozarak ve amansız bir şiddet kullanarak, ama özünde aynen uygulamak zorunda kalmıştır. Bu kaçınılmaz bir süreçti. Fakat Stalinist eğilimli iktisatçı Ma-

23 C. Bettelheim, *Class Struggle in USSR* , v. I. p., 385.
24 Bk., M. Lewin, *Lenin'in Son Mücadelesi*, Yücel 1976, s. 29.
25 J. Stalin, *Sağ ve Sol Sapmalar Üzerine*, Sol1969, s.234.
26 J. Stalin, *Sosyalist Ekonominin Meseleleri*, Sol 1967, s.21.

27 D. Perinçek, *Saçak*, agy, s. 31.
28 Agy, s. 32.

urice Dobb şu soruyu sorarken bizce çok haklıdır: "Madem ki 1925'te bu politika yanlıştı, üç yıl sonra neden doğru oluyordu? Madem ki 1928'de doğru idi bu politika, 1925'te yanlış bir hükme varılmamış mıydı?"[29]

İmtiyazlar, maddi müşevvikler vb. bu hızlı sanayileşmenin payandası olarak gündeme getirilmişlerdir. Bu meselenin, Troçki ile uzaktan yakından ilişkisi yoktur. Stakhanov hareketi sanayileşme atılımının ardından gelmiştir. "Tolkaç" denilen işletme menacerinin (sömürücü sınıfın belkemiğini oluşturduğu söylenmektedir) ortaya çıkmasına, Liberman reformlarına kadar uzanan süreç bu noktadan başlamıştır. Stalin'in, "Görev, bu inisiyatif dolu yoldaşlara engel olmamak... onlar için parayı düşünmeden uygun bir refah sağlamaktır", dediği tarih 1931'dir.[30] Troçki ise, dünyadan tasfiye edilinceye kadar bu yöntemleri eleştirmeye devam etmiştir.[31] Yalnız, şunu da belirtmek gerekiyor ki, Troçki, maddi müşevviklerin esasına değil, daha çok uygulanma biçimlerine eleştiriler yöneltmiştir.

Sol muhalefetin 1920'lerin ortalarında savunduğu biçimiyle "Hızlandırılmış Sanayileşme"yi "evrensel bir yol olarak teorileştirmek" mümkün değil. Çünkü, kapitalizmden sosyalizme geçişin iktisadi kuralları ve olanakları, günümüze kadar geçen süre içinde, kapitalizmin yaygınlaşmasına ve teknolojinin gelişmesine paralel bir değişim göstermiş ve çok farklı deneyler tarafından zenginleştirilmiştir. En azından, günümüzde dünya pazarından tamamen kopmuş (Sovyet devleti bile kısa bir süre dışında bu durumda olmadı) sosyalist bir ülkenin otarşi halinde sanayileşmeye yönelmesi veya uluslararası pazar ilişkilerine direnebilmesi düşünülemez. Yine de, sanayileşme için bir ilk birikimin gerekliliği inkâr edilmemeli. Sosyalist ilk birikimin karşıtı, küçük ve orta ölçekli işletmelere ağırlık verilmesi, Bukharin'in "makas" buhranı sırasında savunduğuna benzer bir çizgi ile komün tipi tarımsal örgütlenmelerin temel alınması, örnekler düzeyinde ise "merkezi plan" yerine "birleşik plan"ın alternatif olarak benimsenmesi olabilir. Böyle bir alternatif uygulamanın sosyalist iktisadi gelişmeye engel olarak uluslararası sermaye birikimi karşısında büyük bir dengesizlik yaratabileceği ve bir sonraki aşamada, politik direncin zayıflamasına paralel olarak, uluslararası kapitalist pazara açılma zorunluluğunu getirebileceğini söyleyebilecek verilere sahip olduğumuz düşünülebilir.

Sovyet devletinin sınıf karakteri

D. Perinçek, Troçki'nin elli yıl önce yazdığı "yozlaşmış işçi devleti" tahlilinin zamana rağmen dondurulduğunu belirtmekte, "Troçkist dergiler ve yazarlarda 'gelenek'ten yararlanmadıkları sürece, somut tahlile ve yaratıcı tavra rastlanmıyor" demektedir[32] Gerçekten de, Sovyet Devleti'nin sınıf karakteri üzerine çeşitli eleştirilere dayanıklı bir teorik tezin hiçbir gelenek tarafından geliştirilememiş olması gerçeğine rağmen, elli yıl boyunca gerek ekonominin örgütlenmesinde, gerekse dış politikada önemli evreler geçirmiş bir devleti hiçbir kategorik anlam taşımayan "yozlaşmış" gibi bir kavramla ifade etmek ve "yine de bir işçi devleti" olduğunu belirtmek, bugünkü Sovyetler Birliği gerçeğinin açıklanması bakımından, yetersiz kalmakta ve bir dogmatizm örneği oluşturmaktadır. Üretim araçları üzerinde bireysel mülkiyetin olmaması, bir devlete "işçi devleti" karakterini vermez. Bir işçi devletinde, en azından, üretenlerin, fabrika yönetiminden, devlet yönetimine, iktisadi sistemin işleyişinden dış politikaya kadar söz söyleme ve kararlara katılma hakkına sahip olmaları gerekir. Oysa, bu hak işçilerin değil, Politbüro'nun elindedir. Politbüro ülkeyi yönetirken işçi sınıfına değil *nomenklatura*'ya dayanmaktadır. *Nomenklatura* ise planlama uzmanları, subaylar, teknisyenler ve devlet bürokratlarından oluşmaktadır. Bu kesimin maddi bakımdan ayrıcalıklı konumu ancak ciddi bir emek sömürüsüyle açıklanabilir. Dolayısıyla, "dejenerasyona uğramış bürokratik işçi devleti"nden değil, sömürücü bir kasta dayanan devletin işçiler ve bütün çalışanlar üzerindeki diktatörlüğünden söz edilebilir.

Ayrıca, Troçki'nin Sovyetler Birliği üzerine yaptığı tahlillerde bu "işçi devleti"nin "bazı kazanımları"nın ebediyen kazanılmış olduğunu düşündüren bir belirti de yoktur. Aksine, şu sözlerle Sovyetler Birliği'nde bir sömürücü sınıfın ortaya çıkabileceğini işaret etmiştir: "Tarihsel alternatif, son çözümlemede şudur: Stalinist rejim ya burjuva toplumunun sosyalist bir topluma dönüşme sürecinde iğrenç bir sapmadır ya da Stalin rejimi yeni bir sömürücü toplumun ilk aşamasıdır. İkinci teşhis doğrulanırsa, bu durumda kuşkusuz bürokrasi yeni bir sömürücü sınıf olacaktır."[33]

İkinci teşhisin doğrulanmış olduğu görülüyor. Bir farkla ki (parti) bürokrasi(si) yeni bir sömürücü sınıf haline gelmemiş, kurduğu iktisadi mekanizma sayesinde oluşan yeni bir sömürücü sınıfa dayanmak durumunda kalmıştır.

Sovyetler Birliği'nin bugün dünya halklarını emperyalist ve kapitalist sistemin sömürüsünden kurtarmak gibi bir ideali yoktur. Onun ideali Amerikan emperyalizmiyle birlikte ve aynı mantıktan hareketle, Tahran-Yalta-Potsdam'dan Reykjavik'e kadar dosdoğru uzanan ve süregiden bir çizgi boyunca, dünyayı etkinlik alanları ve nüfus bölgeleri anlayışına göre tekrar ve tekrar paylaşmaktan ibarettir. Bu da Sovyetler Birliği'nin sosyal emperyalist olan karakterini ön plana çıkarmaktadır. Nükleer silahlanmanın bugün vardığı düzeyde iki süper devlet arasındaki çelişki dinamik bir denge durumunun sınırları içinde yer almaktadır.

"Değerli bir muhalif"

D. Perinçek, "Troçki'nin Sovyetler Birliği deneyi üzerine bir muhalif gözüyle öne sürdüğü eleştiri ve tahliller, kuşkusuz yararlıdır ve teorik miras içinde değerlendirilmelidir", diyor.[34] Ayrıca, "Değerli bir muhalif olarak kabul edilmeliydi" görüşüne yer veriyor. Bu görüş bizce pek gerçekçi değil. Stalinizm'in varolabilmesi için Troçki'nin yok edilmesi gerekiyordu. 1940'a kadar devrevi olarak kurulan ve hepsi de "Troçkistler"i yargılayan engizisyon

29 M. Dobb, *Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, İstanbul 1968, s. 208.
30 J. Stalin, age, s. 133.
31 Bk., *İhanete Uğrayan Devrim*, KÖZ, s. 70-72-73 vd.
32 D. Perinçek, *Saçak*, agy, s. 33.
33 L. Trotsky, *In Defence of Marxism*, p. 123.
34 D. Perinçek, *Saçak*, agy, s. 32.

mahkemeleri Troçki'nin tozunu bile tarihten silkmeyi amaçlamıştır.

Leon Davidoviç Troçki, Andrey Sakharov, Rudolf Bahro, Milovan Djilas vb. gibi değerli bir muhalif aydın değil, 20. yüzyıla damgasını vurmuş büyük bir militan ve teorisyendir. Katkısı, insanlığın düşünce tarihi içinde değerlendirilmelidir. En azından, sık sık görüşlerine başvurduğumuz Rosa Luxenburg ya da Antonio Gramsci'nin yanına konulmalıdır. Bu bir iman sorunu değil, tarihten dersler çıkarabilme, teorik birikimden ve farklı teorik görüşlerden yararlanabilme sorunudur. Nitekim, D. Perinçek de, görüşlerinin hiçbirine katılmadığı Troçki'yi, işçi sınıfının ve teorik mirasın içinde bir devrimci olarak tanımlamaktadır. Bunu, yeni düşüncelere açık olmanın somut bir örneği olarak görüyoruz.

Teorik miras

Sosyalistler için düzeyli tarih-teori tartışması yapmak, bu tartışma günümüzün sorunlarına ışık tuttuğu ölçüde kaçınılmaz bir zorunluluktur; fakat örgütte, mücadelede ve eylemde birlik için belirleyici bir kıstas değildir/olmamalıdır. Teorik miras meselesini mümkün olan en geniş kapsamda değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz. Böyle bir kapsam içinde "ustalar" edebiyatına yer yoktur. Sosyalistlerin bugün yüz yüze bulundukları sorunları çözmüş-çözebilecek tarihi "ustalar" da yoktur. Ancak burada ölçüyü kaçırmamak lazım. Örneğin, Lenin'in hiçbir katkıda bulunmadığını veya Marks'ın da kehanetlerinde yanıldığını öne sürmek, tıpkı Enver Hoca'yı (veya Troçki'yi, Stalin'i, Mao'yu) çağımızın en büyük ve yanılmaz devrimcisi ilan etmek kadar tutarsızdır. Çünkü ikisi de aynı kapıya çıkar ve üzerinde varolunabilecek yegane ve geniş zemini, yerine hiçbir şey düşünmeden daraltmaya ve parçalamaya benzer.

Sorumluluk, daraltmayı değil genişletmeyi, en dar çerçevede değil en geniş çerçevede birleştirmeyi, verili koşullarda birleşme noktalarını ön plana çıkarmayı gerektirir. "Farklı eğilimlerin varlığını içe sindirmek ve iyi karşılamak, bir gönül ferahlığı ortamı içinde özgürce ideolojik mücadele geleneği yaratmak ve yaşatmak önemlidir. Bunu bir teorik ve pratik kazanım olarak geliştirmeye önem verilmelidir."[35] Bir parti elbette ki politika ürütebilmeli, taktikler uygulayabilmeli, disiplini olmalı, öncü bir güç olmanın bilincine uygun hareket etmeli, hatta kendine özgü sembollere, davranış tarzlarına, ortak bir ruha sahip olmalı, en önemlisi toplumun önüne bulanık, darmadağınık ve çelişkin ideoloji önermeleriyle değil, parçaları ne kadar farklı ve renkli olursa olsun, iç tutarlılığı olan, sağlam ve bütünüklü bir yapıyla çıkmalıdır. Parti, kitlelerin güncel taleplerini, siyasi bir hedefe yönlendirecek şekilde programatik bir tarzda savunulabilmelidir. Burada partinin moral yapısı önemlidir. Bu yapıya değiştirilmesi imkânsız kurallardan oluşan bir dogmatizm, tarihin tek taraflı yorumuna dayalı bir kateşizm damgasını vurmamalıdır. Böyle bir damga, dışardan ne kadar sarsılmaz görünürse görünsün partinin moral yapısını içten içe çürütür.

35 Agy, s. 34.

Klasik Burjuva Düşüncesinde "Sivil Toplum" Yazısı Üzerine

Ali Cem

Saçak dergisinin temmuz sayısında yayınlanan "Klasik Burjuva Düşüncesinde Sivil Toplum" başlıklı yazıyla ilgili birkaç noktaya değinmek istiyorum.

1— 29. sayfada doğal hukukun modern içeriğine 17. yüzyılda kavuştuğunu belirttikten sonra Roma hukuku ile ilgili kısa bir değerlendirmede bulunuyorsunuz. Burada öncelikle doğal hukuk teriminin bir hukuk felsefesinde kullanılan -genel, diğeri genel kamu hukukunda kullanılandaha özel iki anlam arasında bir ayırım yapmak gerekli iken bunu yapmadığınız görülüyor. Bu sebeple "ius naturale" terimine henüz o tarihte rastlanılmayan politik bir içerik yüklüyorsunuz. Bilindiği gibi Hukuk Felsefesinde "doğal hukuk", "ilk çağdan beri savunulagelen pek çok farklı görüşün ortak adı olmuştur. Bu görüşlerin ortak noktası hepsinin de pozitif hukukun (ve değişik pozitif hukuk düzenlerinin) üstünde, bunların aslî örneği olan bir ideal hukukun bulunduğu fikridir. Terimin yazınızda bu anlamda kullanılmadığı açıktır. Aksi halde doğal hukukun modern içeriğine 17. yüzyılda kavuştuğu ya da Maclianelli'nin "kuşkusuz" modern hukuk doktrininin kurucusu olduğu yolundaki ifadeleriniz anlamsız olurdu. (Doğal hukukun 20. yüzyıldaki gelişimini hatırlamak yeter- Aral, Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine, İstanbul, 1979 s.49 dipnotu 64'de anılan yapıtlar; Topçuoğlu, 20. yüzyılda Ta-

bii Hukuk Rönesansı, Ankara, 1954.) Diğer anlamı ile ise "doğal hukuk", siyasal düşünce tarihinde devletin kökenini açıklayan bazı kurumlar (özellikle sözleşmeciler) tarafından savunulan görüşler için kullanılan bir terimdir. Bu anlamda Roma hukuku ve Bele Corpus Luris Civilis' te aranması şaşırtıcıdır.

Ius naturale terimi, Lustinianus Lustitutiones'inde ilk "titulus"ta kullanılmış, ius civile-ius gentium-ius naturale ayrımına değinildikten sonra-hafızam yanıltmıyorsa evlilik kurumu örnek verilmiştir. (Yapıt yanımda bulunmadığı için atıf yapamıyorum. İunstitutiones, Prof. Ziya Umur'un çevirisi ile Türkiye'de yayınlanmıştır. İstanbul-1968.) Kodifikasyonun ilerleyen bölümlerinde de yer yer aynı terim kullanılmıştır. Fakat her yerde aynı şekilde kullanılmış değildir. Örneğin *mer'i hukuk içinde,* ius civile ve ius gentium kaideleri dışında kalan hukuk (D. 1,1,1,3) olarak tanımlanmış; (D. 1,1,11)'de "Daima iyi ve doğru olana, hukuk denir: İus naturale gibi" ifadesi yer almış; (11,2,11)'de "tabii hukuk kaideleri(nin) ilahi kudret tarafından vaz'edilmiş ol(duğu)" söylenmiştir.

Prof. Umur, ius naturalenin ius civile-ius gentium ayrımına herhalde postklasik devirde eklendiğini yazmaktadır.

Gaius, "ratio naturalis" terimi yerine bazen "ius naturale" terimini kullanmaktadır ki aynı "ratio naturalis" (Gaius'tan alınarak) Cerpus luris Civilis'te ius gentium'un da kaynağı olarak açıklanmaktadır! (1,1,2 ve D. 1,1,9) (Gaius -1, 1)

(Bütün bunlar ve ayrıntı için bkz. Umur, Roma Hukuku İstanbul, 1982, s. 211 ve devamı, s.331 ve devamı.)

Görüldüğü gibi "ius naturale" Roma hukukunda anlamı belirginleşmiş, klasik bir kavram değildir. Romalılar hukuk felsefesine ilişkin bir doktrin oluşturmamışlardır. "Tabii hukuk, hayatın gelişimine ayak uyduran Roma'da ve İngiltere'de kök salamamıştır." (Türk Hukuk Tarihi- Ders Kitabı Ankara, 1982, Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu.) Doğal hukukun yazınızda kullanılan siyasal içeriği ise Romalılardan uzaktır. Geleneksel doğal hukuk doktrinin, hele bu içerik ile, Romalı hukukçuların yapıtlarında ve Corpus Luris Civilis'te açıklandığı söylenemez.

2— 4. dipnotunda yer alan "özel mülk sahibi bireyleri temel alan... hukuk" sözü de Roma hukuku hakkındaki yaygın bir yanlış kanıyı anımsatmaktadır. Öncelikle bu sav teknik hukuk açısından ileri sürülemez. Zira tam hak ve fiil ehliyetine sahip olmak için mülk sahibi olmak gerekli değildir. Roma mülkiyetinin hukuki niteliği ve iktisadi fonksiyonunda 18. yüzyılın özel mülkiyet anlayışından farklıdır. Liberal mülkiyete dayanak yapılan mutlak Roma mülkiyeti efsanesinin yanlışlığı Bülent Tabiroğlu'nun "Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırları" adlı yapıtında (İstanbul-1981) açıkça ortaya konmuştur. Roma hukukunda Quirites mülkiyetinin yanında toplumsal ve iktisadi koşulların yol açtığı başka mülkiyet biçimleri de yaygındır ve Quirites mülkiyetinin uygulandığı alan dardır. Kaldı ki Quirites mülkiyeti -liberal mülkiyetin aksine- çağdaş hukuktaki sınırlamalarla çelişmektedir. Konunun ayrıntılı bir özeti yazının sınırını aşacağından bu ilginç yapıta yollama yapmakla yetiniyorum. (Ayrıca bkz. Umur, Roma Hukuku - Eşya Hukuku, İstanbul, 1983, s. 20 ve devamı).

3— Aynı dipnotunda yer alan Carpus Kuris Ciulis'in özel mülkiyetçi toplumu istikrara kavuşturduğu ibaresi de doğru değildir. Kustimaus kodifikasyonu, Umur'un deyişi ile çöken Roma İmparatorluğu'nun son ve parlak ışığıdır. Önünde istikrara kavuşturacağı bir özel mülkiyetçi toplum değil, onun yıkıntıları arasında doğmaya başlayan geleceğin feodal toplumu vardır. Postklasik dönemde feodalitenin öncüleri olan Celamuslar ortaya çıkmaya başlamıştı bile. Tedvinini izleyen altı yüzyıl boyunca Cerpus Luris Ciulis layıkıyla uygulanmadı. "Justinianus zamanında bile, hakiki bir kanun gibi tatbik edilebilmiş olduğu çok şüphelidir. (s. 287, Umur a.g.e.) (Roma hukukunun yeniden parlak bir döneme girişi 12. yüzyılda olmuş ve 19. yüzyıl ortalarına kadar süren gelişmeler sonucu bugünkü hukukumuzun temellerini oluşturmuştur. a.g.e.s. 289 ve devamı)

Corpus Luris Ciulis'in tedvini (özel mülkiyetçi) ekonomik altyapının bir zorlaması ile gerçekleşmiş değildir. Aksine, kadifikasyon, bu yapının yıkıldığı bir dönemde, artık üretkenliğini yitirmiş olan klasik hukukun bir yandan Hıristiyanlık diğer yandan Helen etkisi ile yeniden şekillendirilerek toplanmasından ibarettir. Ve bir ekonomik altyapıdan da söz etmek gerekirse, bu feodalitenin habercisi olan günün ekonomik altyapısıdır. (Yalnız bir yanlış anlamaya meydan vermemek için Bizans hukukunun Roma hukukundan ayrı olduğu ve farklı bir tetkik sahasında bulunduğunu da belirtmek gerekir. Umur a.g.e.s. 287)

(Çarpus Luris Cimilis'in ortaya çıktığı dönemin toplumsal yapısı ve kodifikasyon üzerindeki etkileri için bkz. "Postklasik (Roma-Elen) devri kanunlaştırma hareketleri ve Carpus Luris Cimilis" Prof. Ziya Umur, yapıt yanımda bulunmadığı için basım tarihini veremiyorum.)

KUŞ TÜCCİ

Antene konan kuşun
şiirler yazılı
beyaz tüylerinde
belli ki konaklamış
demir parmaklıklı
bir pencere önünde

ŞEHİT

İstanbul'da bir şehir
hatları yapraklara
verildi adım
iki kıyı arasında
usanmadan dolaşır
her istelede
seni ararım

Sonay Akın

SONAY AKIN
(1952)

Naim Tirali'ye 3 Soru

— Türk öyküsünün bugünkü durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizin kuşak, 1950 kuşağı ve daha sonrakiler. Temalarda ne gibi değişmeler oldu? Anılan kuşaklar öyküyü nasıl gördüler? Kaynakları neler oldu?

— Türk öyküsü, yüz yılı doldurmayan geçmişine karşın, çağdaş Batı öykücülüğüyle, atbaşı gidiyor denecek ölçüde başarılı bir görünümdedir. Ama kamuoyu oluşturan organları, gazete ve dergileri yönetenler, bu olgunun farkına varmadıkları için, öykü, radyo ve televizyonda da, günlük ve haftalık basınımızda da hakettiği yeri alamamakta, günden güne büyük okur kitlesinin ilgi alanı dışına itilmektedir.

Başlangıcı Samipaşazade Sezai'ye dayanan öykücülüğümüzün, ilk gerçek temsilcileri, bir sonraki kuşaktan Ömer Seyfettin ve Memduh Şevket Esendal'dır. Onlardan sonraki kuşağın en önde gelen adları da Sabahattin Ali ile Sait Faik'tir. Bizim kuşağa gelince, yazın yaşamına biraz geç giren Haldun Taner'den tutun da, Samim Kocagöz, Orhan Kemal, Oktay Akbal, Yaşar Kemal, Nezihe Meriç, Necati Cumalı, Zeyyat Selimoğlu gibi önde gelen adlarıyla hem nitelik, hem nicelik yönlerinden en verimli dönemini yaşatmıştır öykücülüğümüz. Kırklı yıllarda, ellili yıllarda, birbirinden güzel öyküler yazan, kırka yakın öykücümüz vardı. Bizden önceki kuşağın kimi ustaları, bizim kuşak ve bizden sonraki kuşağın öncüleri. Böyle bir dönemi, öykücülüğümüz kolay kolay yeniden yaşayabilir mi? Sanmıyorum.

1950 kuşağı da o verimli dönemin sonlarında ortaya çıktı. Tarık Dursun K., Orhan Duru, Erdal Öz, Adnan Özyalçıner, Ferit Edgü, Demir Özlü daha sonrakilerden Bekir Yıldız, Osman Şahin, Sevgi Soysal, Tomris Uyar, Sevim Burak ilk aklıma gelenler.

Bizden önceki kuşakta, yaşamdan kaynaklanan gerçekçilik öykülerde egemendir. Ne var ki, başı sonu belirgin bir kurguya dayalı öykü, Memduh Şevket Esendal'ca kısmen, Sait Faik'ce genellikle bir kenara bırakılmıştır. Gerçeküstücülük, düşle gerçeğin iç içe verilmesi de, bizim kuşaktan öykücülerce ya da daha doğru bir deyimle, kırklı ve ellili yıllarda öykü yazan Ahmet Hamdi Tanpınar, Feyyaz Kayacan, Fikret Ürgüp gibi öykücülerce, başarıyla denenmiştir. Daha sonraki kuşakların, yalnız gerçeküstücü, düş ve gerçeği karıştıran öykülerinde değil, yaşamdan kesitler sunan öykülerinde bile, biraz da Güney Amerikalı kimi yazarların etkisiyle, anlaşılmaz metinler yayınlamaları, öykünün gazete ve dergilerden dışlanmasının da başlıca nedenlerindendir. Gerek günümüzde yazmayı sürdüren ustalar, yeni yapıtlar yayınladıkça, gerek ilk eserlerini veren genç yazarlar, öykümüzün hiç de küçümsenmeyecek örnek yapıtlarından beslenmeyi becerebildikçe, Türk öykücülüğü, içine düşmüş göründüğü kısır döngüden kendini kurtaracaktır.

— Ülkemizde kadın yazarların, daha çok roman ve öyküde varoldukları görülüyor. Şiire pek yaklaşmıyorlar. Bunu neye bağlamak gerek?

— Yargılarda genellemelerden yana değilim. Yine de şunu söyleyeyim. Kadınlar anlatmayı daha çok sevdikleri için, öykü ve romanı kendilerine daha uygun buluyor olmalılar. Şiir çok daha yoğun bir söz sanatıdır ve anlatıdan uzak kaldıkça başarılı olur. Şiire yaklaşmamaları ya da yaklaşıp da başarı kazananların çok az oluşu bu yüzdendir.

— Ayrı bir çocuk edebiyatı, bir kadın edebiyatı olabilir mi? Var mı?

— Ayrı bir kadın edebiyatı olmaz. Ama ayrı bir çocuk edebiyatı var. Öğrenim ve eğitim bakımından, kimi yapıtların çocukların öncelikle okumaları gereğinden doğan uygulama, giderek özellikle bu amaca yönelik kitaplar yazılması istemini yarattığından, böyle bir yazın türü ortaya çıkmış.

— Baştan beri yazma olayı ne anlama geldi sizin için? Zaman içinde en çok ne tür ve hangi yapıtlarla beslendiniz? Atladığınız başyapıtlar var mı? Sonradan onlara yaklaşabildiniz mi? Vazgeçtiğiniz yazarlar oldu mu?

— Okul kitaplarından başlayarak, okuyup da beğendiğim yazılar türünde bir şeyler yazmaya özenmek biçiminde ortaya çıkmıştır bende yazma olayı. Şiir yazmayı hiç düşünmedim. Denemedim de. Lise öğrenciliğim günlerinde (1943) yayınladığım ilk öyküm, yazdıklarımın üçüncü ya da dördüncüsüdür. Yayınlamadıklarım da geçenlerde elime geçti. Yırtıp attım. Çocukça denemelerdi. Bir görev gibi yerine getirilen gazete yazılarını, röportajları bir yana koyacak olursak, öykü ya da günlük biçimde yazdığım yazılarda, genellikle kendimden ya da yakın çevremden söz ederim. Dinlemesini bilen bir dosta, kimi zaman ayrıntılara girerek, olanı biteni anlatmaktır yaptığım. Öykünün elbet kendi kuralları var. Gerçek de çoğu zaman sanatsal olmadığından, yaşanmış bir olay bile anlatılırken, ister istemez öykünün kurallarına uydurulmak zorundadır. Günlük yazarken, çok daha özgür hissediyorum kendimi. Zaman içinde en çok ne tür ve hangi yapıtlarla beslendiğime gelince, hiçbir yazara, tutkuyla bağlandığım, eserlerini elimden bırakamadığım olmamıştır. Hele dünya klasiklerinden olsun, Türk klasiklerinden

olsun okuduğum çok azdır. Hemen hemen okul kitaplarındaki parçalarıyla tanımışımdır çoğu yazarı. Örneğin Rus yazarlarından Çehov ve Gorki'den başkasını okumadım. Onların da tüm yapıtlarını değil elbet. İngiliz, Fransız, Alman ve Amerikan klasiklerinden de okuduğum kitapların sayısı onu bulmaz. Daha çok çağdaş yazarları okudum. Onların da en ünlülerinden bir ya da bilemediniz iki kitap. Böyle bir okumayla da, sorunuzda söz konusu olan beslenme olayı ne derece gerçekleşmiştir bilemem. Galiba tüm yapıtlarını okuduğum iki çağdaş yazarımız var: Sait Faik ve Oktay Akbal. Hiçbir yazara tutkuyla bağlandığım olmadığı için, sonradan vazgeçme olayı da söz konusu değil. Çocuklukta ya da gençlikte okunması gerekli görülen klasiklerden de hiçbirini okumadım. Kırkından sonra Pardaillanları okuyayım dedim, hoşlandığım halde ancak iki cildini bitirebildim. Kitaplığımdaki kitapların yüzde onunu ancak okumuşumdur. Televizyon seyretmekten, gazete ve dergi okumaktan, kitaba vakit mi kalıyor.

Yabancılaşmanın Resmi

Hasan Yalçın

Orson Welles'in ustalığına diyecek yok. Oyuncular da iyiydi, başta Anthony Perkins. Franz Kafka'nın aynı isimli ünlü romanından uyarlanan *Dava* filmini, gene de büyük bir yadırgama duygusu içinde izledim. Romanı defalarca okumamış olsaydım herhalde böyle olmayacaktı. Birçok insandan filmin övgüsünü dinledim. Onlara hak vermemek de mümkün değil. Ne var ki, roman filminden romanın tadını almaya olanak yok. Bu yargı, romana bağlı kalınıp kalınmadığıyla, yönetmenin ve oyuncuların gücüyle ilgili değil. Roman hayal gücümüzü sınırsızca harekete geçirip sonsuz olasılığın kapısını aralar. Film (görüntü) ise olasılıklardan biriyle sınırlar bizi. Her okuyucunun ayrı bir İvan Karamazov'u, Raskolnikov'u, Anna Karenina'sı, Emma Bovary'si, Lucien de Rubempré'si, Julien Sorel'i vardır. Romanın atmosferi, olay örgüsü ile ilgili olarak da aynı şeyler söylenebilir. Görüntü ise zenginliği somutlaştırıp teke indirger. İşte bu nedenle insan roman filmini, hayal gücünün bir tür isyanı ile, bir tür tedirginlikle izler. William Styron'un romanından uyarlanan *Sophie'nin Seçimi* filminin bu tedirginliğini uyandırmadan izlenebilmesinin nedeni ise herhalde romanın senaryoya çok elverişli, çok yakın olmasıydı. Meryl Streep, genel anlamda hayal gücünü doyuracak bir Sophie yaratabilmişti. Atmosfer de öyle: Daha filmin jeneriğini izlerken olayın hangi evde geçeceğini anlayabiliyordu seyirci.

Dava'da ise bir tek Romy Schneider'in yarattığı Eli (romanda Leni), Kafka kişilerine benziyordu. Ve sadece duruşma sahnesi Kafka atmosferine ulaşabilmişti. Sanığın hayat dolu, bütünüyle insanca davranışıyla mahkeme heyetinin ve hepsi de hukuk adamı olan dinleyiciler kalabalığının apayrı bir dünyaya ait ölü bakışları arasındaki korkunç zıtlık tıpkı romandaki gibi vurgulanmıştı. Sanki yabancılaşmanın ölümsüz bir tablosu! Kocaman bir felsefenin enstantanesi: Görüntünün gücü de bu olsa gerek.

Dava'daki duruşma sahnesi siyasal davaların dünyasına götürüyor insanı. Yaptıklarının haklılığına, hatta doğallığına inanan sanık ve olup bitenleri büyük bir felaket gibi algılayan yargıcın oluşturduğu çift, aslında mevcut düzenlerin üzerinde durduğu onarılmaz bölünmeyi dile getirir. Sadece siyasal davalarda değil, en basit bir davada, hakimle sanığın her yüz yüze gelişinde yabancılaşma somutlaşır. Yargılayan ve yargılanan ilişkisi aslında yabancılaşmanın en yoğun, elle dokunurcasına doyumsandığı yerdir. Sanığın birey olarak duyguları, düşünceleri, özgünlükleri ve özellikleri vardır. Yargıcın, yargının sözde o objektifliği bu canlı bireysel dünyayı soğuk bir kuşak gibi sarıp sarmalar. Sanık insansal bir sözlükle konuşur; yargıç ise kurumlaşmış çıkarların tozlu kitapları arasında donup kalmış kalıpların gözüyle bakar ona. Ezici bir mekanizmanın ezici önyargıları; bireysellik tanımayan, hiçbir onaylama olasılığı taşımayan yaptırıcılığı dile gelir bu bakışta. Yaşanan canlı vücudun morga konması gibi bir olaydır. Toplumsal olarak "teşekkül etmiş" egemen suçlayıcılığın bireye uygulanışı! Sanık bu dünyada mekanizmanın nesnesi, lanetli bir sürgündür. Sanıkla yargıcının aynı dili konuşmaları, anlaşmaları, herhangi bir mekânda bir duygu titreşimi yakalamaları olanaksızdır. Yargıcın kişiliği hiç de önemli değil. Mekanizma onu da bir kurban olarak emip bitirmiştir çoktan.

Kafka'nın yabancılaşmayı vurgulamak için yargı mekanizmasını seçişi bir rastlantı değil kuşkusuz. Ve Orson Welles'in filmi, bir tek duruşma sahnesi sayesinde bile büyüktür.

Sahi Nasıl Kurtulacak Şu Serap!

Murat Doğan

Aaahh Belinda... Birkaç yıldır ilginç konulu, iyi anlatımlı filmleri ile dikkati çeken Atıf Yılmaz ve çalışma arkadaşları, çabalarının doruk noktasına geçen yıl *Adı Vasfiye*'de ulaşmışlardı. *Adı Vasfiye,* yalnız Atıf Yılmaz'ın kariyeri açısından değil, son yıllarda belirgin bir canlanma içinde görünen sinemamız açısından da bir olgunlaşmayı, bir sıçrama noktasını ifade etmekteydi.

Böyle bir değerlendirme yapınca, kişi ister istemez, *Adı Vasfiye*'yi nasıl bir filmin izleyeceğini, Atıf Yılmaz ve -artık böyle adlandırabiliriz sanıyorum -ekibin bu yıl nasıl bir filmle ortaya çıkacağını merak ediyor.

Neyse ki, çok beklemedik ve *Aaahh Belinda*'yı izledik.

Aaahh Belinda insanı düşündüren, tartışma isteği yaratan bir film. Atıf Yılmaz, son yıllardaki çizgisini sürdürerek yine kadın merkezli bir konuyu işlemiş. İmlemeye ve kurguya dayanan, hayalle gerçeğin iç içe geçtiği, ince esprilerle süslenmiş usta anlatımıyla bizleri yine büyülü bir dünyaya sürüklüyor.

Film Serap ve Naciye tipleri üzerine kurulmuş. İki kadın ve iki ayrı dünya. Serap, bağımsız, kişilikli, aydın bir kadın. Bir tiyatro oyuncusu. Vasıf Öngören'in bir zamanlar çok ünlenen ve üzerinde çok tartışılan "Asiye Nasıl Kurtulur" oyununu hazırlıyorlar. Serap, Asiye rolünde başarılı, "Belinda" marka bir şampuanın reklam filminde oynamayı kabul etmiş. İyi para vermişler. Naciye bu reklam filmindeki kadının adıdır. Naciye bir memur olan Hulusi Bey'in bankada çalışan iki çocuklu karısıdır. Evindeki "mutluluğu" Belinda'nın saçlarına kazandırdığı güzelliğe borçludur. Film çekilirken olan oluyor, varlığını Naciye rolüne iyice kaptırmış olan Serap, birden kendisini gerçekten Naciye olarak buluveriyor. İnanamıyor önceleri. Daha sonra "mutlu" bir ortadirek ailesinin "mutlu" kadını Naciye olmaktan kurtulup tekrar eski hayatına dönmek, tekrar Serap olmak için çetin bir mücadeleye girişiyor.

Aaahh Belinda'yı izlerken Atıf Yılmaz'ın usta anlatımı, Müjde Ar (Serap ve Naciye), Macit Koper'in (Hulusi Bey) başarılı oyunlarıyla sizi içine çektikleri Naciye'nin karanlık dünyasında hafakanlara giriyorsunuz. Günlük hayatımızda çoğumuza şirin gelebilecek olaylar, ilişkiler ya da farkına bile varmadan geçip giden pek çok şey Naciyanım'ın dünyasında boğucu bir karabasana dönüşüyor. O kadar bunalıyorsunuz ki, Naciyanım'ın bir "hayal" olduğunu anlayınca "oh" diyerek rahatlıyorsunuz.

Atıf Yılmaz güldürerek bunaltıyor. Atıf Yılmaz, Naciye'nin dünyasını anlatırken gerçekten çok başarılı. Tiplerden çevreye, hareketliliğe ve hatta ışıklandırmaya ve sese kadar (genellikle loş sahneler ve yüksek sesler) titiz bir çalışma yapıldığı belli oluyor.

Filmin doğurduğu yanılsamadan sıyrıldığınızda, Serap'ın "kurtuluşu"nun yarattığı rahatlamayı üzerinizden attığınızda, Naciyanım'la beraber onun dünyası da tekrar aklınıza doluyor. Düşünmeye başlıyorsunuz; "Naciyanım nasıl kurtulacak?" diye.

Filmde Serap, Asiye oyunu için, "Rahmetli Vasıf da mesajını çok açık söylemiş" gibisinden bir yorum yapıyor. Arkasından bir örnekle bu yorumunu kuvvetlendirmek istiyor. Önce, oyunun ilk oynanışındaki biçimiyle bir bölümü çok açık, tok bir sesle ve neredeyse dümdüz bir söylenişle sunuyor. Sanki Asiye'yi oynamıyor, okuyor gibi. Daha sonra rolünü okumuyor, oynuyor. Karşınıza dom dom konuşan bir Asiye değil de, kırıtan, işveli, yumuşak yumuşak konuşan bir Asiye çıkıyor. Anlıyorsunuz ki Atıf Yılmaz ikinci anlatımdan yanadır. Gözünüz önce Asiye'nin şirin hareketlerine takılıyor; ancak onların arkasındaki ezilmişliği ve acıyı daha sonra fark edebiliyorsunuz. Bu da, herhal de "mesajı açık söylememek" oluyor.

Bu noktada, bir zamanlar çok gözde olan ve "epik anlatım" diye adlandırılan Vasıf tarzının iyi bir tarz olmadığı yolunda yaratılan haksız izlenime katılmadığımı belirtirken, Atıf Yılmaz'ın kendi tarzını, Naciye'yi anlatmakta çok başarılı uyguladığını kabul etme-

miz gerektiğini düşünüyorum. *Aaahh Belinda* adı, Asiye Nasıl Kurtulur'un da çağrışımıyla, kafanızda "Naciye Nasıl Kurtulur"a dönüşüyor.

Film bu yönüyle değil de, Naciye-Serap karşıtlığı içinde ele alındığında, kanımca önemli açmazlar ortaya çıkıyor. Filmi izleyince, Atıf Yılmaz'ın Naciye tipinin karşıtı olarak Serap tipini ortaya cıkardığı gibi bir izlenime kapılıyorsunuz. Belki niyet bu değildir; ama, sanki Naciye, olanı, sıradan kadını, bugünün "çirkin" gerçekliğini, Serap ise olması isteneni, özgür kadını, geleceğin güzel gerçekliğini simgeliyor gibi olmuş. Böyle bir izlenimin doğmasına, Naciye ile Serap'ın gerek kişilikleri ve gerek çevreleri verilirken ortaya çıkan dengesizlik yol açıyor.

Serap'ın dünyası o kadar ışıltılı verilmese ya da Naciye'nin dünyası o kadar karartılmasa -ki bu filmin başarılı yönü aslında, eksiklik Serap'ın dünyasının verilmesinde- izleyicinin daha değişik izlenimler alması mümkündü.

Biliyoruz ki, Serap'ın dünyasında da kadınlar sorunsuz değil. Bu dünyanın çirkin yüzü, belki biraz kaba ama gerçekten izler taşıyan bir anlatımla, Attila İlhan'ın *Yarın Artık Bugündür* adlı TV dizisindeki aydın çevrenin verilişinde bulunabilir. Orada gereğinden fazla karanlık bir dünya olarak verilen mekânlar *Aaahh Belinda'* da gözünüze sevimli gelen mekânlardır.

Bireyciliğin, umursamazlığın insani ilişkileri paramparça ettiği o dünyada kadın gerçekten özgür olabilmiş mi? Yoksa, o dünyada kadının nispeten sağladığı rahatlığın bedeli yine kişiliğinden çok büyük tavizler vermek, daha açık deyişle esas olarak hâlâ bir meta olmaktan kurtulamamak değil midir? Naciye tipi o kadar uzak mıdır acaba Serap tipine? Naciyelik kadınların genel kaderi ise, her Serap biraz Naciye değil midir, aynı zamanda?

En genel düzeyde düşünülürse, Naciye ve Serap birbirinin karşıtı değil, aslında aynı dünyanın iki yüzüdür. Belki de, gerçekten bağımsız ve kişilikli kadının, hem Naciye'nin hem de Serap'ın karşıtı olması gerekmektedir.

Aaahh Belinda, ne yazık ki izleyenlerin kafasında çok daha geniş boyutlar açabilecekken, çok yönlü soruları ortaya çıkarabilecekken, tıkız bir mesajla yetiniyor. İzleyiciye Seraplığı bir "kurtuluş" gibi kabul ettiriyor, hatta onun dünyasına özendiriyor. Kuşkusuz niyet bu olmayabilir; ama, sonuç bu.

Aslında filmde Serap tipini verirken bazı şeylere dikkat çekilmiş. Serap'ı kıskanan bir kadın oyuncu var. Bir anlamda bireyciliğin simgesi gibi. Ancak çizilen dünya içinde o kadar marjinal kalıyor ki, bir ayrıkotu sanki. O dünyanın ağırlıklı karakteri değil de, kazara o güzel insanların arasına girmiş bir çirkinlik gibi geliyor insana. Serap'ın, "Senin yerin ev kadınlığı" diyerek kıskanç oyuncunun ağzının payını vermesi, onun o dünyada yerinin olmadığını vurgulaması bu izlenimi daha da kuvvetlendiriyor. Yani bir simge olarak, belki de, filmc sokuluş nedeninin tam tersi bir işlevi yerine getiriyor.

Bir yandan Serap'ın aydın çevresinde bir kendini beğenmişlik - Serap'ın, Naciye olarak eski arkadaşlarıyla yüz yüze gelince karşılaştığı umursamaz, gırgırcı ve küçük gören davranışlar- seziyorsunuz. Ama bu izlenim, sevimli espriler içinde hemencecik kayboluveriyor. Karşınızda yine güzel insanlar kalıyor.

Filmde, aslında Serap'ın o dünyada da bir meta olmaktan kurtulamadığı, o bağımsızlığını ve rahat hayatını bir bakıma bu konumuna borçlu olduğu anlatılmak istenmiş. Belinda reklamını yapıp kazanacağı paralarla "olumlu" şeyler yapabileceğini -ki bu olumluluğu kendi bağımsızlığını ve rahat yaşayışını korumak, sanat hayatını güvenle sürdürmek olarak anlamak gerekiyor- iddia eden, bunu yaparken "kullanılmadığını", tam tersine kullandığını söyleyebilen Serap, bu olayın kendisini Naciye'nin dünyasına sürüklediğini görüyor/farkediyor. Serap'ın cinselliği, gizemli bir hava ile, aslında sahte mutlulukların yaratılması için kullanılıyor.

Filmin sonunda, Atıf Yılmaz, Serap'a üstüne üstüne gelen ve ezmek isteyen Belinda reklam maketini parçalattırmış. Maket parçalanınca, içinden ona hakaret ettirerek Serap'a şaka yapan sevgilisi çıkıyor. Serap kendisini korumak için Belinda'larla vaat edilen sahte mutluluk dünyasını parçalamak zorunda kalıyor. Ancak o zaman gerçek mutluluğa ve sevgiye kavuşabiliyor. Böylece Serap, Naciyanım'a nasıl kurtulabileceğini de göstermiş oluyor.

Güzel bir mesaj tabii. Ancak Serap'la Naciye arasındaki dengesizlik, bu mesajı daha da kuvvetle duymanıza, Naciye ile Serap'ın kaderini birleştirerek daha bütünsel, daha geniş bir sonuca ulaşmanıza engel oluyor. Naciye ve Serap'ın dünyaları arasındaki büyük kopukluk, hatta hatalı olarak size esas olarak zıtmış gibi gelen izlenim, bir anlamda sorunu Naciye için çözümsüz ve hatta çözülemez, Serap için ise çözülebilir ve hatta büyük ölçüde çözülmüş kanısı yaratıyor. Bu bakımdan Serap'ın Naciyanım'a verdiği kurtuluş dersini pek ciddiye alamıyorsunuz.

*Aaahh Belinda'*nın bir yönüyle ve olumlu olarak, kadın sorununu toplumsal bir çerçeve içinde, oldukça cesur bir tutumla araştırmayı sürdürdüğünü ve bu bakımdan Atıf Yılmaz ve arkadaşlarını kutlamak gerektiğini söyleyebilirim.

Deli Dumrul

Erdal Çamlı

Efsane, moral ve tarih kaynakları

Bilindiği gibi, Göngör Dilmen' in *Deli Dumrul* adlı oyunu; Dede Korkut kitabında yer alan, 12 destansı hikâyeden biri olan "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı"ndan alınmıştır. Bu destanda Deli Dumrul; atak, gözüpek ve zorba kişiliği ile Azrail'e meydan okur. Tanrı'nın gazabına uğrar ve ölümle cezalandırılır. Yürekten yakarışı, saf inancı yüzünden canı yerine can bulma şartı ile bağışlanır. Önce babasına sonra anasına kendi yerine ölmeyi kabul edip etmeyeceklerini sorar. İkisi de kabul etmeyince, Azrail'den izin alarak eşine vasiyetini bildirmeye gelir. Eşi Dumrul'un yerine can vermeye hazırdır; ama Dumrul bunu kabul etmez. Birbirini çok seven genç karı-kocanın özverili ve temiz aşkını değerlendiren Tanrı, yaşlı ana-babanın canlarının alınmasını buyurarak, onların ömürlerini de Deli Dumrul ile eşine bağışlar.

Bu destan, Oğuzların İslamlığı kabul edişlerinden hemen sonraki din değiştirme tedirginliğini ve tek Tanrı inancına bağlanmanın ilk aşamasındaki ruhsal durumlarını da yansıtır.

Güngör Dilmen, oyununda; Deli Dumrul Destanı'nı kullanırken, destana çeşitli motifler ekleyip, gerekli değişiklikleri yaparak kendi dünya görüşünü ustaca iletmiştir.

Destanda, Deli Dumrul varlıklıdır. İçkisini altın tastan içmektedir. Kendine bağlı kırk tane yiğit vardır. Zorbalık yaptığı dönemde evlidir. Kiminle, nasıl ve ne zaman evlendiği belirsizdir. Zorbalık yaptığı dönemle Azrail'e meydan okuduğu dönem arasında zaman aşımı yoktur. Oyunda ise; köprüsünü yaptığında bekârdır. Elif'i tanır, sever ve evlenir. Bir daha zorbalık yapmayacak, haksızlıklara karşı mücadele edecektir. Aradan zaman geçer (oğlu olur), daha sonra Azrail'e meydan okur. Deli Dumrul destandaki gibi zengin değildir. Köprücülüğü sürdürebilmek için "Yiğit Pazarı"na gittiğinde parası ancak bir yiğidi satın almaya yeter. Diğer taraftan Azrail'e meydan okuyuşunun nedeni destanda ve oyunda ayrı ayrıdır. Destanda, kendini oraların hâkimi saydığı, kendi hâkimiyeti altındaki yerde kendi istemi dışında bir olay olduğu (can alındığı) ve Azrail'in kendi bölgesine tecavüz ettiği gerekçesiyle O'na meydan okur; oyunda ise meydan okuyuşun nedeni haksızlıklara karşı mücadele edebilmektir. Ancak Dumrul'un hem destanda, hem de oyunda bilinçsiz olduğu vurgulanır.

Destanda da, oyunda da, eşi Dumrul'u çok sevmektedir. Ancak destandaki eşi,Dumrul'u Elif kadar etkilememiş , sıradan bir Anadolu kadınının gösterebileceği tepkiyi göstermiştir. Oyunda ise Elif sevgisi, hicivci ve kıvrak zekâsıyla daha evlenmeden Dumrul'u zorbalıktan vazgeçirebilmiştir.

Destan'da, destan kişilerinden biri olarak Dede Korkut yer almaz. "Oğuz Diliyle Dede Korkut Kitabı"ndaki rivayete göre Hz. Muhammed dönemine yakın yıllarda yaşamıştır. Hikâyelerine göre; Oğuzlar O'na sık sık akıl danışırlar, gelecekten haber verdiğine inanırlardı. Kopuz çalarak hikmetli sözler söylerdi. Tarihi kaynaklara ve halk söylencelerine göre 295 yıl yaşadığı, Hz. Muhammed'e elçi olarak gönderildiği, Oğuzlar arasında İslamlığı yaydığı, şair, bilge, ermiş kişiliği taşıdığı, Oğuz Han'a vezirlik yaptığı anlatılmaktadır.

Güngör Dilmen ise oyunda Dede Korkut'u oyun kişisi yapmıştır; aksakallı , ince yapılı bilge bir Türkmen kocasıdır. Kurulu düzene (Canguzoğulları'nın zorba düzeni) karşı yeni bir seçenek sunmakta; zorbalığa karşı hoşgörüyü, barışı, sömürü ve talana karşı eşitlik ve özgürlüğü savunmakta, haksızlıklara karşı mücadele etmenin gereğini vurgulamaktadır.

Dede Korkut, Deli Dumrul Destanı'yla, Oğuzlar'ın tek Tanrılı dine geçme sürecini hızlandırıp, Tanrı'nın gücünü ve birliğini anlatırken, oyunda oyun kişisi olarak; herşeyin üstünde (Tanrı da dahil) sevgiyi görmüştür.

Destanda yer almayan, ancak yazarın oyuna soktuğu bir başka kişi ya da O'nda simgelenen bir sosyal sınıf da Canguzoğlu, ve Canguzoğulları'dır. Destanda zorba olarak karşımıza D. Dumrul çıkarken, oyunda esas zorba Canguzoğulları'dır. Destanda da, oyunda da, D. Dumrul'un zorbalığı giderilebilmektedir. Ancak oyunda yer alan Canguzoğulları' nın zorbalığı; mücadele edilmesi gereken, insanlık soyunu yok olma tehlikesine atabilecek güçte bir zorbalıktır. Yazarın kişi olarak oyuna aldığı Canguzoğlu ve adamları, bunların eylemleri, Dumrul'un bundan sonraki yaşamının yönünü belirleyici bir işlevi yüklenirler. *Onlar, yaşamın önünde bir engel olarak çizilmişlerdir.* Öyle ki, daha oyunun başında; Dumrul, onların güçlülüğü karşı-

sında köprücülüğü yürütemez; sevdiği kız Elif, Canguzoğlu ile beşik kertmesidir; tüm bunlar yetmezmiş gibi, bir de Dumrul'un da benimsediği Dede Korkut düzenin gerçekleşmesine set çekmektedirler.

Destanda Azrail alabildiğine soğuktur, insancıl ya da insana sevecen gelen bir yanı yoktur. Bütün işlevi, Tanrı'nın buyruğu ile can almaktır. Oyunda ise, Azrail doğanın dengesi için gerekli biri olarak çizilmiş, Deli Dumrul'un bilinçlenme sürecinde, O'na yardımcı olmuş, yol göstermiştir. Azrail'in can alıcılığı; Canguzoğulları'nın, zulmü, talanı ve can alıcılığının yanında hiç gibi kalmaktadır. Bu nedenle sevimli bir yanı vardır. Öyle ki; o insanlık soyunun sürmesinin garantisidir, yaşamın özünde vardır.

Diğer taraftan destan da Deli Dumrul'un Kırk Yiğidi vardır. Belli ki, bu Kırk Yiğit Dumrul'a zorbalığında yardım etmektedirler. Oyunda ise Kırk Yiğit adlı bir genç vardır ve oyunun sonunda bu genç Dumrul'un safında Canguzoğulları'na karşı yerini almıştır.

Kısacası, Dede Korkut'un Tanrı'nın bağışlayıcılığını, gücünü ve birliğini Oğuzlara anlatan *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul* Destanı'ndan yola çıkarak *Deli Dumrul* oyununu yazan Güngör Dilmen, oyununa destanda yer almayan bazı motifler katmış ve destandaki olayları kendi istemi doğrultusunda kullanmış.

Deli Dumrul, zorbalık ve ölüme karşı sevginin zaferini anlatan bir oyundur.

Olay "bin yıl önce bugün, Oğuz illerinde, Anadolu'da geçer. (Deli Dumrul, Dede Korkut öykülerindendir. Söylence olarak halk arasında iyi bilinen, halka mal olmuş bir halk hikâyesidir. Bu bağlamda olay, bin yıl önce Oğuz illerinde geçer. Ancak bu halk hikâyesinden yola çıkarak Deli Dumrul oyununda olayı çağdaşlaştırarak anlatan Güngör Dilmen bugünü ve bugünün Anadolu'sunu anlatmaktadır.)

Kişiler

Oyun beş ana kişi çevresinde örülmüştür. Oyundaki herkes masal kişileridir. Dumrul oyun boyunca değişim (gelişim) içindedir.

Dumrul, yakışıklı, genç, sempatik, güçlü kuvvetli bir adamdır. Güçlülüğünün farkına varmış; gücü sayesinde para kazanmak ve gücünü ispatlamak için kuru bir çay üstüne köprü yapmış, geçenden 30 akça, geçmeyenden zorla 40 akça almaktadır;

Bunu niçin böyle ettim
Şunun için ki efendim
benden deli benden güçlü
bir er var mı bu acunda
çıka benimle savaşa

Dumrul'un adı birkez deliye çıkmıştır. O bu namı sürdürerek, Anadolu insanının delilere hangi gözle baktığını iyi bildiğinden, bundan yararlanmak istemektedir;

Niçin sürdürmek isterim
şu deli adımı, dostum
şundan ki, delilerin
ayrıcalığı var bu ülkede
bir hikmet gizlidir
her sözünde
az buçuk
ermiş katındandır
halkın gözünde

Köprüden köylüleri zorla geçirerek, zorbalık eder Dumrul. Ancak tüm zorbalarda olduğu gibi kendinden daha zorba biri çıkınca zorbalığı sökmez O'na. Dumrul da Canguzoğlu'nun kervanından geçiş akçası alamaz. Elif'i tanıdıktan sonra ona tutulur. Canguzoğlu'nun kervanından geçiş akçası alamayınca yiğit pazarına giden Dumrul, kırk yiğit alacakken sadece bir yiğit alabilir. Yiğit'in "ben kırk yiğide bedelimdir" sözünden hemen etkilenir ve O'nu satın alır. Bundan da anlaşılacağı gibi Dumrul çabuk etki altına alınabilen, saf, temiz kalpli biridir.

Dumrul'un yüreğinde hiçbir kötülük yoktur. Yanılgısı var, yalanı yok derken, Dumrul'un bilinçsiz olduğunu anlarız. Dumrul'da haklılık ve haksızlık kavramları yeterince gelişmediğinden, doğanın gereği kaçınılmaz sonu olan ölümün temsilcisi Azrail'le kapışır. Bu çatışmada Dumrul'un gerekçesi; bir yiğidin ölmesi ve bu konuda Azrail'in haksızlık etmesidir.

Dumrul canı yerine can bulamayıp, karısıyla vedalaşmaya giderken Azrail'le aralarında geçen, Azrail'in gerekli olup olmadığı konusundaki tartışma sonucu bilinçlenir. Dede Korkut'un ne demek istediğini yenice anlamaya başlar.

Dumrul Elif'i, o da Dumrul'u öylesine sevmektedirler ki, sonunda Tanrı'ya ya ikisinin de canlarının alınması, ya ikisinin de yaşaması için yalvardıklarında ikisi de bağışlanır. Artık Dumrul; insanlığın yüzkarası, zorba Canguzoğulları'na karşı, dünyadan büyük haksızlıkların kalkması için savaşım verecektir.

Oyunda diğer önemli bir kişi (ya da o kişi ile simgelenen bir sınıf da) Canguzoğlu'dur. Canguzoğlu oyun boyunca hiç görünmez. Birkaç sahnede adamlarını görürüz. Ancak onun varlığı ve baskısı hissedilir. Oğuz illerinin en zenginidir. Zengin olduğu kadar zorba, zorba olduğu kadar sömürücüdür. Oğuz illerini ve Anadolu'yu talan edendir. Canguzoğulları Oğuz illerinin ve bugünün Anadolu'sunun hâkim sınıflarını temsil etmektedir; dolayısıyla, o gün de, bugün de Canguzoğulları'nın adaleti yürürlüktedir. Onların kurulu düzeni (ki buna Tanrısal adalet demektedirler) binlerce yoksulun bilinçsiz halk yığınlarının ölümüne yol açmaktadır. Düzen, onların daha iyi ve refah içinde yaşamaları için kurulmuştur.

Elif, Dede Korkut'un kız torunudur. Anası, babası tarafından Canguzoğlu'na beşik kertmesi edilmiştir. Anası babası ölünce,

Elif'i dedesi besleyip büyütmüştür. Elif dedesinin bilgeliğinden nasibini almış, Canguzoğlu'nun içyüzünü görmüştür. Canguzoğulları'na karşı mücadele etmenin gereğine inanmıştır. Belki de bu yanı O'nu Dumrul'a yaklaştırmıştır. Canguzoğlu'ndan gelen yenge kadını kovmuş, Dumrul'la evlenmeye karar vermiştir. Dumrul'un bilinçsizce yaptığı zorbalığı benimsemeyen dedesini inandırmakta gösterdiği başarı, Elif'in hicivci zekâsını da gösterir. Elif üretkendir, hem de en güzel şeyleri üreten. Öyle ki; dokuduğu kilime doğayı ve sevgisini işleyebilmekte, ürettiğiyle bütünleşebilmektedir. Ama Elif'i asıl Elif yapan sevgisidir. bu sevgi (Dumrul'a, oğluna, Dede Korkut adaletine olan) ölümü ve zorbalığı alt edebilecek yüce bir sevgidir.

Oyunda önemli bir odak da Dede Korkut kişiliğinde verilmiştir. O, ak sakallı, ince yapılı soylu bir Türkmen kocasıdır. Soyluluğu ve saygınlığı maddi zenginliğinden değil, bilgeliğinden gelmektedir. Kurulu düzene karşı yeni bir seçenek sunmakta; zorbalığa karşı hoşgörüyü, sömürüye karşı barışı; eşitlik ve özgürlüğü savunmaktadır. Zorbalık ve sömürü Canguzoğlu'yla özdeşleştirilmiş, Canguzluk'la nitelendirilmişse; özgürlük, eşitlik, barış da Dede Korkut'la özdeşleştirilmiştir. Bu bağlamda somut Dede Korkut kişiliğinin yanı sıra o insanca yaşam için bir özlem, bir umuttur da:

...Haksızlığın
tümden ortadan kalktığı bir
dünya düşünemiyorum doğrusu.
Büyük haksızlıkların barınamadığı,
küçük haksızlıkların onarılabildiği
bir dünya belki...

derken, Dede Korkut'un özlemini, amacını, uğrunda savaştığı düzeni daha iyi kavrarız. Azrail'in dilinde bu düzen şöyle ifadesini bulmaktadır.

Dede Korkut adaleti yani,
Ağzınızda çiğneyip
durduğunuz o kavramların
Özgürlük, eşitlik, barış
falan...
Ulu bir çınar gibi
toprağa kök saldığı
göke mavi dallarla
boy attığı
salkım saçak yıldızlarla
açıldığı
bir yeni çağ...

Kısacası Dede Korkut; insanlık tarihi boyunca insanca bir düzen, sömürüsüz-talansız bir dünya isteyenlerin sesidir, kaynağıdır.

Azrail Tanrı'nın elçisidir. Ölüm meleğidir. Ölümle özdeş, neden değil sonuç. Sadece doğanın dengesini koruma adına vardır. Çünkü ölüm, tıpkı doğum gibi, yaşamın özünde vardır. Etken değil edilgendir. Dumrul'un bilinçlenmesini ve daha geniş düşünebilmesini sağlayan odur. Ölümün tüm soğukluğuna rağmen, Azrail'in görevini sürdürmesi; kötü güçlerin teknoloji ve bilimi tekellerine alıp yaşamı tümden ortadan kaldırmalarının yanında çok daha insancıl gelmektedir.

Kırk Yiğit, bugünkü gençliğin bir sembolüdür. O'nu daha iyi kavrayabilmek için oyunda bugünü en iyi yansıtan sahne olan Yiğit Pazarı sahnesini doğru anlamak gerekir. Bu sahnede; gençler kendilerini satılığa çıkarmışlardır. Bunun nedeni pek belli değildir, ancak büyük bir olasılıkla işsizlik sonucu yiğit pazarına düşmüşlerdir. Önlerindeki tabelalarda yazılı olan "Devlet Güvenlik Yardımcıları", "Gençlik Kolu" gibi yazılardan gençlerin çeşitli kamplara bölündüğünü anlarız. Bilinçsizdirler ve kullanılmaktadırlar. Bu gençlerden birisi, Kırk Yiğit, kendini, Dumrul'a karnını doyurabilmek için satmıştır. Pazarda "Öl dediğin yerde ölür" tabelası sadece alıcıyı etkilemek için vardır. Oyunun sonuna kadar, gerek Dumrul'un Canguzoğlu'nun adamlarıyla dövüştüğü sahnede, gerekse Azrail'le olan kavgasında Dumrul'la birlikte kavgaya girişmemiştir. Ancak oyunun sonunda; Dumrul'un bilinçlenmesi ve Dumrul'la, Elif'in sevgilerinin ölümü yenmesi sonucunda, o da bilinçlenmiştir. Canguzoğulları'nın üzerine yürümeye o da hazırdır ve öl dediğin yerde gerçekten ölecektir.

Dumrul'un babası Koca Duha; yaşama sıkı sıkıya bağlı, canını çok seven, bu dünyanın nimetlerinden kendince yararlanmaya çalışan bir kişidir. Bu nedenle de Dumrul için canını vermez. Gerekçesi de; yeni Dumrullar dünyaya getirebileceğidir.

Anası ise güçsüz, ne istediğinin bilincinde olmayan yaşlı bir kadındır. Ölümden korktuğu için, Azrail'i görünce, Dumrul için canını veremeyeceği korkusuyla ölmüştür.

Tema

Elif'in ve Dumrul'un sevgileri ölümü alteder: Dumrul son yolculuğuna çıkarken karısı Elif'e ve oğluna veda etmek ister, eve gelir. Dumrul'un başından geçenleri öğrenen Elif, Dumrul'un canı yerine kendi canını vermek ister. Dumrul buna razı olmaz ve çatışırlar. Bu karşılıklı sevgi Tanrı'yı duygulandırır. Dumrul'u bağışlar ve onlara 1000 yıllık bir ömür verir. Bu simgesel bir olaydır. Elif ve Dumrul'a 1000 yıllık bir ömür verilmesini sağlayan Tanrı'nın gerçekte ne olduğuna bakarsak:

Nice yıllar şu yüreği
yokladım
yoku vardan ayıkladım.
Bir sevgi kaldı geriye
Ko Tanrı diyelim adına

Dede Korkut'un sözlerinden de anlaşılacağı gibi Dumrul'u bağışlayan Tanrı gerçekte bu sevgidir. Dumrul'u da, Elif'i de, Dede Korkut'u da hâlâ halkın içinde yaşatan, ölümsüzleştiren sevgi. Sevgileri, yalnızca duygusal ve cinsel bir sevgi değildir. Onlar haksızlıkların barınamadığı bir düzeni iste-

mek ve sevmekle, dünün Canguzoğulları ve bugünün hakim sınıflarıyla mücadele içinde birbirlerine olan sevgileri perçinlenirken, bu amaca yönelen insanların da sevgisini kazanmışlardır. Onları bugün de yaşatan işte bu sevgi bağıdır. Öyle bir sevgi ki, bugün Spartaküs'ü, Babek'i, Şeyh Bedrettin'i, Pir Sultan'ı ve daha nicelerini halkın içinde yaşatmaktadır. Onlar fizik olarak yok olmuşlardır ama düşünceleri, eylemleri dilden dile dolaşmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca da unutulmayacak, ölümsüzleşeceklerdir.

Diğer taraftan bir başka toplumsal tema da, ya büyük haksızlıkların ortadan kalktığı; özgürlük, eşitlik, barış gibi kavramların gerçekleştiği bir düzenin kurulacağı, ya da zorbaların bilimi ve teknolojiyi kendi tekkellerine alarak insanlığı yok edeceği mesajıdır. Bu mesaj günümüz dünyasında birçok aydın tarafından oyunlarda ya da başka yazın türlerinde çeşitli biçimlerde dile getirilmiştir. Gerçekten de baktığımızda, barutun bulunmasından sonra (ki barut insanlığın doğa ile savaşında kullanabileceği bir maddedir) kıyımlar daha bir artmıştır. Daha beriye gelirsek; bir bilim adamı atomu parçalayarak büyük bir enerji elde etmeyi başarabilmiş, ancak bu enerji Hiroşima'da binlerce insanı öldürmek için de kullanılmıştır. 2000 yıllarına ilerlerken, korkunç savaş araçları yapılmakta, nükleer denemeler sürdürülmektedir. Bu gelişmeler, doğal olarak insanları kaygılandırıyor. Ancak Deli Dumrul'lar hâlâ yaşıyor. Oyunun sonunda da görüldüğü gibi; tüm oyun kişileri Canguzoğulları'na karşı mücadele için Dumrul'un çevresinde birleşmişlerdir.

Bir başka yan tema da, eşler arasındaki sevginin oğul sevgisinden çok daha güçlü olduğudur.

Karı-koca arasındaki bu yakın sevgi, Anadolu'nun dramatik köylü oyunlarına da konu olmuştur. Hasan Taşkale'nin Tunceli yöresinden derlediği bir oyunda; Kalaycı ustası dükkânda çalışırken haberci gelir, babasının ölüm haberini verir. Usta aldırmaz "Allah rahmet eylesin" der, çalışmasına devam eder. Haberci yeni bir haberle gelir "Ustam anan öldü" der. Usta gene aldırmadan "Mekânı cennet olsun" deyip çalışmasını sürdürür. Haberci yeni bir haber daha getirir. Bu; ustanının karısının ölüm haberidir. Usta hemen dükkânı kapatıp evine koşar.

Yazar, oyunda ölümün temsilcisi olan Azrail'le Dumrul'u ölümün gerekli olup olmadığı ve Tanrısal adalet konusunda tartıştırır. Asıl önemli olan eskiyen düzenlerin yıkılıp, yeni düzenlerin kurulmasının; insanlığın elinde olduğu düşüncesidir. Bunu yapacak olan Tanrısal bir güç değildir. Zaten Tanrı'yı da insanlar yaratmıştır. Yazar, bu düşünce ile kaderciliğe karşı çıkmıştır.

Yazarın iletmek istediği bir başka yan düşünce de, 12 Eylül 1980 öncesi Türkiye'de gençliğin bilinçsizce kamplara ayrılıp kullanıldığıdır. Ancak yazar bu konudan umutsuz ve karamsar değildir; Oyunun sonunda Kırk Yiğit bilinçlenmiş, Deli Dumrul'la birlikte Canguzoğulları'na karşı mücadele etmeye hazırlanmıştır.

Oyunun biçimi ve dili

Oyunun biçimine gelince, bazen serim, düğüm, ve çözüm olarak düzenlenirken, bazen de önce çatışma ya da düğüm atılıp daha sonra serim yapılmıştır. Bazı olaylar neden-sonuç ilişkisiyle birbirini izlerken bazı olayların nedeni yoktur. Örneğin, Yiğit Pazarı sahnesinde yiğitlerin kendilerini neden satışa çıkardığı pek belirgin değildir. Oyunda Dumrul'un canının bağışlanması bir tamamlanmışlık gibi görünürse de, oyunda bir tamamlanmışlık, bitmişlik yoktur. Dumrul'un bilinçlenme süreci esastır ve Dumrul asıl bundan sonra eyleme geçecek, Canguzoğulları'yla mücadele edecektir. Oyunda serim başlı başına bir bölüm oluşturmadan olayların akışı içine serpiştirilerek verilmiştir. Bu nedenle kişilere ve duruma ilişkin birçok bilgiyi olaylar dizisinin akışı içinde ediniriz. Olayların gelişimi içinde düğümler ve çatışmalar yer alır ancak oyunun şiirli dilinde ki hiciv olaylara uzak açı kazandırarak seyircinin oyun kişileriyle özdeşleşmelerini engelleyip, düşünmeye iter. Bu da oyunun gerilimini en aza indirger.

Oyunda dört motif var: Bunlardan biri, D. Dumrul, Elif, Dede Korkut ve Kırk Yiğit motifi, (buna A motifi diyelim); ikincisi Canguzoğlu ve Canğuzoğulları (adamları) motifi (B motifi); üçüncüsü, Tanrı ve Azrail motifi (C motifi); dördüncü ise D. Dumrul'un anası, babası, köylüler motifidir (D motifi). Birinci bölümün sonuna doğru D. Dumrul'un yenilgisi ve çaresizliği vardır, Azrail canını alacaktır. Ancak bölümün sonunda; Tanrı tarafından canı yerine can bulma şartı ile bağışlanır. Bu nedenle bir iyimserlik, bir rahatlama vardır. İkinci bölümde ise K. Yiğit, babası ve anası canlarını D. Dumrul'un canı yerine vermeyince gerilim artar, D. Dumrul'la Elif'in canlarını feda etmek için tartışmalarında doruğa ulaşır. Ancak bu ölümün sonunda da bağış vardır; Tanrı D. Dumrul'un da, Elif'in de canlarını bağışlayıp bin yıllık bir ömür verir. Bu nedenle ikinci bölüm de rahatlama, iyimserlik ve umutla biter.

Oyunun dili baştan sona şiir dilidir. Gelişigüzel söylenmiş bir replike rastlanmaz; çünkü yazar kullanacağı sözcükleri titizlikle seçmiştir. Anlatım alabildiğine ekonomiktir. Yazar, paradokslarıyla ve hicivli anlatımıyla şiiri daha bir güçlendirmiştir. Tüm oyun kişileri aynı hicivli dili ve güçlü şiiri paylaştıklarından; konu genel ve soyut bir anlam kazanmıştır. Seyirciyi, Anadolu gerçeğinden yola çıkarak genel yargılara götüren de budur.

Anılar, görüşmeler, notlar

Unutulmamış Bir Şairin *Unutulmuş Şiirler*'ine İlişkin Sorular

Mustafa Şerif Onaran, edebiyat alanında 1940'tan sonra göründü ve ilgi çekti. Gençliğin heyecanlarını, taze ve coşkulu duygularını, aşklarını işliyordu şiirlerinde. Hüzünlere, kırgınlıklara, acılara, heyecanlara büyük bir yer veriyordu. Gündelik yaşamın birbirine benzeyen ve benzemeyen anlarını, durumlarını hikâye tekniğiyle irdeliyordu. Edimlerin, davranışların yapılarını canlandıran içsel olayları harmanlıyordu. Bireysel ilişkileri özünde taşıyan ve devindiren insansal gerçekleri içtenlikle yansıtıyordu. Ataç, Mustafa Şerif Onaran'ın şiirlerini "kendine özgü şiirler yazan..." diye değerlendiriyordu.

Sonradan -bir sürü neden sayılabilir- yazma temposunu ağırlaştıran (belki de daha demlenmiş bir şiiri yakalamak için böyle yaptı) Mustafa Şerif Onaran, dergi sayfalarından şiirlerini uzaklaştırdı. Bu dönemde hikâyeler, denemeler, anılar, tanıdığı, tanıdığımız sanatçıların portrelerini çizen günlükler yazdı; uzun yıllar radyoda çeşitli konuları, çeşitli sorunları içeren konuşmalar yaptı.

Mustafa Şerif Onaran, kendi evreninde kozasını örmekten tad alan, ama ortalıkta görünmekten pek hoşlanmayan Sait Maden, Halil İbrahim Bahar, Sabahattin Teoman, Hasan Şimşek gibi şairlerdendir. Ama tepeden tırnağa edebiyat yaşamının soluk aldığı ve verimli ürünlerini sergilediği yerlerle özdeşleşir. Bütün gelişmeleri, ilerlemeleri, yenilikleri izler. Düşüncelerini, duygularını, tasarılarını besleyen kaynakları hep dolu tutar.

İşte bu seçkin sanat adamı, dizelerinin bazılarını sevgiyle belleklerinde dolaştıran eşinin dostunun, özellikle Bilgi Yayınevi Sahibi Ahmet Küflü'nün yüreklendirmesiyle genç kuşakların bilmediği şiirlerini Unutulmuş Şiirler adı altında topladı.

Ben de konuştum.

Muzaffer Buyrukçu

— Sizi sevenlerin sabrını taşıran bir gecikmeyle yayımladığınız şiirlere Unutulmuş Şiirler adını koyarak, yıllar önceki duyguları besleyen güzellikleri yeniden gündeme getirmek, bugünkü yaşamın dünkünün doğal bir uzantısı olduğunu, bazı şeylerin hiç değişmediğini, unutulmuş gibi görünmesine karşın kimi durumların unutulamayacağını mı belirtmek istediniz? Ayrıca "Unutulmuş" diye nitelendirilenlerin unutulamayacağını, işlevini sürdürdüğünü, sürdüreceğini kanıtlamak mı istediniz?

— Neden *Unutulmuş Şiirler* dedim kitabıma? Bu şiirler 30-40 yıl önce yazıldı. Belleklerden silinip gitti. Kimi şiirlerimi ben de anımsayamadım. Oktay Akbal, Adnan Bulak için yazdığı bir yazıda benim de adımı anarak adını, konusunu unuttuğu bir şiirimden söz açıyordu. Belki de o yazı bu adı aklıma düşürdü.

Geçen yaz bir trafik kazası geçirmiştim. Uzun süre yattım. Bu arada kimi arkadaşlarım şiirlerimi toplamamı söyledi, özellikle Ahmet Küflü ısrar etti. Daha önce bir kısım şiirimi Mehmet Turan Yarar adında bir şair arkadaşım toplamıştı. Bu kez Osman Numan Baranus yardımcı oldu, *Unutulmuş Şiirler* ortaya çıktı.

Eski duyarlıkları anımsarken, bugünkü yaşamı dünkü yaşamın doğal bir uzantısı olarak görmek kolay değildir. Şiir anlayışları değişiyor. Okuyucu da değişiyor. Yüz yıldır ülkemiz hızlı bir toplumsal değişim süreci içindedir. Bazı şeyler hiç değişmiyor görünebiliyor. Okuyucunun değerlendirmesine bağlı bazı şeyler.

Zamanın epey gerisinden gelen bu şiirler işlevini sürdürebilir mi? Kuzguna yavrusu şahin görünür. Beni yüreklendirenler de var; ama kusurlarına pek aldırmayıp onları okuyucu önüne çıkarmışım. Üstelik yeni bir düzenlemeye gitmeyi de düşünmemiştim. Artık her

şey okuyucunun yargısına kalıyor?

— Yaşama dönük, yaşamın hızlı nabız atışlarıyla sarmaş dolaş bu şiirlerin kimilerinde, hem içerdikleri sorunlarla özdeşleşmek, hem de onlardan kaçmak, başka mekânlar, başka koşullar aramak ve uygun bulunacak bir toprağa yerleşmek gibi karışık bir hava var. Dengelerini, uyumlarını sağlayan ilgi alanlarında, eylemlerini dilediği ya da yasaların verdiği izin kadar gerçekleştirdiği halde insan nasıl olur da oralardan uzaklaşmayı aklına getirir? Bu bir çelişki değil mi? Ve nereden kaynaklanıyor?

— Değişik gözle bakınca yorumlar farklı oluyor. Yaşama dönük şiirler yazarken yaşamın getirdiği şiirlerle özdeşleşmek her zaman kolay olmuyor. O sorunlardan kaçmak demeyeyim de kendi içinden çıkıp kurtulmak diyelim. Yahya Kemal, "Gel kurtul o dar varlığının hendesesinden" demiş. Bu bir kaçış mıdır? Şiirlerimi tek tek kurarken böyle bir yoruma varılabileceğini düşünmemiştim. Çekip gitmeyi vurguladığım kimi şiirlerde asıl söylemek istediğim geride kalan çirkinliklerdir. Kaldı ki geleneklere bağlı bir yaşam biçimi, sevgilerden arta kalan, hüzün "geceler" simgesiyle toplamak istediğim nice acılar, ayrılıklar; çağsama diye niteleyebileceğim eski topraklara bakış, şiirimdeki genel çizgileri oluşturuyor. Belki genel çizgileriyle kendini açıklayan bir anlatı şiiridir bunlar. Gene de bir oluşun arkasındaki duygular, durumlardır şiirlerimde işlenen. Bu ayrıntılardan somut bir oluşa varmayı düşünmedim. Belki de daha iyi bir denge sağlamak özlemiyle, yeni bir güç, yeni bir birikimle dönmek için kurtulmak istedim.

— Hüzün, özlem, yalnızlık şiirlerinizin ağırlıklı konuları. Elbet bir kişiyi -tepeden tırnağa yaşama sevgisiyle dolu olsa bile- hüzünden, özlemden, acıdan arınmış, onlarsız yaşayan bir varlık biçiminde düşünemeyiz. Ama değindiğim gibi şiirlerinizin çoğunda duyguları ve serüvenleri değilen insan nedense, yaşamı anlamlandıran başka bir şey yokmuş gibi sadece hüzünlerle, özlemlerle, yalnızlıklarla kuşatılmış halde. Bu tutum, yaşamın renkliliğine, devingenliğine ve birçok zenginlikleri üreten yapısına aykırı değil mi?

— Şiirlerimin üzerinde bir hüzün bulutu var. Özlemlerime, yalnızlığıma işlemiş bu hüzün. Oysa yaşam renklidir, devingendir, nice zenginlikleri üretir. Üstelik benim coşkulu, dışa dönük bir kişiliğim vardır. Dıştan bakılırsa gerçek çelişki burada görülüyor. Ne var ki yaşam hiç te tekdüze değildir. Mutlu olmak zor iştir. Bulutsuz, mavi bir gökyüzü gibi aptalca bir mutluluk! Öyle çalkantılı bir toplumda yaşıyoruz ki belki de hüzün bizim zırhımızdır. Yalnızlık içten içe gerçek mutluluğu bulmak istediğimiz bir mekândır. Nice kötülüklerden, nice suçlamalardan bizi korur. Dervişin çile çekmesi günümüz insanında yeni anlamlar kazanıyor. Çile çekmede, eza kabında pişmede insanı yücelten, olgunlaştıran bir güç var. Belki de insanın kendi isteminden kaynaklandığı içindir bu güç. Yalnızlıkta, hüzünde insana güç veren, insanı olgunlaştıran bir duygu var mı? Psikiyatride stres dediğimiz şey insanı yıkabilir de, yüceltebilir de. Nice işkencelerden istencini bileyerek güçlü çıkmasını bilenler var. Ama çoğu çürüyüp gidiyor. Yalnızlığa çekilmek başka, yalnızlığa bırakılmak başka. Çürüyüp gitmek mi, içten içe birikip çoğalmak mı? Hüzünle dolu olsa da, yalnızlığa batmış olsa da insanın bir bataktan güçlü çıkması özlemini duymuşumdur.

— Unutulmuş Şiirler yaşamın başlangıcındaki umut yüklü adımlarını atarken çıkardıkları seslerle dünyayı gürültüye boğan gençlerin ilk aşklarının cümbüşlü esintilerinden, ruhlarında başgösteren çöküntülerden, benliklerini altüst eden tufanlardan birer parçaymış izlenimini uyandırdı bende.

Bir de şu var: Şiirlerini yazdığınız bu gençlik, siyasal ve sosyal bütün dalgalanmaların dışında yaşayan, duygularının yoğunlaştığı anlardan başkasını umursamayan çok bireyci, çok pasif bir gençlik. Gerçekten şiirlerini yazdığınız gençlik öyle miydi ve hangi yılların gençliğiydi? Yoksa siz onların başlarında kavak yellerinin estiği günlerine özellikle mi değindiniz? Öteki yanlarına dokunmamanızın önemli bir nedeni var mı?

— Son yüz yıldır devingen bir toplum var ülkemizde. Son Osmanlı döneminde duruk bir toplumdan çıkma çabaları içindeydik. En sessiz dönemlerde bile "siyasal ve sosyal çalkantılar" eksik değildi. Bu çalkantıların dışında kalanlar da var, bireysel duygularını bu çalkantılarla birlikte yaşayanlar da. Devingen bir toplumun içinde olup bundan etkilenmeyen insan yoktur. Bir şaire de, çağının tanığı gözüyle bakmamız gerekirse, bu çalkantılara uzak durması, fildişi kuleye kapanması söylenemez. Ama şiirlerini bu çalkantılar için kullanması da istenemez. O zaman sav sözcü bir şiir çıkar karşımıza. Bu çalkantıların içinde yaşayan bir kişiyi sevgisiz, duygusuz düşünebilir misiniz? Kırık dökük bir sevgide, yalnızlık burgacındaki bunalımda, nice acılarda, ayrılıklarda o çalkantıların da etkisi olabilir. Kaldı ki savaşların gereksizliği, toprağın yetersizliği de bir hüzün bulutu gibi çökmüştür kimi şiirlerime (Bir Kıyıdan, Toprağa Karşı). Ama siz, toplumsal çalkantılarda şiirin bir bayrak gibi dalgalanmasını düşünüyorsanız onu bulamazsınız bende.

— "İnsan böyle yabancı olur mu kendine?
Böyle akşam karanlığında evine
Bir başka adam döner mi?
Elinde kaybeder mi cigarasını?"

Bu dizeler, durumların, koşulların sıkıştırdığı bir kişinin kendini bunaltan bir sorundan ya da sorunlardan kurtulmak, aydınlığa kavuşmak isteğini ve içinde bulun-

duğu psikolojik sarsıntıyı yansıtıyor. Bildirisi ortada. Yalnız bu dizelerin yapısı, sesi; anlamlarla, anlamlı görüntülerle doldurulması Orhan Veli'nin şiir anlayışını düşündürdü bana. Burada, bir etkilenmeden, Orhan Veli'nin yarattığı bir tarzı beğenmekten ve benimsemekten söz edebilir miyiz?

— Ne demektir etkilenmek? Söz konusu şiir olduğuna göre, bir başka şiirin izi varsa, şiir kendi şiiri olmaktan çıkıp bir başka şiirin havasında değişmişse etkilenme düşünülebilir. Orhan Veli, Fazıl Hüsnü, Behçet Necatigil, Cahit Külebi gibi şairleri okurken onların kendine özgü sesini duyar, şiirlerini tanırsınız. Demek ki şiirin kişiliği olmalı. Bir şair kendine özgü bir biçem kurmuşsa, siz de bu biçemi kendi şiirlerinize aktarmışsanız gerçekten etkilenmişsiniz demektir. Bilerek, isteyerek değil -o zaman çalıntı olur- bilinç altına yerleşmiş bir biçemdir söz konusu olan, kendi kurgunuz sanmışsınızdır. Etkilenmeyle çalıntılama ayrılabilir mi? Sanırım ikincisinde şiir yoktur. Üstüne uymayan bir giysi gibi iğreti durur. Bunun dışında, ortak bir şiir ortamında etkilenme, bir örnek duyguları, düşünceleri paylaşmak demektir.

Orhan Veli'nin şiirine gelince... Nurullah Ataç, bir yazısında Fazıl Hüsnü'nün, Turgut Uyar'ın ve benim adımı anarak Orhan Veli şiirinden uzak bir şiir geliştirdiğimizi söylemişti. Orhan Veli şiirini belli bir doğrultuda derinleştiren bir şair değildir. Kısa süren yaşamında şiire heceli, bezekli bir şiirle başlamış, çarpıcı, şaşırtıcı *Garip* akımına gelmiş, *Garip*'ten sonra çok yönlü yer yer şairane daha zengin bir şiire yönelmiştir. Belki yaşasaydı daha değişik şiir anlayışlarını deneyecekti.

Geçenlerde Cahit Külebi'yle konuşurken ondan etkilendiğim iki dizeyi anımsattım:

"Bizim bir maceramız var ki
İstesek güzel olabilir."

Cahit Külebi *Rüzgar* adlı kitabında "Günler Bana Bir Hikâye Anlattı" şiirinin bir yerinde şöyle diyor:

"Bizim bir dünyamız var ki
İstesek güzel olur."

Belki otuz yıl sonra farkına vardım bu benzerliğin. Konuşma dilinin doğal akışı içinde kullanıvereceğimiz sözler gibi görünüyor. Ama Külebi gibi bir ustanın elinde dize haline gelmiş. Belli ki etkilenmişim.

Cahit Külebi ile Türk Dil Kurumu'nda az kavga etmemişizdir. Onun kolay yazılmış gibi görünen, naif gibi görünen yalın şiirinin belliki etkisinde kalmıştım. Etkilenme söz konusu ise başta Külebi gelir. Behçet Necatigil ile Necati Cumalı da sevdiğim şairler arasındadır. İnsanın sevdiği şairlerinden etkilenmesi doğaldır. Orhan Veli de sevdiğim bir şair.

— Unutulmuş Şiirler'in çoğunda, durum saptamaları, gözlemler, ansızın patlayıveren duygu kıvılcımları, bir tablonun şurasına burasına serpiştirilmiş resimcikler, benzetmeler var. Anıların doğuşları, anı olmadan önceki canlı kıpırtıları, ilişkilerin tarihleri var. Bir dizeyi okurken hem orda hem de uzaklarda olabiliyoruz, hayallerimizle çeşitli yerlere sürüklenebiliyoruz.

Ben, bu yaşanmışlık kokan dizelerin hepsinde sizin öğrencilik dönemiyle aşklardan başınızın döndüğü dönemi buluyorum. Ve siz, bu şiirleri yazarak o günleri anıtlaştırmak, ölümsüzleştirmek ister gibisiniz. Yanılıyor muyum? Yanılıyorsam yaşam öykünüzden fışkıran şiirle başkalarının kanını akıtan şiirin tanımını yapar mısınız? Bunların kaynaştıkları ve ayrıldıkları noktaları gösterebilir misiniz?

— Şiirimle ilgili güzel saptamalarınız var. Bu şiirler 30-40 yıl önce yazıldı. Öğrencilik yıllarımdı. O günlerin izlerini taşıması doğal değil mi? Sevginin belli bir yeri var şiirimde. İyi ki var. Zamanla sevginin ne denli gerekli olduğuna, sevgisiz bir toplumun boşluğuna, anlamsızlığına daha çok inandım. Duyguların ağırlığı var bu şiirlerde. İyi değil. uygusallık çabuk yıpranır, gülünç olur. Yaşamı kısa süren çiçekler gibi çabucak solar gider. Şiirde duygusallığı korumak zordur. Sevginin de, duygusallığın da yeri olmalı yüreğimizde. Belki de katı, acımasız olmaktan kurtarır bizi.

İlk şiirim 1944'te yayımlandı. *İstanbul* dergisini Mehmet Kaplan yönetirdi. Atilla İlhan, Çetin Altan, Memet Fuat, Kemal Bekir, Şükran Kurdakul, Edip Cansever o dergiden aklımda kalan ilk isimler. Kemal Bekir'le ortaokuldan arkadaşız, aynı mahallenin çocuklarıyız. İzmir'de, Basmane'de, Altınpark'ta sıralara oturur tartışırdık. Bir sürü yeni yetme şair. Hepsi de silinip gitti. Lisede Şükran Kurdakul'la sınıf arkadaşıydık. "Zevklerin ve Hülyaların Şiirleri" diye bir şiir kitabı çıkarmış. "Ölü Tabiat" adlı şiiri "Mustafa Şerif Kardeşim'e" diye bana adamıştı. Yıl 1944. Demek 42 yıl geçmiş aradan.

Sonra *Fikirler* dergisini yeni bir anlayışla çıkarışımız. Halkevi Başkanı Vedide Baha Pars akıllı bir kadındı. Halil Dumanoğlu yazı işlerini yönetir görünürdü ama Emin Aktuna, Halim Spatar, Orhan Kartal ve ben dergiye asıl emek verenlerdendik. Kemal Bekir'le Şükran Kurdakul o günleri iyi bilir.

Yıl 1948, Tıp Fakültesi'ni Askeri Tıbbiye'de okumaktayım. Şiirlerimde asker oluşumun da biraz izi var. Üzerimde asker urbası, Aşağı Balık Pazarı'ndayım, Çiçek Pasajı'ndayım. Gençlik yıllarında sorumluluk dediğimiz şeyi yeterince taşıyor muyuz? Bunun bilincinde miyiz? Ya da hangi rüzgârlar savuruyor bizi?

Şimdi öğrencilik günlerimiz hayal meyal aklımda. İlhan Demiraslan'la Mösyö Lambo'ya giderdik. Yaşar Akyürek, Refet Haz-

nedaroğlu, Doğan Işıksaçan tıbbiyeli yitik şairler. Hele Doğan, bence iyi şairdi. Bir şiir nebulası içinde silinip gitti. İlhan Demiraslan da öldü, Doğan Işıksaçan da. Kimseler anımsamaz adını.

Edip Cansever'in Fatih'teki evini, cumartesi toplantılarını anımsarım. Sami Karaören'in Sultanahmet'teki evi belli belirsiz aklımda. Aksaray'da Halim'lerle geç vakitlere dek şarap içer, şiirler okurduk. Gece yarısı Askeri Tıbbiye'ye atardım kapağı. Ferda Güley sınıf subayımızdı. Şiirlerimi severdi. Sayesinde pekte belaya girmedi başım.

Yeni bir şiirim bitince, üstüme çekidüzen verir, Yaşar Nabi'nin karşısına çıkardım. Çok az konuşurdu. Beğendiğini söylerdi ama duruşundan, bakışından beğenmediğini sanırdım. Şiirlerimin önemli bir bölümü *Varlık*'ta çıktı.

Şükrü Enis Regü, Yapı Kredi Bankası'nın kültür bölümünde çalışırdı. Gölge gibi yaşayan sessiz bir şairdi. Vedat Nedim Tör, tiyatro ve konser davetiyeleri verirdi bana. Şiirlerimi *Aile* dergisinde de çıkardı. Muhtar Fehmi Enata, *Yücel* dergisini çıkarırdı. Beyoğlu'nda Avrupa Pasajı'nda *Yücel*'in yönetim yeri vardı. Vedat Günyol da gelirdi oraya. Sonraları sınıf arkadaşım Cemil Cemiloğlu'nu konuştuk Günyol'la. Akrabası olurdu.

Yıl 1952, Askeri Tıbbiye Ankara'ya taşındı. Demek 35 yıla yakın ben hep Ankara'daydım. Nice edebiyatçıyı bir daha görmedim. Zaten bunların çoğu da öldü.

Yıl 1952, Dil Kurumu'na girdim. Kuruma girmemi sağlayan Nurullah Ataç'tı. Dil Kurumu ile ilgili anılarımı yazdım. "Sözler uçar yazılar kalır"diyen Latin sözüne uyarak. Günübirlik ilginç gözlemlerimi not etmiştim. Yayınlamaya değer mi? Zamanı gelince yayımlar mıyım?

Yaşam öyküm uzatmaya yarar yok. İşte böyle bir yaşamın ürünleri şiirlerim.

"Başkalarının kanını akıtan şiire" gelince. Bir cerrah olarak başkalarının çok kanını akıttım, ama bir hastalığı iyileştirmek için. Başkalarının kanını akıtan şiire aklım ermiyor. Buradan çalkantılara, bayrak olan savsözcü bir şiire varılmak isteniyorsa şiir anlayışım bu görüşe yatkın değil.

— Unutulmuş Şiirler'in arkası gelecek mi? Sizin hikâyeleriniz, denemeleriniz, portreleri çizen güzel anılarınız var, onları da yayımlamayı düşünüyor musunuz?

— Şiire uzun süre ara verdim. Ne var ki edebiyattan ayrılmadım. Ankara'ya geldikten sonra *Türk Dili* dergisinde, *Pazar Postası*'nda yazmayı sürdürdüm. Edebiyat üzerine yazarak düşündüm demek daha doğru. Öykülerim bir kitapta toplanabilir. Yayımlanmamış öykülerim de var. Denemelerimi, tanıdığım edebiyatçılarla ilgili portreleri, edebiyatla ilgili anılarımı da yayınlamak isterim. Ahmet Küflü şiirlerimi yayımlamayı göze aldı ama bilmem ötekileri basacak bir yayımcı çıkar mı?

İki roman malzemesi romanlaşmayı bekler. *Bir Cerrahın Gözlemleri* adını verdiğim ilginç notlarım var. Ne var ki cerrahi, zamanımın önemli bir bölümünü alıyor. Ayağımın kırılması şiir kitabımın toparlanmasına yaradı ama bir başka kitap yayımlamak için başka bir yerimi kırmak istemem.

BU SAYIDA:

öğretmen dünyası

AYLIK MESLEK DERGİSİ

Ocak (85.) Sayısı ile 8. Yayın yılına girdi.

Tüm engellemelere karşın **DEMOKRATİK EĞİTİM** hareketini 1980'lerden bugüne taşıdı.

— Davamızla ilgili gelişmeler
— Mustafa Necati'yi anıyoruz
— Kalkınma sürecinde eğitim
— Ders kitapları üzerine söyleşiler ve yazılar
— Öteki eğitim yazıları, haberler, şiirler

ABONE: 6 Aylık: 1500.- TL.
1 Yıllık: 3000.- TL. **Posta Çeki:** Kifayet Özaydın 166405
Adres: Selanik Cad. S.S.K. İşhanı Kat: 8 No: 512 Yenişehir-Ankara

Umberto Eco, Gülün Adı, (Can Yayınları, 2. Basım Ekim 1986), 699 sayfa, 3150 lira.

Gülün Adı

Selçuk Baran

Önce adından başlayalım. Gerçi, yazarı, kitaba neden bu adı verdiğini açıklıyor: Her şeyden önce yorumsal anahtar olmayan bir adı yeğlemiş... Ve on ikinci yüzyılda yaşamış bir Benedikten'ın dizelerinden esinlenmiş: "Gizemlidir bir gül ve bir gül, güllerin yaşantısını yaşamıştır; bir gül, bir güldür; bir gül, bir güldür; bir gül, bir güldür..."

Yinelemeyi sürdürün. Sondaki üç nokta bu olanağı verir size "Bir gül, bir güldür; bir gül, bir güldür... vd." Sonunda bir bakarsınız, ne gül kalmış, ne adı. Bilinemezin sonsuz burgacında dönenip durmaktasınız. Çünkü "tekrarın tekrarı" her zaman "pırıl pırıl beyaz dişli kahkahaların tekrarına" götürmez. "Tekrarın tekrarsızlığı" da *Hiç*'e dönüşebilir sonunda.

İnsanlık serüveninden, yüzyıllar boyu tekrarlanan, sahnelenen serüvenden arta kalan mıdır aynı zamanda *Hiç?* Onca çaba, ter, gözyaşı ve kanla yazılan tarihten elde edilenlerden arta kalan mıdır?

Belki değildir. Ama sanki kitabın yazarı Eco bunu imliyor; o büyük *Hiç*'i!

Ortaçağ bize sarsılmaz dogmaların egemen olduğu "karanlık çağ" diye belletilegelmiştir. İnsan aklının bin yıl gibi çok uzun bir süre boyunca devingenliğini yitirip durağanı sürdürebildiğine nasıl da inanıvermişiz! Pozitivist düşünceye verilen önemin, sanayi devriminin pırıltısına kapılanların şımarıklığı olmalı. Akıl çağından sonra bağnazlığın kapımızın önünden bile geçmeyeceğine inanıyorduk besbelli. Bu yüzden Ortaçağ'a kolayca "karanlık" damgasını vuruvermişiz. Şimdi nasıl bir aydınlığı yaşıyorsak!..

Oysa, iyi ya da kötü yanlarıyla yeni ve yakınçağları (belki şu akıl almaz Uzay Çağımızı da) belirliyen ipuçlarını Ortaçağ'da bulabiliyoruz; üstelik karanlıkta değil, gün ışığında! Eco'nun kitabını okurken yüzyılların ötesinden bile bakınca, düzenin korunması yolundaki onca çaba hiç de "abesle iştigal" gibi görünmüyor. Ya da aslında insan mantığına aykırı gelen, zorlama tasımların, bugünkü çağdaş düşüncenin saplantılarından, yanlışlarından, yargılamaya ve mahkûm etmeye yönelik haksız yanlılığından farkı ne?

Kitabı okurken, çok ustaca hazırlanmış gerçek-kuşku kaşifliği boyunca girişilen iz sürümünün, sizi bir polisiye romanının bitimine ulaştıracağına inanıyorsanız, aldandınız demektir. Romandaki Holmes-Watson benzeri ikili sizi bir çözüme değil, Poevari bir çıkmaza sürükler: Mavi kâğıda yazılı mektup, en sonunda yazıldığı dilden anlayan birini bulduğunuzda çalınır.

"Bir dizi nedenler, neden olmayanlar, birbiriyle çelişen nedenler ard arda sıralandı; bunlar kendiliklerinden gelişerek, belli bir tasarıya bağlı olmayan ilişkiler yarattılar. Benim aklım nerede kaldı peki? Bir düzen benzerini izleyerek inatçı davrandım; oysa evrende hiçbir düzen olmadığını iyi bilmem gerekiyordu..."

Holmes'in benzeri Baskervilleli William'ın sözleri bunlar. Peki, Baskervilleli William'la çözmezi Melkli Adso neyin peşindedirler? Yedi gün içinde (Tanrı'nın dünyayı altı günde yaratıp yedinci günde dinlendiğine gönderme yapılıyor ya, belki burada ölüm son günde de dinlenmeyi bilmez) işlenen yedi cinayetin mi? Yoksa okurlarını da sürükledikleri bir başka gizin mi? Yeryüzüyle gökyüzü arasında uzanan tinsel anlamlarla yüklü kuleleri, çınarlar gibi korkusuzca tonozların içinden yükselen sütunlarıyla saygıdeğer ormanları anımsatan kilisesiyle ve esinlediği korkuyla o görkemli manastarın, tüm bir çağın -çağların, çağımızın da olabilir- gizemine yönelik bir araştırmadır belki de. Büyük sorular, her iyi kitapta olduğu gibi yanıtsız kalır. Gene de usta ve cırak beklenmedik bir sonuca ulaşırlar: Giz dolu cinayetlerin kurbanları, Aristoteles'in *Poetikası*'nın ikinci kitabını gizlendiği yerde buldukları için öldürülmüşlerdir.

Onbirinci yüzyıldan sonra Ortaçağ dünyasına egemen olan, varsayımlarına karşı çıkıp bilim yolunda

yeni gerçekleri bulmağa çalışanların kovuşturulmasına, yargılanmasına ve yakılmasına neden olan Aristoteles *Poetika*'nın ikinci cildinde gülmenin erdemlerini savunuyordu.

İsa'nın gülüp gülmediğinin tartışıldığı bir dönemde böyle bir kitabı meraklı gözlerden gizlemek gerekmektedir elbet. Çünkü Aristoteles, Yüksek Din Meclisi'ni etkilemiş, körü körüne inanç yerine "usun kendini beğenmiş yollarını izleyerek" dünyayı açıklamayı öğretmiştir. "İnsanların bakışlarını gökyüzünden yere indirmiş, yüzyıllardır bilinen dünya imgesini altüst etmiştir. Bir tek Tanrı inancına dokunmamıştır." Ama *Poetika*'nın ikinci kitabı bu son sınırın da aşılmasına neden olacaktır. Çünkü "gülmek, ancak köylünün eğlencesi, sarhoşun özgürlüğü olabilir...) Basit insanların savunması, halk için kutsal olmayan bir gizem olarak kalmalıdır (...) Tanrı'nın kurulu düzenine başkaldırmaktansa düzeni alaya alan pis güldürülerin tadını çıkarabilirsiniz." Kilise, bu kadarına izin verebilir. Oysa Aristoteles, "gülmenin işlevini sanat düzeyine yükseltmektedir."

William ile Adso, Aristoteles'in *Poetikası*'nın ikinci cildini ele geçiremezler. Kitabın bekçisi bağnaz Jorge, onu yakar. Kitapla birlikte Hıristiyanlığın en büyük kitaplığı ve tüm manastır kül olur.

"Çünkü kitap, belki de gerçekten kölesi olmayalım diye tüm gerçeklerin yüzünü nasıl değiştirebileceğimizi öğretiyordu. Belki insanları sevenlerin görevi, onları gerçeklerle güldürmektir; çünkü biricik gerçek, gerçeğe duyulan çılgınca tutkudan kendimizi kurtarmayı öğrenmektir." Daha da ileri gider Baskervilleli William: "Peygamberlerden kork Adso: Gerçek uğruna ölmeğe hazır olanlardan da; çünkü onlar genellikle birçok başka insanı da kendileriyle birlikte ölüme sürüklerler; bazen kendilerinden önce, bazen kendileri yerine (...) Yararlı olan biricik gerçekler, kaldırılıp atılması gereken gerçeklerdir."

Kitabı polisiye bir roman gibi izleyenlerden yana olalım: Hangi polisiye romanın sonu, kısacası gerçek katilin ortaya çıkması bize hüzün vermez? Genellikle doğuştan sapık ya da canavar değildir o. Roman boyunca birlikte olmuş, sevmişizdir kendisini. Katile benzer bir yanı da yoktur, sevimli, incelikli, yeteneklidir. Şimdi durup dururken... Ama gerçeğin ortaya çıkması, merakımızın giderilmesi uğruna onu çabucak feda ediverirsiniz, sonra da unuturuz. William cinayetlerin gizini rastlantılar sonucu çözmüş, merakını gidermiş ama korkunç yıkıma engel olamamıştır.

Yüzyılların çabasının ürünü kitaplar, kitapların dile getirdiği gerçekler ve belki koskoca bir dünya üç gün üç gece süren yangında küle ve yıkıntıya dönüşür. Yıkıntıların altında kalan, ateşte kavrulan ya da bağrışarak kaçan insanların, sürünen yaralıların, meleşerek dağılan sürülerin arasında Tanrı da yok olmuştur. Yüzyıllarda kurulan değerler dizgesi, Aristoteles'in gülmeyi öven kitabını yakan kıvılcımla birlikte yokluğa karışır.

Ve artık:
"Adıyla var (dır) bir zamanlar gül olan; salt adlar kalır elimizde."

Gülmenin yasaklanmadığı çağları da gördü insanoğlu. "Gülmenin işlevinin sanat düzeyinde sunulduğu" çağları gördü. Ne var ki, egemen düşünceden başkasının susturulup bastırıldığı, özgürlüğün ancak iç dünyaların lüksü olduğu zamanımızda Eco'nun manastırının bağnaz rahibince izin verilen sınırlar içinde gülebilen insanlar, ezici bir çoğunluğu oluşturuyor. İnsanlar kurulu düzene başkaldırmak yerine, düzeni alaya alan pis güldürülerle avunmak zorunda bırakılıyorlar; toplumsal boşalmanın, başkaldırıya yönelecek gizil gücü zayıflattığı ya da tümden yok ettiği, bağnaz Jorge zamanından beri biliniyor çünkü. Çünkü kurulu düzenin zabıta güçleri aldıkları dersleri asla unutmazlar. Aldıkları dersleri unutanlar, ateşin hâlâ yakıp yıkmadığını denemekten yılmayan gözüpeklerdir yalnızca. Kimilerine göre aptal, kimilerine göre kahraman olanlar...

Giordano Bruna, Servetus, Galile, Hallac-ı Mansur, Nesimi... Elimizde kalan adlardan birkaçı... Ve sönmeyen ateş, beslenmek için durmaksızın kurbanlar ister. Yeryüzünün ilk meşalesi de onun yeryüzüne indiren Prometheus'u sonsuza değen işkenceye mahkûm etmedi mi? Ya da Sisyphos'un yazgısıdır insanlığın, onunla birlikte de tarihin yazgısı: Gün boyu onca emekle dağın tepesine çıkarılan kaya, gün batımında yeniden aşağıya yuvarlanacaktır; Sisyphos tarafından ertesi gün tekrar doruğa doğru itilmek üzere.

Yakılan kitapların yerine yenileri yazılacak, sona eren bir çağın külleri üzerinde yeni çağlar doğacak, başarılan devrimler, ihtilaller yok eden ateşlerini kendileri yakacak, gene kitaplar yakılacak, gerçekler mahkûm edilecek, kentler yerle bir olacak, insanlar ölecektir. "Gelecek günlerin geçmiş geceden/Farkı yok, hükmü yok zehabı veren" Tarih-i Kadim'in yazdığı gibi.

Melkli Adso yıllar sonra, yanan manastıra uğrar. Yıkıntıların arasında bulduğu parşömenleri toplar. Dönüşte bulduğu parçaları bir araya getirerek, alıntılardan, bitmemiş tümcelerden, budanmış kitaplardan oluşmuş bir kitaplık kurar kendine.

"Tanrı kocaman bir hiçtir; ne şimdi ilgilendirir onu, ne burası!" diye düşünür. Tanrı'yla birlikte hayat da kocaman bir hiçtir belki. Eğer Adso gibi; parçalardan, alıntılardan, bitmemiş tümcelerden, budanmış kitaplardan oluşmuş kitaplığı yeniden bir araya getirme sabrını gösterenler olmazsa!..

TBMM Başkanlığına

Biz, aşağıda imzası bulunan yüksek öğrenim gençliği, bizi bunalıma iten, ölüme dek sürükleyen etmenleri iletmeyi görev sayıyoruz.

Öğrenim hakkını elimizden alan YÖK'ün 44. maddesinin kaldırılması gerektiğine inanıyoruz. Kendi ellerimizle kendimizi boğmaya neden olan atılmalar, 44. maddeye dayanılarak gerçekleştirilmektedir. Her yıl getirilen sınırlı aflar, atılmayı önleyememektedir. Atılmalar, yeni üniversitelilere bir olanak biçiminde değerlendirilmektedir. Ülkemiz lise gençliğine üniversite olanağının öğrenci atılmaları ile değil, kapasitenin arttırılması ile mümkün olabileceğine inanmaktayız.

Fırsat eşitliğine aykırı olan öğrenim harcının kaldırılması, eşit bir toplum anlayışı üzerindeki gölgeyi kaldıracak kanısındayız. Öğrenim harcı parası olan okusun, olmayan da okumasın anlayışını getirmekte, varlıklı olanlar dışındakilere öğrenim hakkı tanımamaktadır. Öğrenimin paralı olmaktan çıkarılması, parasızlığın öğrenimimize engel oluşturmasını önleyecektir. Öğrenim kredileri ihtiyaçlarımızı karşılamaktan uzaktır. Öğrenim kredisi, ihtiyaç duyan herkese verilmeli, her yıl yeniden düzenlenmelidir Öğrenim harcının kaldırılıp, öğrenim kredisinin ihtiyaçlarımıza göre yeniden düzenlenmesi talebimiz, öğrenimde karşılaştığımız maddi sorunları çözecektir.

Okulu bitirdiğimizde bizi bekleyen işsizlik kâbusunun son bulmasını, bizi güvenceli yarınların beklediğine inanmak istiyoruz. Ulusal ekonomiye zarar veren, yetişmiş insan gücünün heba edilmesine son verilmesini istiyoruz.

Ülkemiz gençliği eşi benzeri görülmemiş bir bunalımın içindedir. Öğrenci başına düşen öğretim üyesinin azalmasına paralel olarak psikolog başına düşen öğrenci sayısı yükselmektedir. Bugün, intihar eden bir öğrencinin intihar nedenini başarısızlığa bağlayıp, intiharları meşru göstermeye çalışan zihniyet, içinde bulunduğumuz koşulları bize müstehak görmek eğiliminden kaynaklanmaktadır.

Barınma ve beslenme sorunları bir çığ gibi büyümektedir. Günde 8 saat derse girmenin yarattığı yorgunluk, yeterince beslenememe, insanca yaşamaya elverişli olmayan barınaklar bizi yaratıcı düşünmekten alıkoymakta, sosyal yaşamdan koparmaktadır. Bu da insanın bir bütün olarak gelişmesini önlemektedir.

Giysilerimiz dolayısıyla cezalandırılamayacağımız, okuldan atılamayacağımız, yurtlardan kovulamayacağımız, yasal örgütlerimiz aracılığı ile etkinliklere katılmaktan alıkonamayacağımız, barınma ve beslenme sorunlarımızın bizi bir sindirme aracı olarak kullanmasına izin veremeyeceğimiz, okumaktan dolayı suçlanamayacağımız, yaratıcı düşünmekten dolayı kınanamayacağımız özgür ve özerk üniversiteler talep ediyoruz.

21. yüzyılın ufuklarını aralayan bir ülke çağdaş, uygar ve demokratik kazanımlarla bu ereğine varabilir. 21. yüzyılın ufuklarını aralayan devingen güç gençliktir. Aydınlıklara açılacak pencereler bu devingen potansiyelin devinime geçirilmesi olanaklıdır.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız sorunlarımıza çözümler bulunmasını talep ediyor, laik ve sosyal bir hukuk devletinde bunların sorun olmaktan çıkarılmasını diliyoruz.

Erzincan Eğitim Yüksek Okulu öğrencileri

Sosyalist Parti kurulmalı

Derginize abone olmaktan mutluyum. Özgürlüğe ve demokrasiye uzanan yolda mücadelenizle elele olmak sevindirici benim için. Elbet, bu mücadele olanakları birleştikçe daha da güzel olacaktır. Ancak, doğaldır ki bugünkü koşullarda olanaklarımız kısıtlı, yalnızca okurunuz olmak, düşüncelerimizi isimsiz belirtmek zorunda kalıyoruz. Anayasa, Siyasi Partiler Yasası, Dernekler Yasası, evlet Memurları Yasası ve daha birçok demokrasiye işlerlik kazandıracak yasanın değişerek, bizlerin de örgütlenip, sesini duyuracak ve haklarını arayacak hale gelmesiyle çok şeyin daha iyi olacağı kuşkusuz. Farkındayım ki; bunlar için de mücadele gerekiyor, yoksa her şeyi başkaları yapacak değil. Yine unutmamalıyı ki ekmek kavgası da gerekiyor. Birlikte olabileceğimiz zaman yine de elbet olacaktır hepsi. İşte bu birliği sağlama da ve önderlik yapmada, siz yayın organları ü erinize düşeni yapıyorsunuz ve daha da iyi koşullar olacaktır bu sayede.

Yine bence de ülkemizde tüm olanaklar zorlanarak bir sosyalist parti kurulmalıdır. Ki herkes yerini bulsun, mücadelesini versin. Yoksa sosyal demokratların kurtarıcı olarak fikir ileri sürmeleri ve bunu da yapamayıp beceriksizce burjuvazinin yedek lastiği görevini yürütmeleri, böylece de emekçilerin her gün sömürülmeleri kaçınılmaz oluyor. Ne yazık ki örgütsüzlük her kötü kaderin başlangıcıdır. Örgütsüz emekçilerin halini son altı yılda daha iyi görüyoruz. Sermayenin oyunlarına ve yozlaşma taktiklerine ne de çabuk düşüyoruz. Zaten köklü eğitimin, sınıf eğitiminin olmadığı ülkemizde başkası da bekleneme di bence. Onun için yineleyeyim ki ülkemizde bir sosyalist parti tez elden kaçınılmazdır.

Bir öğretmen
Edirne

Sosyalizm mi Teknokrasi mi?

Teknokrasinin alabildiğine ilerlemesiyle sosyalizmle kapitalizm arasında fark kalmayacağı, kol gücünün ortadan kalkıp her şeyin otomatikleşmesi ve makineleşmesiyle, önümüzdeki yüzyılda sömürü diye bir olgu kalmayacağı; Batı'da sosyalist fikirlere karşı geliştirilmiş düşünce akımlarından biri olup oldukça u un bir süredir yürürlüktedir.

Ancak otomasyona geçmekle kâr olgusunun yani kol gücüyle olmasa bile kafa gücüyle çalışanların sömürüsüne, onların yarattığı artık değere el koymaya dayanan sömürünün ortadan kalkacağını söylemek safdillik olur. Çünkü otomasyonda da programcılar, delgiciler vb. gibi yığınla çalışan vardır. Otomasyonla çalışan bir fabrikada kafa gücüyle çalışanların sayısı mekanik bir fabrikadaki işçi sayısından fazladır. Artık değerin otomasyonla ortadan kalkacağını söylemek kapitalizmin işleyiş mekanizmasını yok saymaktır.

Kâra ve artık değerin sömürüsüne dayanan bir sistem var oldukça da sosyalizmin savunucuları da var olacaktır.

Yüksel Demirekler
Ankara

1987 TAKVİM EKİ: **ABİDİN DİNO** GÖKYÜZÜ İÇİN **NAZIM HİKMET**'İ ÇİZDİ

GÖKYÜZÜ

GENÇLİK KÜLTÜR SANAT DERGİSİ

SAYI: 13 OCAK 1987 500 TL (KDV içinde)

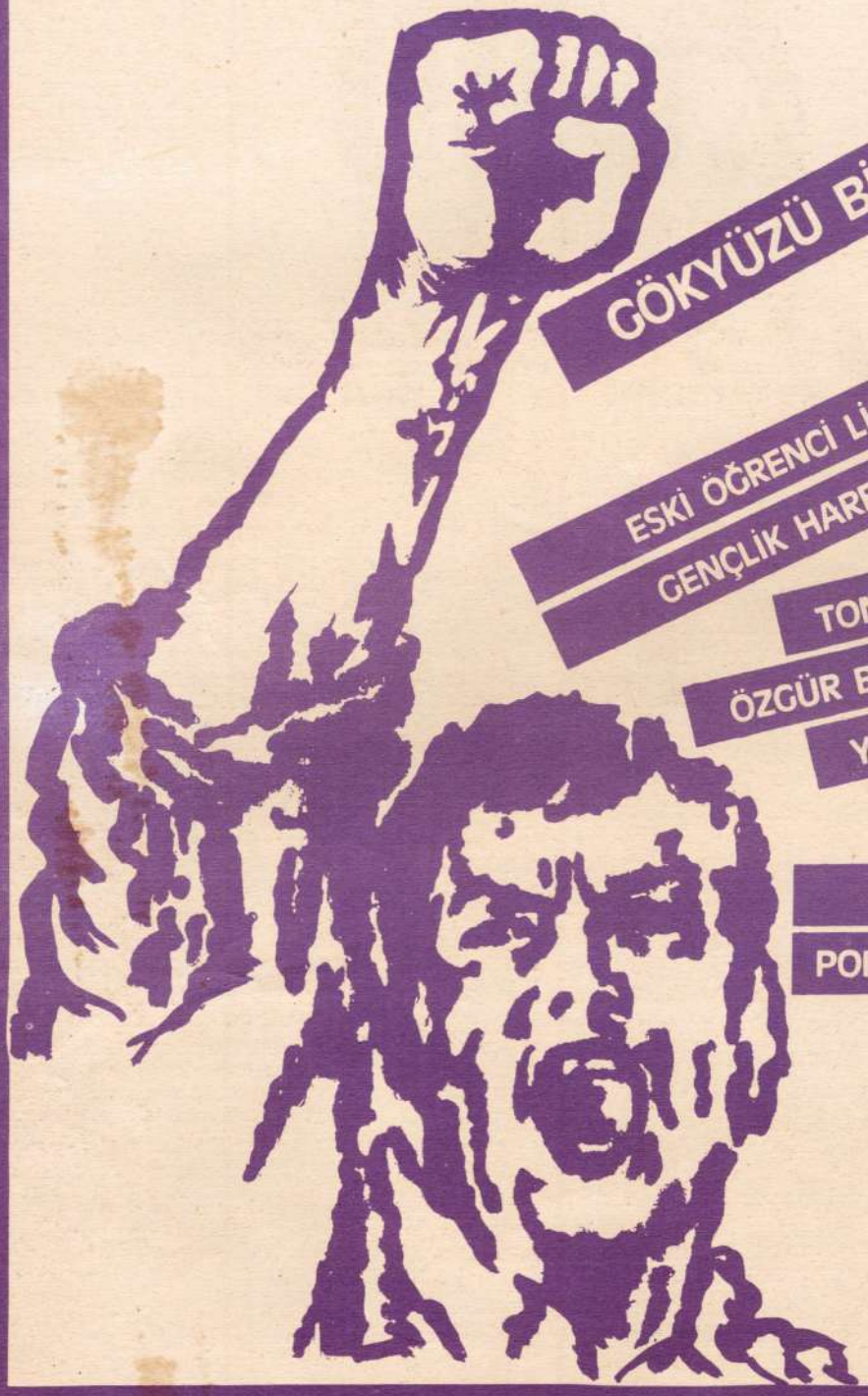

GÖKYÜZÜ BİR YAŞINDA

ESKİ ÖĞRENCİ LİDERLERİYLE GENÇLİK HAREKETİ ÜZERİNE

TONY SEEDAT: ÖZGÜR BİR GÜNEY AFRİKA YARATACAĞIZ

YUNANİSTAN: POLİTEKNİK'İN 13. YILI

2000
İKİBİN'E DOĞRU
Haftalık dergi

Haberde sınırın ötesi...

Türker Alkan, Melih Cevdet Anday
Nimet Arzık, Necati Cumalı, Fikret Otyam
Doğu Perinçek, Semih Poroy
Cemal Süreya, Osman Şahin'in

yorum ve çizgileriyle

4
Ocak'ta
bayilerde